

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές
Σπουδές»

Αγάλματα Παιδικών Μορφών στην Κλασική και Ελληνιστική Περίοδο

Πράπα Μαλαματή

Διπλωματική Εργασία

ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

Λεβέντη Ιφιγένεια
Μαζαράκης Αινιάν Αλέξανδρος

ΒΟΛΟΣ 2022

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
Το χρονικό των ερευνών	4
Σύντομη ανασκόπηση των παιδιών στην αρχαία ελληνική κοινωνία και τέχνη	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ – ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ	8
Α.Ι. Οι ιστάμενες ενδεδυμένες μορφές	9
Α.ΙΙ. Οι ιστάμενες ενδεδυμένες μορφές με ζώο ή αντικείμενο	11
Α.ΙΙΙ. Οι ιστάμενες γυμνές μορφές	14
Α.ΙV. Οι ιστάμενες γυμνές μορφές με ζώο ή αντικείμενο	16
Β.Ι. Οι καθιστές ενδεδυμένες μορφές	18
Β.ΙΙ. Οι καθιστές ενδεδυμένες μορφές με ζώο ή αντικείμενο	18
Β.ΙΙΙ. Οι καθιστές γυμνές μορφές	19
Β.ΙV. Οι καθιστές γυμνές μορφές με ζώο ή αντικείμενο	20
Γ.Ι. Οι ανακεκλιμένες μορφές	22
Γ.ΙΙ. Οι μορφές σε έρπουσα θέση	22
Οι κεφαλές	23
Σύνοψη	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΑΓΓΛΜΑΤΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ	27
Ιερά ιαματικών θεοτήτων	27
Ιερά θεοτήτων της γέννησης	32
Ιερά άλλων θεών με κουροτροφικές ιδιότητες	39

Ταφικό περιβάλλον	43
Οικιακό περιβάλλον	44
Αδιευκρίνιστης προέλευσης	44
Σύνοψη	45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ – ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	48
Ανασκόπηση χρονολογικής και γεωγραφικής εξάπλωσης	48
Λατρευτικά και κοινωνικά δρώμενα για τα παιδιά στην Αρχαία Ελλάδα	57
Σύνοψη	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο ΣΥΝΟΨΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΜΑΤΑ	70
ΕΙΚΟΝΕΣ	73
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ	78
ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ	111
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ	149
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	157

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη αποτελεί το τελικό στάδιο για την ολοκλήρωση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, με τίτλο «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές», στο οποίο συμμετέχω.

Η επιλογή του θέματος έγινε έπειτα από συζήτηση και προτροπή της καθηγήτριας Κλασικής Αρχαιολογίας και κύρια επόπτρια της εργασίας κας. Ιφιγένειας Λεβέντη. Είμαι ευγνώμων, πρωτίστως που δέχτηκε να με εποπτεύσει σε αυτό μου το εγχείρημα, έπειτα για την πάντοτε άμεση ανταπόκριση της, τις συμβουλές και την καθοδήγηση, τόσο στο διάστημα των μεταπτυχιακών, όσο και των προπτυχιακών μου σπουδών. Την ευχαριστώ θερμά για όλα.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας κ. Αλέξανδρο Μαζαράκη Αινιάν για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του και τη βελτίωση της παρούσας εργασίας. Δράττομαι της ευκαιρίας να τον ευχαριστήσω ακόμη που μου έδωσε την ευκαιρία να συμμετέχω στις ανασκαφές του και να μάθω πολλά για την αρχαιολογία πεδίου. Γενικότερα, είμαι ευγνώμων που αποφοίτησα από το τμήμα αυτό που στελεχώνεται από καταξιωμένους επιστήμονες πρόθυμους να σταθούν δίπλα στους φοιτητές και να τους μεταλαμπαδεύσουν τις γνώσεις τους.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, για την υπομονή, τη στήριξή τους, ψυχολογική αλλά και οικονομική, όλα αυτά τα χρόνια που προσπαθώ να εφοδιαστώ και να ακολουθήσω τα δικά μου όνειρα, παρόλες τις δυσκολίες της εποχής μας. Για την ψυχολογική ενδυνάμωση και τους συνδρομητικούς διαλόγους, θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης τους συναδέλφους, Φίλιππο Βλαχούλη και Δημήτρη Παπαδημητρίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το χρονικό των ερευνών

Η τέχνη δεν είναι απλώς ένα μέσο διακόσμησης, αλλά μια μορφή έκφρασης. Η μελέτη της έχει αποδειχθεί πολύτιμη στην προσπάθεια αποκάλυψης και κατανόησης των αρχαίων κοινωνιών και την εξέλιξή τους στο χώρο και το χρόνο, αφού οι γραπτές πηγές που έχουν σωθεί είναι λιγοστές και αποσπασματικές ενίοτε. Η τέχνη συνεπώς στάθηκε αρωγός για τους μελετητές όταν έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στα παιδιά και την έννοια της παιδικότητας στην αρχαιότητα.

Με την απεικόνιση παιδιών στην αρχαία ελληνική τέχνη ασχολήθηκαν αρκετοί μελετητές, ενασχολούμενοι με την αρχαιολογία και την ιστορία της τέχνης. Από τους πρώτους είναι ο D. Heubach με το σύγγραμμα *Das Kind in der griechischen Kunst* (1903), ο van Hoorn με το *Da vita arque cultu puerorum monumentis antiquis explanato* (1909), στο οποίο οι παραστάσεις παιδιών σε αγγεία και ταφικά ανάγλυφα αποτελούν το κύριο υλικό μελέτης. Ο H. Bulle στο βιβλίο του *Der schöne Mensch im Alterum* (1912), δίνει ίσως για πρώτη φορά την ερμηνεία στα παιδικά αγάλματα ως αναθήματα. Έπειτα, ακολουθεί η A. E. Klein με τη διπλωματική της *Child life in Greek art* (1932). Πολλά χρόνια αργότερα, η C. Vorster θα επανέλθει στο ζήτημα των παιδιών και την τέχνη με τη διδακτορική διατριβή της, *Griechische Kinderstatuen* (1983), στην οποία επανεξετάζει ως προς τη χρονολόγηση τις ολόγλυφες μορφές των παιδικών αγαλμάτων, τα οποία παραθέτει σε έναν εκτενή κατάλογο στο τέλος. Αρκετά από αυτά δημοσιεύει για πρώτη φορά και κάποια συνεχίζουν να μένουν ως σήμερα στο παρασκήνιο, ενώ πολλά ακόμη παραμένουν αδημοσίευτα. Την ίδια χρονιά, δηλαδή το 1983, η H. Rühfel είχε ήδη ολοκληρώσει την έρευνά της με τίτλο *Das Kind in der griechischen Kunst. Von der minoisch-mykenischen Zeit bis zum Hellenismus* η οποία δημοσιεύτηκε το 1984 μαζί με το *Kinderleben im klassischen Athen. Bilder auf klassischen Vasen* από την ίδια.

Αργότερα, οι έρευνες επικεντρώνονται και σε συγκεκριμένες περιπτώσεις χώρων στους οποίους αποκαλύφθηκαν αγάλματα παιδικών μορφών. Συγκεκριμένα, ο R. A. Stucky το 1993 δημοσιεύει τα γλυπτά ευρήματα από το ιερό του Εσμούν στη Σιδώνα, μεγάλο μέρος των οποίων αποτελούν αγάλματα παιδικών μορφών (*Die Skulpturen aus dem Eschmun-Heiligtum bei Sidon: Griechische, römische, kyprische und phönizische Statuen und Reliefs vom 6. Jahrhundert vor Chr. bis zum 3. Jahrhundert nach Chr.*),

ενώ η C. Beer την ίδια χρονιά θα δημοσιεύσει την έρευνά της για τα καθιστά αγάλματα παιδιών από την Κύπρο, τα γνωστά ως ‘temple boys’, σε δύο μέρη *Temple Boys. A study of Cypriote votive sculpture. Part 1. Catalogue και Part 2. Functional analysis*. Η Ε. G. Raftopoulou το 2000 θα συμπεριλάβει σε μια ενιαία δημοσίευση τα παιδικά αγάλματα και παιδικές κεφαλές από το Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών (*Figures enfantines du Musée National d’Athènes*). Από τις πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις με θέμα το παιδί, που λήφθηκαν υπόψιν για τη συγγραφή της παρούσας μελέτης είναι η δημοσίευση της Ο. Bobou *Children in the Hellenistic World. Statues and representation* (2015) η οποία βασίστηκε στη διδακτορική διατριβή της, και το συλλογικό έργο *Children in Antiquity. Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean* σε επιμέλεια των L. A. Beaumont, M. Dillon και N. Harrington που δημοσιεύτηκε το 2021.

Το ενδιαφέρον για τα παιδιά απαντά σε πολλά ακόμη διάσπαρτα άρθρα σε συλλογικές μελέτες. Επίσης, πολλά συνέδρια και εκθέσεις έχουν διοργανωθεί με θέμα το παιδί και την παιδική ηλικία. Ακόμη, πρέπει να επισημανθεί ότι το παιδί μελετήθηκε και από την ιστορική¹, αλλά και από την κοινωνιολογική σκοπιά², όχι μόνο στα χρονικά πλαίσια της αρχαιότητας, αλλά και στην περίοδο του μεσαίωνα φτάνοντας στο σήμερα.

Στην παρούσα έρευνα, το υλικό μελέτης αποτελείται από λίθινες ολόγλυφες μορφές που αποδίδονται σε παιδιά, όχι όμως και των μεμονωμένων κεφαλών και μελών του σώματος που έχουν διασωθεί, καθώς στόχος είναι η τυπολογική μελέτη με βάση τη στάση του σώματος, την ενδυμασία, τα συνοδευτικά αντικείμενα. Επίσης, οι μεμονωμένες κεφαλές είναι πολλές στη βιβλιογραφία και θα οδηγούσαν σε πολύ εκτενέστερη μελέτη σε σχέση με το όριο μια μεταπτυχιακής διπλωματικής έρευνας. Τα αγάλματα αυτά ανήκουν κατά κύριο λόγο σε περιοχές του ελλαδικού χώρου. Ωστόσο, στον κατάλογο και κατ’ επέκταση στο υλικό μελέτης εντάσσονται και αγάλματα από το ιερό του Εσμούν, εκείνα τα οποία ο Stucky εντάσσει στην ενότητα των ελληνικών μαρμάρινων γλυπτών. Καθώς το χρονολογικό πλαίσιο της έρευνας είναι η κλασική και η ελληνιστική περίοδος, τα αγάλματα από το ιερό στη Σιδώνα προσφέρονται για συγκριτική μελέτη, προσδοκώντας να κατανοήσουμε ακόμη περισσότερο, τόσο τους λόγους ανάθεσης των παιδικών αγαλμάτων, όσο και την επιλογή της απόδοσης των μορφών με τους τύπους αυτούς.

¹ Bobou 2015, 7-10.

² Bobou 2015, 10-11.

Κατά συνέπεια, πρώτο μέλημα είναι η διαμόρφωση τυπολογικού διαχωρισμού των αγαλμάτων των παιδικών μορφών, όσο των δυνατών με περισσότερα κριτήρια ώστε να διαπιστωθεί αν υπάρχει κάποιος γεωγραφικός ή χρονολογικός συσχετισμός μεταξύ των αγαλμάτων. Έπειτα, εξετάζεται ο τόπος προέλευσης. Στην πλειονότητα τους, τα αγάλματά προέρχονται από ιερά και για το λόγο αυτό γίνεται παράλληλα ένας ενδεικτικός διαχωρισμός της υπόστασης της εκάστοτε θεότητας στα ιερά που έχουν εντοπιστεί παιδικά αγάλματα, ώστε να φαίνεται καθαρά και η σύνδεσή τους με τα παιδιά. Στη συνέχεια, εξετάζεται η ευρύτερη χρονολογική και γεωγραφική εξάπλωση των παιδικών αγαλμάτων, οδεύοντας σε μια συγκριτική προσέγγιση, ενώ παράλληλα παρατίθενται τελετουργικά δρώμενα, θρησκευτικής και κοινωνικής φύσης που πρωταγωνιστούν τα παιδιά, είτε ως δρώντα πρόσωπα, είτε ως τιμώμενα.

Ακόμη, θα ήθελα να διευκρινίσω ότι στην παρούσα έρευνα οι βιβλιογραφικές παραπομπές και συντομογραφίες ακολουθούν τα πρότυπα του *AJA Online*.

Σύντομη ανασκόπηση των παιδιών στην αρχαία ελληνική κοινωνία και τέχνη

Ο ελληνιστικός φιλόλογος Αριστοφάνης ο Βυζάντιος κάνοντας έναν διαχωρισμό των λέξεων τις οποίες χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι για το παιδί, θεωρεί ότι η λέξη *παιδίον* απευθυνόταν σε βρέφη, το *παιδάριον* σε εκείνα που κατείχαν πλέον την ικανότητα της βάδισης και της ομιλίας, *παιδίσκος* και *παῖς* σε εκείνα που έφτασαν σε ηλικία εκπαίδευσεως.³ Ο διαχωρισμός των ηλικιακών φάσεων των παιδιών αντλείται από διάφορες γραπτές πηγές – λογοτεχνικού, φιλοσοφικού και ιατρικού περιεχομένου – χωρίς όμως να υπάρχει συμφωνία.⁴ Γενικότερα, οι ηλικιακές μεταβάσεις διέφεραν για το κάθε φύλο, ενώ παράλληλα η κοινωνική τάξη ήταν σημαίνοντας παράγοντας για τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας και των εμπειριών που μπορούσε να προσλάβει το άτομο στην πρώιμη αυτή φάση της ζωής του, και όλα αυτά διέφεραν από τόπο σε τόσο, όπου διαφορετικές κοινωνίες είχαν αναπτυχθεί.⁵

Τα πρώτα έξι, επτά έτη της ζωής τους τα παιδιά βρίσκονταν κατά κύριο λόγο εντός του οίκου υπό την εποπτεία και την φροντίδα της μητέρας, αλλά και άλλων προσώπων που διέθετε ο οίκος. Ο τρόπος ανατροφής ήταν διαφορετικός για τα αγόρια και τα

³ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 57. (Δεν δίνεται χωρίο ή άλλη παραπομπή)

⁴ Marinatos 2002, 33-4. Bobou 2015, 21. Beaumont 2021, 61.

⁵ Beaumont 2021, 60.

κορίτσια, αφού αποσκοπούσε στη διαμόρφωση προσωπικοτήτων που είχαν να επιτελέσουν ξεχωριστούς ρόλους μελλοντικά.⁶ Από εκεί και έπειτα το παιδί ακολουθούσε μια επισημότερη εκπαίδευση. Στη Σπάρτη η πολιτεία φρόντιζε για την εκπαίδευση των παιδιών, η οποία λάμβανε χώρα στην *άγωγή*, που είχε μια μορφή μαθητικής στρατιωτικής κοινότητας. Είναι αβέβαιο αν ήταν στην ευθύνη της σπαρτιατικής πολιτείας η παροχή διδασχής μέσω λογοτεχνικών έργων και της μουσικής παιδείας.⁷ Αντίθετα, στην Αθήνα, η εκπαίδευση ήταν ιδιωτική πρωτοβουλία και ήταν εφάμιλλη της οικονομικής ευχέρειας της οικογένειας, δηλαδή όσο ευπορότερη ήταν η οικογένεια, τόσοι περισσότερους ειδικούς παιδαγωγούς μπορούσε να παρέχει στο παιδί, κατά κύριο λόγο στα αγόρια. Από τα μέσα του 5ου αι. π. Χ. και εξής, η αθηναϊκή πολιτεία κάλυπτε τις δαπάνες για την εκπαίδευση των αγοριών που είχαν χάσει τον πατέρα τους στους πολέμους υπέρ της πόλης.⁸ Η συμμετοχή των παιδιών σε θρησκευτικούς εορτασμούς, αθλητικούς αγώνες, αλλά και τελετές μετάβασης θα εξεταστεί παρακάτω.

Ως προς την εμφάνιση του παιδιού στην τέχνη, αυτή συντελείται ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους, σε πήλινα ειδώλια μαζί με άλλες μορφές – που θεωρούνται κουροτρόφοι – αλλά και μόνα τους σε χάλκινα και ελεφαντοστέινα ειδώλια, καθώς και σε τοιχογραφίες.⁹ Τα πήλινα ειδώλια παιδιών με ενήλικες μορφές συνεχίζουν ως την αρχαϊκή τέχνη. Στην γεωμετρική περίοδο εντάσσονται στην εικονογραφία των πήλινων αγγείων σε ταφικές σκηνές, ενώ στην αρχαϊκή κεραμική οι σκηνές με παιδιά στο οικιακό περιβάλλον κυριαρχούν.¹⁰ Στην κλασική τέχνη πλέον αρχίζει και επιτυγχάνεται η ρεαλιστικότερη απόδοση της παιδικής μορφής, με επακόλουθο τη συχνότατη εμφάνισή τους στη διακόσμηση των πήλινων αγγείων. Νέες σκηνές από την καθημερινή ζωή και την εκπαίδευση των παιδιών αναγνωρίζονται σε αττικά ερυθρόμορφα αγγεία. Την εποχή αυτή εμφανίζονται αισθητά στα επιτύμβια ανάγλυφα, είτε μόνα τους είτε με τη συνοδεία κάποιου συγγενικού προσώπου ή δούλου. Επίσης, από λογοτεχνικές πηγές γίνεται γνωστό το ενδιαφέρον των ζωγράφων της μεγάλης ζωγραφικής για την απεικόνιση θνητών παιδιών.¹¹ Και φτάνουμε στην ύστερη κλασική και ελληνιστική τέχνη όπου τα παιδιά παρίστανται σε ολόγλυφα λίθινα αγάλματα.

⁶ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 31-2.

⁷ Beaumont 2021, 61.

⁸ Beaumont 2021, 62.

⁹ Rutter 2003.

¹⁰ Beaumont 2003, 61-5.

¹¹ Beaumont 2003, 77-81.

Κεφάλαιο 1

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ – ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξεταστούν σε βάθος οι κατηγορίες στις οποίες εντάχθηκαν τα παιδικά αγάλματα. Στον κατάλογο ακολουθήθηκε ένας γενικός διαχωρισμός με κριτήριο τη βασική θέση της μορφής στο χώρο, δηλαδή αν είναι ιστάμενη ή καθιστή. Έτσι δημιουργήθηκαν οι δύο μεγάλες κατηγορίες: Α. για τις ιστάμενες μορφές και Β. για τις καθιστές. Έπειτα, οι μορφές χωρίστηκαν με κριτήριο την ύπαρξη ένδυσης ή μη, και παράλληλα αν κρατούν ή υπάρχει δίπλα τους κάποιο ζώο ή αντικείμενο. Συνεπώς, στην κατηγορία Α.ι εντάχθηκαν οι ιστάμενες, ενδεδυμένες μορφές, στην κατηγορία Α.ii εντάχθηκαν οι ιστάμενες, ενδεδυμένες μορφές με ζώο ή αντικείμενο, στην Α.iii οι ιστάμενες, γυμνές μορφές και στην Α.iv οι ιστάμενες, γυμνές μορφές με ζώο ή αντικείμενο. Αντίστοιχα και η Β κατηγορία διαχωρίστηκε στις υποκατηγορίες Β.ι όπου εντάσσονται οι καθιστές ενδεδυμένες μορφές, την Β.ii όπου εντάσσονται καθιστές ενδεδυμένες μορφές με ζώο ή αντικείμενο, την Β.iii με τις καθιστές, γυμνές μορφές και την Β.iv με τις καθιστές, γυμνές μορφές με συνοδεία ζώου ή αντικειμένου.

Όπως είναι έκδηλο, ο διαχωρισμός έγινε με βασικά κριτήρια και αυτά που είναι ευδιάκριτα από την πρώτη ματιά. Οι δύο μεγάλες κατηγορίες ακολουθούν τον αρχαίο ελληνικό τρόπο αρίθμησης, οι υποκατηγορίες τον λατινικό και τα αγάλματα δηλώνονται με αραβικούς αριθμούς. Η σειρά που παρατίθενται είναι με γεωγραφικά κριτήρια, ξεκινώντας από τη Βόρεια Ελλάδα προς τη Νότια και στο τέλος τα αγάλματα που φιλοξενούνται σε μουσεία του εξωτερικού. Αν σε μια κατηγορία εντάσσονται πολλά αγάλματα από το ίδιο μουσείο, τότε ακολουθείται χρονολογική προτεραιότητα, από το παλαιότερο στο νεότερο.

Στόχος λοιπόν του κεφαλαίου είναι η μελέτη σε βάθος της κάθε υποκατηγορίας ως προς το πώς παριστάνονται τα παιδιά, παρατηρώντας πλέον ομαδοποιημένα το είδος του ενδύματος, την ειδικότερη στάση της μορφής, αν κρατά ζώο ή αντικείμενο και πώς το κρατά, ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα την εικονογραφία των παιδικών ολόγλυφων μορφών. Απώτερος σκοπός να εντοπίσουμε τις διαφορές ανάμεσα σε κορίτσια και αγόρια, και τυχόν διαφορές γεωγραφικές, τόσο ως προς την ευρύτερη

περιοχή από την οποία προέρχονται, αλλά και από τον ειδικότερο χώρο (π.χ. ιερό, οικία, ταφικό περιβάλλον).

A.I. Οι ιστάμενες ενδεδυμένες μορφές

Οι περισσότερες από τις ενδεδυμένες μορφές αντιπροσωπεύουν κορίτσια. Τα ιστάμενα μικρά κορίτσια είναι ενδεδυμένα με χιτώνα. Μόνο τρεις σε αυτή την κατηγορία είναι οι μορφές που φέρουν πέπλο. Συγκεκριμένα, τα αγάλματα που προέρχονται από το Ιερό της Άρτεμης Ορθίας στη Μεσσήνη, με **αρ. κατ. A.i.12, A.i.13, A.i.14**, φορούν μακρύ αττικό πέπλο. Και στα τρία αγάλματα ο πέπλος φέρει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος με φαρδιά ζώνη, δεμένη σε *ηρόκλειον άμμα*.

Ο χιτώνας συνήθως είναι απλός, ωστόσο όχι ίδιος σε όλες τις μορφές. Άλλοτε είναι χειριδωτός και τότε δένεται κάτω από το στήθος, καθώς και με ιμάντες στους ώμους, και άλλοτε είναι χωρίς χειρίδες. Επίσης στις περισσότερες περιπτώσεις ο χιτώνας σχηματίζει απόπτυγμα, είτε μακρύ, είτε κοντό. Όπως παρατηρείται το μακρύ απόπτυγμα φτάνει ως τους μηρούς ή και τους καλύπτει. Το συναντούμε στις μορφές με **αρ. κατ. A.i.3, A.i.6, A.i.8, A.i.9, A.i.11, A.i.12, A.i.16 και A.i.20**. Ενώ κοντό απόπτυγμα που φτάνει έως το ύψος της λεκάνης περίπου φέρουν οι μορφές με **αρ. κατ. A.i.2 και A.i.19**. Παρόλα αυτά υπάρχουν και αγάλματα με απλό χιτώνα χωρίς απόπτυγμα και είναι εκείνα με **αρ. κατ. A.i.4, A.i.5, A.i.7 και A.i.17**.

Κάποιες φορές ο χιτώνας συνοδεύεται από ιμάτιο, το οποίο σε κάθε μορφή διαμορφώνεται με διαφορετικό τρόπο. Τα αγάλματα που συνοδεύονται από ιμάτιο είναι **αρ. κατ. A.i.1, A.i.4, A.i.5, A.i.6, A.i.7, A.i.9, A.i.16 και A.i.18**. Στα αγάλματα με **αρ. κατ. A.i.4 και A.i.5** το ιμάτιο ξεκινά από τον αριστερό ώμο, τυλίγοντας το πίσω μέρος, ξεπροβάλλει στο δεξιό μηρό και καταλήγει στον αριστερό πήχη καλύπτοντας το μέρος της κοιλιάς. Το άγαλμα με **αρ. κατ. A.i.7** αν και ακολουθεί τον τρόπο των δύο προηγούμενων, δεν ξεκινά όμως από τον αριστερό ώμο, αλλά από τον πήχη και ανοίγεται περισσότερο προς το κάτω μέρος του σώματος καλύπτοντάς το. Στο άγαλμα με **αρ. κατ. A.i.1** το ιμάτιο καλύπτει όχι μόνο τον αριστερό ώμο αλλά και όλο το αριστερό χέρι και μεγάλο μέρος της αριστερής πλευράς και οι άκρες του στερεώνονται με ένα μικρό δέσιμο μπροστά στο δεξιό μηρό. Εντελώς διαφορετικός τρόπος ακολουθείται στις περιπτώσεις των αγαλμάτων με **αρ. κατ. A.i.6 και A.i.9** όπου το ιμάτιο ρίχνεται στους ώμους καλύπτοντας το πίσω μέρος κυρίως, αλλά και τον

αριστερό βραχίονα του αγάλματος **αρ. κατ. Α.ι.9**. Μόνο στο πίσω μέρος απλώνεται και το ιμάτιο της μορφής με **αρ. κατ. Α.ι.16**. Πιο συγκεκριμένα, στερεώνεται στον δεξιό ώμο και από εκεί καλύπτει το πίσω μέρος πέφτοντας διαγώνια προς τα κάτω και το κορίτσι το κρατά με το αριστερό άκρο χέρι. Τέλος, στη μορφή με **αρ. κατ. Α.ι.18** το οποίο καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του σώματος περνώντας από τη δεξιά μασχάλη καταλήγει λοξά στον αριστερό ώμο και τον καλύπτει.

Ως προς τη στάση τους οι περισσότερες ιστάμενες μορφές είναι ήρεμες στηριζόμενες στο ένα σκέλος. Αν και τα χέρια δεν σώζονται πλήρως σε όλα τα αγάλματα, ωστόσο φαίνεται ότι στα περισσότερα το ένα αφηνόταν άνετο στο πλάι και ακουμπά ή κρατάει το ιμάτιο όπως στα αγάλματα **αρ. κατ. Α.ι.1 και Α.ι.11**. Σε αρκετές μορφές επαναλαμβάνεται το θέμα η μορφή να ανασηκώνει το ένδυμα. Οι μορφές **αρ. κατ. Α.ι.2, Α.ι.17, Α.ι.19** ανασηκώνουν τον χιτώνα από αριστερά, ενώ οι μορφές **αρ. κατ. Α.ι.3, Α.ι.6, Α.ι.9, Α.ι.11** ανασηκώνουν την άκρη του αποπτύγματος. Το άγαλμα **αρ. κατ. Α.ι.3** με τα δύο χέρια μάλιστα σηκώνει το απόπτυγμα δημιουργώντας φωλιά που θα κάνει εύκολη τη μεταφορά αντικειμένων, καρπών ή ζώων. Με τα δύο χέρια πιάνει το απόπτυγμα και η μορφή **αρ. κατ. Α.ι.11**, βέβαια εδώ με το με το δεξιό απλώς το κρατά όπως προαναφέρθηκε ενώ με το αριστερό χέρι, λυγίζοντάς το, τραβά το απόπτυγμα κοντά στο στήθος.

Σε κάποιες μορφές παρατηρούμε έντονη καμπύλη στο σώμα. Στα αγάλματα **αρ. κατ. Α.ι.1, Α.ι.12 και Α.ι.20** προβάλλεται έντονα το ισχίο του στηρίζοντος σκέλους σχηματίζοντας καμπύλη στο σώμα και θυμίζουν τα έργα του Πολυκλείτου με το ζύγισμα στο σώμα¹². Επίσης, κάποια από τα αγάλματα φέρουν στοιχεία κίνησης. Το αριστερό χέρι στο άγαλμα **αρ. κατ. Α.ι.4** όπως υποδεικνύει η αρχή του βραχίονα εκτεινόταν στο πλάι είτε ολόκληρο, είτε λυγισμένο. Παράλληλα, ο κορμός γέρνει ελαφρώς στα δεξιά, αλλά στρίβει ελάχιστα προς τα αριστερά όπως και το κεφάλι, πιο έντονα αυτό. Το άγαλμα **αρ. κατ. Α.ι.6** γέρνει τον κορμό ελαφρώς προς τα αριστερά, το δεξιό σκέλος βηματίζει προς το πλάι προσδίνοντας στη μορφή σιγμοειδή κίνηση, ενώ και ο δεξιός του πήχης ήταν λυγισμένος προς τα άνω και ίσως να κρατούσε κάτι στο άκρο χέρι. Σε όμοια στάση βρίσκεται και η μορφή με **αρ. κατ. Α.ι.16** με τη διαφορά ότι εδώ η κίνηση είναι ακόμη πιο έντονη. Το δεξιό σκέλος έρχεται στο πλάι αρκετά μακριά από το στηρίζον αριστερό, ο δεξιός ώμος ανεβαίνει αρκετά πιο ψηλά υποδηλώνοντας ότι το δεξιό χέρι ήταν υπερυψωμένο σε κίνηση αλλά και το πιάσιμο του

¹² Κοκόρου-Αλευρά 1995, 193-4.

ιματίου στο πλάι παραπέμπει μάλλον σε χορευτική κίνηση. Επίσης, ευδιάκριτος βηματισμός παρατηρείται στα αγάλματα **αρ. κατ. A.i.3, A.i.5, A.i.13 και A.i.19**, όπου το γόνατο του άνετου σκέλους λυγίζει και το ένδυμα κολλά πάνω του. Ακόμη, το άγαλμα **αρ. κατ. A.i.8** είναι ιδιαίτερο καθώς η μορφή έχει και τα δύο γόνατα λυγισμένα.

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται και δύο αγάλματα αγοριών ενδεδυμένων. Πρόκειται για τις μορφές **αρ. κατ. A.i.10 και A.i.15**. Το πρώτο είναι ενδεδυμένο με ιμάτιο, ενώ το **αρ. κατ. A.i.15** φορά χιτωνίσκο. Είναι εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους. Το **αρ. κατ. A.i.10** έχει καλύψει όλο το σώμα του με ένα μεγάλο ιμάτιο που σχηματίζει έντονες πτυχώσεις πιστά αποδοσμένες στην κίνηση του σώματος, καθώς όπως περιγράφουν οι μελετητές το δεξιό άκρο χέρι φτάνει στο ιμάτιο από μέσα και το τραβούσε στην προσπάθειά του να κρατήσει καλυμμένο το σώμα, ενώ ο αριστερός βραχίονας είναι λυγισμένος¹³. Το **αρ. κατ. A.i.15** που είναι και πιο μεγάλοςωμο καλύπτει όλο το σώμα με έναν μακρύ χιτωνίσκο ο οποίος μάλιστα σχηματίζει χειρίδες και η αριστερή πέφτει από τον ώμο. Η μορφή φορά και σανδάλια.

A.II. Οι ιστάμενες ενδεδυμένες μορφές με ζώο ή αντικείμενο

Και σε αυτή την κατηγορία την πλειονότητα των μορφών αποτελούν τα κορίτσια, τα περισσότερα από τα οποία είναι ενδεδυμένα με χιτώνα. Εξαίρεση αποτελούν οι μορφές με **αρ. κατ. A.ii.21 και A.ii.22** που φορούν πέπλο. Και στα δύο ο πέπλος σχηματίζει απόπτυγμα. Στο **αρ. κατ. A.ii.21** είναι ζωσμένος με φαρδιά ταινία κάτω από το στήθος σε *ηράκλειον άμμα*, όπως ακριβώς και τα αγάλματα της κατηγορίας A.I που προέρχονται από το ίδιο ιερό.

Τα περισσότερα αγάλματα φορούν χειριδωτό χιτώνα και ζώνεται κάτω από το στήθος, καθώς και στους ώμους με ιμάντες, ενώ άνευ χειρίδων χιτώνα φέρουν τα αγάλματα με **αρ. κατ. A.ii.26, A.ii.28 και A.ii.31** και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Επίσης, είναι πιο συνηθισμένο ο χιτώνας να σχηματίζει απόπτυγμα. Άλλοτε κοντό όπως στις μορφές με **αρ. κατ. A.ii.26, A.ii.28, A.ii.31**, άλλοτε μακρύ. Στις περιπτώσεις των μορφών με **αρ. κατ. A.ii.1, A.ii.2, A.ii.3, A.ii.8, A.ii.20** ο χιτώνας είναι απλός χωρίς απόπτυγμα.

Έχουμε βέβαια και τις μορφές που συνοδεύονται από ιμάτιο. Οι μορφές που φέρουν ιμάτιο είναι οι **αρ. κατ. A.ii.1, A.ii.4, A.ii.5, A.ii.13, A.ii.15, A.ii.19, A.ii.23**

¹³ Πετράκος 1968, 119, αρ. 6. Vorster 1983, 370, αρ. 119.

και Α.ii.30. Μάλιστα στο **αρ. κατ. Α.ii.30** το ιμάτιο τυλίγει όλο το σώμα σχεδόν, ανεβαίνοντας από το αριστερό γόνατο προς τον δεξιό ώμο. Στο άγαλμα **αρ. κατ. Α.ii.1** τυλίγεται διαγώνια στο σώμα, καλύπτοντας τον αριστερό ώμο και τον δεξιό μηρό, δημιουργώντας μάλιστα πυκνές αναδιπλώσεις στην καμπύλη που σχηματίζει καθώς πέφτει από τον ώμο έως το μηρό. Από το μηρό και κάτω όμως ξεδιπλώνεται και καλύπτει το χιτώνα. Όμοια και στη μορφή **αρ. κατ. Α.ii.23** το ιμάτιο καλύπτει τον αριστερό ώμο, διέρχεται από τον δεξιό μηρό και καταλήγει στον αριστερό πήχη. Στις υπόλοιπες μορφές – δηλαδή με **αρ. κατ. Α.ii.4, Α.ii.5, Α.ii.13, Α.ii.15** – το ιμάτιο τυλίγεται κυρίως γύρω από τη μέση καλύπτοντας όλο το κάτω μέρος με αφετηρία και τελείωμα όμως τον αριστερό πήχη, με εξαίρεση το άγαλμα **αρ. κατ. Α.ii.19** στο οποίο καλύπτεται ο δεξιός μηρός και η περιοχή της κοιλιάς καθώς από εκεί περνά το ιμάτιο για να καταλήξει στον πήχη.

Ως προς τη στάση τώρα των μορφών, αυτή δεν διαφέρει και πολύ από εκείνη των μορφών της προηγούμενης κατηγορίας μόνο που εδώ οι μορφές συνοδεύονται από κάποιο ζώο κατά κύριο λόγο ή αντικείμενο, στα οποία θα γίνει αναλυτική αναφορά στη συνέχεια. Έτσι, το σήκωμα του αποπτύγματος το συναντάμε στις μορφές με **αρ. κατ. Α.ii.6, Α.ii.7, Α.ii.8, Α.ii.14, Α.ii.27**. Στις περιπτώσεις **αρ. κατ. Α.ii.7, Α.ii.8, Α.ii.14** μάλιστα το απόπτυγμα σχηματίζει μικρή φωλιά όπου τοποθετούνται τα φερόμενα αντικείμενα ή ζώα. Συνεπώς εδώ το θέμα αυτό αποκτά πρακτικό σκοπό. Στο άγαλμα **αρ. κατ. Α.ii.27** η μορφή τραβά κοντά στο στήθος το απόπτυγμα και παράλληλα από τα δεξιά το τραβά ελαφρώς προς τα έξω.

Ως επί το πλείστον οι μορφές φέρουν το ζώο με το αριστερό χέρι λυγισμένο, είτε έντονα, είτε χαλαρά και κοντά στο σώμα. Μόνο η μορφή **αρ. κατ. Α.ii.2** κρατά μικρό αντικείμενο και το χέρι αφήνεται άνετο δίπλα στο σώμα. Οι μορφές **αρ. κατ. Α.ii.4 και Α.ii.13** κρατούν το ζώο με το δεξιό χέρι και μάλιστα το ζώο κάθετα πάνω στις αναδιπλώσεις που σχηματίζει το ιμάτιο. Ακόμη, οι μορφές **αρ. κατ. Α.ii.22 και Α.ii.23** κρατούν το ζώο με τα δύο χέρια.

Οι μορφές εξακολουθούν να έχουν μια ηρεμία, χωρίς όμως αυστηρότητα. Στηρίζονται στο ένα σκέλος και το άλλο λυγίζει βαίνοντας ελαφρώς μπροστά ή στο πλάι. Με το ένα χέρι κρατούν το ζώο ή το αντικείμενο και το άλλο αφήνεται στο πλάι άνετο, ή όντας λυγισμένο έρχεται κι αυτό μπροστά στο στήθος για τις μορφές **αρ. κατ. Α.ii.5 και Α.ii.9**. Ωστόσο, στην μορφή **αρ. κατ. Α.ii.26** το δεξιό χέρι είναι υψωμένο προς τα εμπρός και λυγισμένο προς τα πάνω, ενώ στις μορφές **αρ. κατ. Α.ii.28 και Α.ii.31** το τμήμα του δεξιού βραχίονα που σώζεται υποδηλώνει ότι το χέρι ήταν σε

έκταση προς τα δεξιά, και μάλιστα προς την ίδια κατεύθυνση στρέφεται το κεφάλι της μορφής **αρ. κατ. A.ii.28**.

Επίσης, σε αυτή την κατηγορία απαντούν και δύο περιπτώσεις όπου οι μορφές των κοριτσιών στηρίζονται σε πεσσίσκο. Πρόκειται για τα αγάλματα **αρ. κατ. A.ii.15 και A.ii.20**. Στο πρώτο ο πεσσίσκος βρίσκεται στα αριστερά του και μάλιστα η μορφή φαίνεται ότι γέρνει και ακουμπά με όλο το βάρος του σώματος προς τα αριστερά καθώς τα σκέλη είναι πιο μακριά από τον πεσσίσκο και ακουμπά με το βραχίονα, καθώς με το άκρο αριστερό κρατά το πτηνό. Στο δεύτερο παράδειγμα ο πεσσίσκος βρίσκεται δεξιά της μορφής και πατά στην κορυφή του με το δεξιό χέρι κρατώντας στο αριστερό το ζώο. Σε αυτή την περίπτωση, **αρ. κατ. A.ii.20**, σχηματίζεται έντονη καμπύλη από το σώμα. Επίσης, έντονη καμπύλη παρατηρείται στα αγάλματα **αρ. κατ. A.ii.1, A.ii.6, A.ii.22** καθώς το ισχίο του άνετου σκέλους προβάλλεται έντονα και ο αντίστοιχος ώμος κατεβαίνει προς τα κάτω.

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται και έξι αγάλματα αγοριών. Πρόκειται για τα αγάλματα **αρ. κατ. A.ii.11, A.ii.16, A.ii.17, A.ii.18, A.ii.24 και A.ii.29**. Οι μορφές **αρ. κατ. A.ii.16, A.ii.17, A.ii.18** προέρχονται από το ιερό της Δήμητρας και Κόρης στην Ελευσίνα και ακολουθούν όμοιο τρόπο ένδυσης και στάσης. Πιο συγκεκριμένα, φορούν ιμάτιο, το οποίο είναι τυλιγμένο γύρω από τον αριστερό ώμο και τη μέση, χωρίς να καλύπτει όμως το στέρνο, η μία άκρη του πέφτει στον αριστερό πήχη και απλώνεται ως κάτω, εκτός από το **αρ. κατ. A.ii.18** όπου το ιμάτιο φτάνει ως τους μηρούς αφήνοντας το υπόλοιπο των σκελών ορατό. Όλα στηρίζονται στο δεξιό σκέλος, με το αριστερό χέρι λυγισμένο να κρατά βάκχο και το άλλο να πέφτει άνετο στο πλάι. Μόνο η μορφή **αρ. κατ. A.ii.18**, η οποία πατά πάνω σε πλίνθο συνοδεύεται από ένα μικρό γουρουνάκι που φαίνεται στα δεξιά της πάνω στην πλίνθο και πιθανότατα αυτό θα έφεραν με το δεξιό χέρι και οι άλλες δύο μορφές.¹⁴ Με ιμάτιο είναι ενδεδυμένη και η μορφή **αρ. κατ. A.ii.11**, το οποίο καλύπτει όλο τον κορμό αφήνοντας εκτεθειμένο τον αριστερό ώμο. Το άγαλμα **αρ. κατ. A.ii.24** φορά ένδυμα όμοιο με χιτωνίσκο, το οποίο φέρει χειρίδες και μάλιστα είναι διπλωμένες, όμως η αριστερή πέφτει από τον ώμο αφήνοντάς τον ακάλυπτο. Το ένδυμα πρέπει να έφτανε ως τα γόνατα περίπου, ωστόσο η μορφή σηκώνει το μπροστινό μέρος του με το δεξιό χέρι και το χρησιμοποιεί ως βοήθημα για να στηρίζει και ενδεχομένως να μεταφέρει φρούτα, γι' αυτό από την κοιλιά και κάτω το σώμα μένει εκτεθειμένο. Επίσης, φορά σανδάλια και ακουμπά σε

¹⁴ Κουρουνιώτης 1923, 165-7.

πεσσίσκο που βρίσκεται πίσω του. Τέλος, το άγαλμα **αρ. κατ. A.ii.29** είναι ενδεδυμένο με μακρύ άζωστο χιτώνα που καλύπτει ως και τα χέρια. Φορά επίσης και σανδάλια. Η μορφή στηρίζεται στο αριστερό σκέλος και τα χέρια της είναι λυγισμένα. Το αριστερό δίπλα στο σώμα θα κρατούσε κάποιο μακρύ αντικείμενο, ενώ το δεξιό ήταν λυγισμένο με τεντωμένο τον πήχη προς τα εμπρός και ελαφρώς υπερυψωμένο και με το άκρο χέρι πρέπει να έκανε χειρονομία σε ένδειξη λατρείας, χαιρετισμού ή ευλογίας¹⁵.

Πριν προχωρήσουμε στη επόμενη κατηγορία, ας επισημανθεί ότι τα περισσότερα από τα ζώα που συνοδεύουν τις μορφές είναι πτηνά. Στις μορφές **αρ. κατ. A.ii.12 και A.ii.22** έχει αναγνωριστεί ως πάπια, ενώ στις μορφές **A.ii.8, A.ii.14, A.ii.25, A.ii.26 και A.ii.31** τα πτηνά εκλαμβάνονται ως περιστέρια. Επίσης, λαγός συνοδεύει τις μορφές **αρ. κατ. A.ii.9 και A.ii.13** και γουρουνάκι απαντάται στη μορφή **αρ. κατ. A.ii.18**. Όσο για τα αντικείμενα είναι κυρίως στρογγυλά και αποδίδονται ως μπάλες ή και φρούτα, στις μορφές **αρ. κατ. A.ii.2, A.ii.24 και A.ii.28**, ενώ στις μορφές **αρ. κατ. A.ii.27, A.ii.29 και A.ii.30** τα αντικείμενα παραμένουν αδιάγνωστα. Ειδικές περιπτώσεις αποτελεί η μορφή **αρ. κατ. A.ii.21**, η οποία στο αριστερό της χέρι φέρει ομοίωμα της θεάς Άρτεμης, το λεγόμενο *βρέτας*,¹⁶ όπως και οι μορφές **αρ. κατ. A.ii.16, A.ii.17, A.ii.18** που φέρουν βάκχο, τοποθετώντας έτσι τις μορφές ξεκάθαρα σε θρησκευτικό, τελετουργικό περιβάλλον. Ακόμη, μοναδικό είναι το άγαλμα **αρ. κατ. A.ii.11** που φαίνεται να κρατά *κέρας Αμαλθείας*.¹⁷

A.III. Οι ιστάμενες γυμνές μορφές

Τα αγάλματα αυτής της κατηγορίας είναι εξ ολοκλήρου μορφές αγοριών στηριζόμενες στο ένα σκέλος. Κάποιες από αυτές συνοδεύονται από κάποιο ένδυμα – ιμάτιο ή χλαμύδα. Πιο συγκεκριμένα, ιμάτιο πέφτει από τον αριστερό ώμο καλύπτοντας την αριστερή πλευρά του σώματος, στις μορφές **αρ. κατ. A.iii.4, A.iii.5, A.iii.9, A.iii.15, A.iii.19, A.iii.21, A.iii.25** καθώς και το αριστερό χέρι ως τον καρπό ή μέχρι το βραχίονα στο **αρ. κατ. A.iii.25**. Μάλιστα στις περιπτώσεις **αρ. κατ. A.iii.5 A.iii.15, A.iii.19 και A.iii.25** με το αριστερό άκρο χέρι η μορφή κρατάει το ένδυμα. Στη μορφή **αρ. κατ. A.iii.12** το ιμάτιο τυλίγεται πάνω στον αριστερό αγκώνα και πέφτει προς τα κάτω. Επίσης, στον αριστερό βραχίονα τυλίγεται το ιμάτιο της μορφής **αρ.**

¹⁵ Stucky 1993, 92.

¹⁶ Themelis 1994, 115.

¹⁷ Καββαδίας 1890-92, 316.

κατ. A.iii.18, το οποίο πέφτει προς τα πίσω και καλύπτει το στήριγμα που βρίσκεται πίσω από τη μορφή ανάμεσα στα σκέλη. Στο άγαλμα **αρ. κατ. A.iii.20** το ιμάτιο φοριέται πάνω από τους ώμους με τις άκρες του να φτάνουν και μπροστά στο στήθος, καλύπτει όλο το αριστερό χέρι και από εκεί πέφτει προς τα κάτω. Αντίθετα, στο άγαλμα **αρ. κατ. A.iii.2** η χλαμύδα δένεται στο λαιμό και πέφτει πίσω από τον αριστερό ώμο και στην πλάτη.

Όπως και σε αγάλματα κοριτσιών των προηγούμενων κατηγοριών, έτσι και εδώ διακρίνεται έντονη προβολή του ισχίου του στηρίζοντος σκέλους καθώς το άνετο βαίνει προς τα εμπρός με αποτέλεσμα να αποκτά μια σιγμοειδή κίνηση η μορφή. Τα αγάλματα αυτά είναι **αρ. κατ. A.iii.1, A.iii.2, A.iii.3, A.iii.6, A.iii.8, A.iii.14, A.iii.15 και A.iii.22**. Στην περίπτωση του **αρ. κατ. A.iii.2** μάλιστα ο κορμός φαίνεται να έχει κλίση προς τα αριστερά με επακόλουθο η μορφή να χρειάζεται στήριγμα¹⁸. Ίσως το στήριγμά της να ήταν η χλαμύδα που φέρει και η οποία θα έφτανε ως το έδαφος. Αυτή την περίπτωση, το ένδυμα να λειτουργεί ως στήριγμα θα τη συναντήσουμε και στην επόμενη κατηγορία. Αν και κάποια από τα αγάλματα δεν φαίνεται να έχουν ιδιαίτερο πρόβλημα στήριξης, ίσως πράγματι, το ιμάτιο να μη χρησίμευε μόνο ως ενδυματολογικό στοιχείο, αλλά περισσότερο ως στοιχείο στήριξης της μορφής.

Ακόμη, από τις πιο ιδιαίτερες στάσεις της κατηγορίας απαντούν στα αγάλματα **αρ. κατ. A.iii.18 και αρ. κατ. A.iii.20**. Στην πρώτη περίπτωση η μορφή έχει ανοιχτά σκέλη και μοιάζει να ακουμπά σε στήριγμα που βρίσκεται πίσω του, και τα χέρια της πρέπει να ήταν ανοιχτά σαν να πρόσμενε μια αγκαλιά. Στη δεύτερη περίπτωση η μορφή φαίνεται να ήταν σε κίνηση προς τα αριστερά της, όπως φανερώνει η απόσταση μεταξύ των σκελών παρόλο που δεν σώζονται ολόκληρα. Ίσως η κίνηση να έκανε και το ιμάτιο να πέφτει περισσότερο από την αριστερή πλευρά όπου είναι στραμμένο και το κεφάλι της μορφής.

Ιδιαίτεροι είναι οι κορμοί των αγαλμάτων **αρ. κατ. A.iii.16 και A.iii.17** με τους σωζόμενους μηρούς να υποδεικνύουν κίνηση. Στο **αρ. κατ. A.iii.16** σώζονται και οι δύο μηροί, φέρουν ελαφρύ άνοιγμα και ο κορμός διαμορφώνει εμφανή καμπύλη. Στο **αρ. κατ. A.iii.17** ο σωζόμενος αριστερός μηρός μοιάζει ανασηκωμένος.

¹⁸ Αρβανίτου-Μεταλλινού 1982, 247.

A.IV. Οι ιστάμενες γυμνές μορφές με ζώο ή αντικείμενο

Ομοίως με την προηγούμενη και σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται αγάλματα που αναπαριστούν αγόρια. Δεύτερο κοινό στοιχείο αποτελεί η παρουσία ιματίου που συνοδεύει τις μορφές. Εν αντιθέσει με τις μορφές της προηγούμενης κατηγορίας, στην A.IV οι μορφές συνοδεύονται και από ζώα ή αντικείμενα.

Στα αγάλματα επομένως, με **αρ. κατ. A.iv.8, A.iv.13, A.iv.21, A.iv.23, A.iv.24, A.iv.28 και A.iv.29** το ιμάτιο καλύπτει τον ώμο και από εκεί πέφτει προς τα κάτω σκεπάζοντας και το αριστερό άκρο χέρι με εξαίρεση όμως το **αρ. κατ. A.iv.21** όπου το ιμάτιο από τον ώμο πέφτει στο πίσω μέρος του σώματος. Όμοια με τα προαναφερθέντα πέφτει η χλαμύδα στο άγαλμα **αρ. κατ. A.iv.15**. Στα αγάλματα **αρ. κατ. A.iv.2, A.iv.3, A.iv.4, A.iv.7, A.iv.9, A.iv.12, A.iv.14, A.iv.18, A.iv.20, A.iv.22, A.iv.30**, το ιμάτιο είναι ριγμένο στον αγκώνα ή τον πήχη και πέφτει προς το έδαφος. Στο άγαλμα **αρ. κατ. A.iv.11** το ιμάτιο ρίχνεται στην πλάτη, ενώ για το **αρ. κατ. A.iv.1** δεν είναι ξεκάθαρο πού πέφτει το ιμάτιο καθώς δεν σώζεται το άνω μέρος του σώματος.

Επίσης, διακρίνονται και περιπτώσεις όπου το ένδυμα χρησιμοποιείται με ιδιαίτερο και μοναδικό τρόπο. Έτσι, στο άγαλμα **αρ. κατ. A.iv.6** η χλαμύδα στερεώνεται στον δεξιό ώμο και καλύπτει μέρος του αριστερού κορμού καθώς και το αριστερό χέρι ως τον καρπό. Στην περίπτωση τώρα του αγάλματος **αρ. κατ. A.iv.26** το ιμάτιο τυλίγεται γύρω από το δεξιό σκέλος και στερεώνεται στον αριστερό πήχη, αφήνοντας όμως τα γενετικά όργανα ορατά.

Επίσης, και σε αυτή την κατηγορία απαντούν αγάλματα που στηρίζονται σε πεσσίσκο, και όχι μόνο. Σε πεσσίσκο στηρίζονται οι μορφές **αρ. κατ. A.iv.5** όπου ο πεσσίσκος είναι στα δεξιά και στηρίζεται με το δεξιό άκρο χέρι, **αρ. κατ. A.iv.10, και A.iv.16** στις οποίες ο πεσσίσκος βρίσκεται από τα αριστερά. Όπως και το άγαλμα **αρ. κατ. A.iv.5**, έτσι και το **αρ. κατ. A.iv.16** στηρίζεται με το χέρι στον πεσσό που είναι δίπλα του και με το άλλο χέρι κρατάνε το ζώο κοντά στο σώμα. Αντίθετα, στην περίπτωση της μορφής **αρ. κατ. A.iv.10** στηρίζεται με το αριστερό χέρι πάνω στον πεσσίσκο και συγκεκριμένα πάνω στο πτηνό που κάθετα στην κορυφή του.

Το άγαλμα **αρ. κατ. A.iv.15** στηρίζεται σε ένα *λαγωβόλον* το οποίο είναι τοποθετημένο σε μαρμάρινη βάση που ομοιάζει με κορμό δέντρου. Η μορφή γέρνει ελαφρώς στα αριστερά πάνω στο στήριγμα δημιουργώντας έντονη καμπύλη δίνοντας σιγμοειδή μορφή στο άγαλμα.¹⁹ Επίσης, υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι μελετητές

¹⁹ Καλτσάς 2001, αρ. κατ. 622.

δηλώνουν ότι το ιμάτιο παρέχει στήριγμα στη μορφή και είναι τα αγάλματα **αρ. κατ. A.iv.7²⁰, A.iv.19²¹ και A.iv.20²²**. Υπάρχουν όμως και αγάλματα που η στάση τους δείχνει να χρειάζεται στήριξη και τη βρίσκουν στο ιμάτιο όπως η μορφή **αρ. κατ. A.iv.4** η οποία γέρνει προς τα αριστερά, η μορφή **αρ. κατ. A.iv.22** φαίνεται σα να έχει κλίση προς τα πίσω όποτε και το ιμάτιο περνά πίσω από το βαίνον, άνετο σκέλος και απλώνεται στο έδαφος και η μορφή **αρ. κατ. A.iv.28** που είναι σε διασκελισμό προς το πλάι και το ένα χέρι είναι σηκωμένο μάλλον χρειαζόταν στήριξη και της την παρέχει το ιμάτιο που πέφτει από τον αριστερό ώμο σε φαρδιές πτυχές. Επίσης, στα αγάλματα **αρ. κατ. A.iv.2 και A.iv.30** το ιμάτιο φτάνει ως το έδαφος αγκαλιάζοντας το σκέλος και επομένως να χρησίμευε στην υποστήριξη της μορφής. Συνεπώς, και άλλα αγάλματα που φέρουν ιμάτιο, ίσως να είχε το ρόλο στηρίγματος.

Η έντονη προβολή του ισχίου του στηρίζοντος σκέλους διακρίνεται σε αγάλματα της κατηγορίας και δημιουργείται καμπύλη δίνοντας στη μορφή η σιγμοειδής κίνηση. Πρόκειται για τα **αγάλματα αρ. κατ. A.iv.4, A.iv.5, A.iv.10, A.iv.15, A.iv.16, A.iv.17 και A.iv.27**. Στις περιπτώσεις **αρ. κατ. A.iv.10, A.iv.15 και A.iv.16** η προβολή αυτή και κατ' επέκταση η καμπύλη στο σώμα προκύπτει από το γεγονός ότι τα αγάλματα αυτά παρουσιάζουν κλίση προς στο στήριγμα (πεσσίσκο), ενώ στα αγάλματα **αρ. κατ. A.iv.17 και A.iv.27** η προβολή οφείλεται στον βηματισμό προς τα εμπρός που κάνει το άνετο σκέλος.

Ως προς τα συνοδευτικά των μορφών, οι μορφές που κρατάνε δύο αντικείμενα είναι οι **αρ. κατ. A.iv.2, A.iv.20, A.iv.29, A.iv.30**. Σε όλες τις περιπτώσεις στο αριστερό χέρι κρατάνε κάποιο ζώο, με το χέρι να είναι λυγισμένο, ενώ με το δεξιό κρατάνε μικρό στρογγυλό αντικείμενο, με το χέρι να αφήνεται χαλαρό δίπλα στο σώμα ακουμπώντας το αντικείμενο στο μηρό. Το εικονογραφικό αυτό θέμα θα μπορούσαν να ακολουθούν και άλλα αγάλματα, αλλά δεν σώζεται το άλλο χέρι.

Οι υπόλοιπες μορφές κρατούν ένα ζώο ή αντικείμενο. Τις περισσότερες φορές οι μορφές κρατάνε ζώο ή αντικείμενο με το αριστερό χέρι που λυγίζει κοντά στο σώμα στο ύψος του στήθους. Εξαίρεση αποτελούν τα αγάλματα **αρ. κατ. A.iv.16, A.iv.25, A.iv.27, A.iv.28** στα οποία οι μορφές κρατάνε με το δεξιό χέρι το ζώο ή το αντικείμενο, με το χέρι να είναι λυγισμένο κοντά στο σώμα. Επίσης, με το αριστερό χέρι κρατά το αντικείμενο το άγαλμα **αρ. κατ. A.iv.21** μόνο που το χέρι δεν είναι λυγισμένο αλλά

²⁰ Vorster 1983, 364, αρ. 97a.

²¹ Πετράκος 1982, 158.

²² Vorster 1983, 362, αρ. 91.

άνετο δίπλα στο σώμα. Ακόμη, η μορφή **αρ. κατ. A.iv.7** κρατά με τα δύο χέρια το ζώο, ενώ οι μορφές **αρ. κατ. A.iv.11, και A.iv.12** με το ένα χέρι πιάνουν το πτηνό και με το άλλο το ράμφος του.

Και σε αυτή την κατηγορία τα συνοδευτικά είναι κατά κύριο λόγο τα ζώα με πρωταγωνιστές τα πτηνά. Μάλιστα στις μορφές **αρ. κατ. A.iv.10, A.iv.11, A.iv.14, A.iv.16, A.iv.27, A.iv.30** αναγνωρίζεται ως πάπια, ενώ στις μορφές **αρ. κατ. A.iv.15, A.iv.19, A.iv.31** ως περιστέρι. Επίσης, οι μορφές **αρ. κατ. A.iv.17, A.iv.26 και A.iv.29** κρατούν λαγό, ενώ η μορφή **αρ. κατ. A.iv.13** κρατά σκύλο. Όσο για τα αντικείμενα που φέρουν οι λοιπές μορφές κυρίως είναι στρογγυλά – μπάλες ή σφαίρες. Ωστόσο, για τις μορφές **αρ. κατ. A.iv.1 και A.iv.3** δεν είναι ξεκάθαρο τι κρατούν. Ακόμη, ιδιαίτερη είναι η μορφή **αρ. κατ. A.iv.4** που φέρει ειδώλιο μικρού παιδιού.

B.I. Οι καθιστές ενδεδυμένες μορφές

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται μόνο δύο αγάλματα, τα **αρ. κατ. B.i.1 και αρ. κατ. B.i.2** και παριστάνουν κορίτσια. Αν και προέρχονται από διαφορετικές περιοχές η στάση τους μοιάζει πολύ. Και οι δύο μορφές είναι ενδεδυμένες με χιτώνα χωρίς απόπτυγμα, της μορφής **αρ. κατ. B.i.1** είναι χειριδωτός και ζωσμένος κάτω από το στήθος και στους ώμους, ενώ για την άλλη μορφή διακρίνεται μόνο ότι είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος καθώς το άγαλμα είναι σπασμένο στο ύψος του στέρνου.

Και οι δύο μορφές κάθονται στο έδαφος – στο **αρ. κατ. B.i.1** πάνω σε πλίνθο. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στο έδαφος, ενώ το δεξιό είναι ανασηκωμένο προς τα έξω και στο πλάι πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Ο κορμός τους στρέφεται προς τα αριστερά και γέρνει ελαφρώς πάνω στο λυγισμένο σκέλος. Στη μορφή **αρ. κατ. B.i.1** όπου σώζονται οι βραχίονες φαίνεται ότι με το αριστερό χέρι ακουμπούσε στο έδαφος παρέχοντας στήριξη, ενώ ο δεξιός ήταν υψωμένος προς τα πάνω όπως και το κεφάλι της μορφής. Συνεπώς, τα κορίτσια είχαν στραμμένη την προσοχή τους σε κάποιον ή κάτι.

B.II. Οι καθιστές ενδεδυμένες μορφές με ζώο ή αντικείμενο

Και σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται λίγα αγάλματα και όλα αντιπροσωπεύουν μορφές κοριτσιών, ενώ το **αρ. κατ. B.ii.3** είναι απροσδιόριστο. Όλα, εκτός από το **αρ.**

κατ. B.ii.3, κάθονται πάνω σε μια πλίνθο, αλλά το καθένα με ιδιαίτερο τρόπο. Όλα έχουν το αριστερό σκέλος λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το άγαλμα **αρ. κατ. B.ii.1** έχει το δεξιό σκέλος λυγισμένο με το γόνατο να ακουμπά στην πλίνθο και την κνήμη να κείται προς τα πίσω χωρίς να είναι ορατή. Στα αριστερά της βρίσκεται μια μπάλα πάνω στην οποία πατά με το αριστερό της χέρι, ενώ το δεξιό ήταν υψωμένο πλάγια και προς τα πάνω. Το άγαλμα **αρ. κατ. B.ii.2** λυγίζει το δεξιό σκέλος κατακόρυφα μπροστά από το σώμα, με το πέλμα να πατά στην πλίνθο. Πάνω στο δεξιό γόνατο στηρίζει το δεξιό χέρι του με το οποίο μάλιστα κρατά ένα μικρό πτηνό. Και το αριστερό του χέρι είναι λυγισμένο και ελαφρώς υψωμένο μπροστά, αλλά δεν σώζεται ολόκληρο. Το άγαλμα **αρ. κατ. B.ii.4** γέρνει τον κορμό προς τα αριστερά και με το αριστερό χέρι στηρίζεται πάνω σε μια μπάλα που βρίσκεται δίπλα του πάνω στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος της είναι λυγισμένο κάθετα, περνά σταυρωτά πάνω από το αριστερό σκέλος και ακουμπά με τη φτέρνα στο έδαφος. Το **αρ. κατ. B.ii.3** κάθετα πάνω σε βράχο και το σώμα του στρέφεται προς τα αριστερά εκεί όπου βρίσκεται ο συνοδός του, ένας σκύλος. Με το δεξιό χέρι του, που ακουμπά ελαφρώς στο αριστερό γόνατο, προσεγγίζει το σκύλο, ενώ το αριστερό στηρίζεται στο βράχο.

Οι μορφές είναι ενδεδυμένες με χειριδωτό μακρύ χιτώνα, με εξαίρεση το άγαλμα **αρ. κατ. B.ii.3** που φορά κοντό χιτωνίσκο με κοντές χειρίδες. Ο χιτώνας στη μορφή **αρ. κατ. B.ii.1** είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος και στους ώμους. Στη μορφή **αρ. κατ. B.ii.4** ο χιτώνας είναι ζωσμένος με διαγώνιους ιμάντες μπροστά στο στήθος. Ακόμη, ο χιτώνας της μορφής **αρ. κατ. B.ii.2** είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος και δημιουργεί κόλπο, ενώ παράλληλα δένεται και με ιμάντες που σταυρώνουν μπροστά στο στήθος στερεωμένοι με ένα μετάλλιο. Επιπρόσθετα, οι μορφές **αρ. κατ. B.ii.1** και **B.ii.2** συνοδεύονται από ιμάτιο το οποίο στην πρώτη περίπτωση τυλίγεται γύρω από το αριστερό πήχη και καλύπτει την πλάτη και το δεξιό μηρό της μορφής και στη δεύτερη τυλίγεται γύρω από τη μέση και τα σκέλη.

B.III. Οι καθιστές γυμνές μορφές

Όπως και στην κατηγορία των ιστάμενων γυμνών αγαλμάτων έτσι και σε αυτή, παρά το γεγονός ότι οι μορφές είναι γυμνές, κάποια από τα καθιστά αγάλματα συνοδεύονται από ένδυμα. Πρόκειται για τις μορφές **αρ. κατ. B.iii.3, B.iii.6, B.iii.9, B.iii.10 και B.iii.11**. Στις μορφές **αρ. κατ. B.iii.3, B.iii.10 και B.iii.11** το ιμάτιο είναι

στρωμένο στο έδαφος και πάνω του κάθεται η μορφή, ενώ στα άλλα το ένδυμα καλύπτει λίγο ή πολύ τους μηρούς του παιδιού.

Υπάρχουν μορφές που κάθονται σε βραχώδες ή έστω κάποιο υπερυψωμένο κάθισμα. Οι μορφές αυτές είναι οι **αρ. κατ. B.iii.2, B.iii.3 και B.iii.10**. Αν και στη μορφή **αρ. κατ. B.iii.2** δεν σώζεται το κάθισμα, η στάση της με το λυγισμένο και τραβηγμένο κοντά στο σώμα δεξιό σκέλος και το αριστερό να είναι προς τα κάτω υποδηλώνει ότι η μορφή καθόταν σε κάτι υπερυψωμένο και όχι σε επίπεδο έδαφος.

Οι υπόλοιπες μορφές κάθονται στην πλειονότητά τους με το αριστερό σκέλος λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στο έδαφος. Για τις μορφές **αρ. κατ. B.iii.1 και B.iii.9** το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο προς τα έξω και ανασηκωμένο, πατώντας με το άκρο πόδι στην πλίνθο. Στην ίδια στάση πρέπει να ήταν και το σπασμένο, δεξιό σκέλος του αγάλματος **αρ. κατ. B.iii.13**.

Σε παρόμοια στάση βρίσκονται και τα αγάλματα **αρ. κατ. B.iii.7 και B.iii.11** μόνο που το δεξιό σκέλος είναι ελαφρώς λυγισμένο και απλωμένο προς τα δεξιά. Επίσης, οι μορφές ρίχνουν τον κορμό ελαφρώς προς τα πίσω και ακουμπούν το αριστερό χέρι στην πλίνθο για να στηριχθούν.

Όμοια διατάσσονται και τα σκέλη των μορφών **αρ. κατ. B.iii.4, B.iii.5, B.iii.6 και B.iii.8**, δηλαδή το αριστερό λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το δεξιό είναι ανασηκωμένο και περνά σταυρωτά πάνω από το αριστερό ή είναι ανασηκωμένο στο πλάι πατώντας με το άκρο πόδι στην πλίνθο. Οι μορφές αυτές ωστόσο στρέφουν τον κορμό προς τα αριστερά και από τους σωζόμενους βραχίονες, φαίνεται ότι ο ένας είναι προς τα κάτω και άρα ακουμπούσε στο έδαφος για να στηριχθεί η μορφή, και ο άλλος ήταν υψωμένος, υποδηλώνοντας ότι κάτι ή κάποιον προσπαθούσαν να φτάσουν.

B.IV. Οι καθιστές γυμνές μορφές με ζώο ή αντικείμενο

Εύλογα μπορεί να υποθέσει κανείς ότι οι μορφές αυτής της κατηγορίας δεν διαφέρουν και πολύ από αυτές τις προηγούμενες, παρά μόνο στο γεγονός ότι εδώ έχουμε την παρουσία ζώων ή αντικειμένων, τα οποία κρατούν οι μορφές ή ακουμπούν σε αυτές. Βέβαια και εδώ η παρουσία κάποιου ενδύματος διακρίνεται σε κάποιες μορφές. Στα αγάλματα **αρ. κατ. B.iv.5 και B.iv.13**, ιμάτιο ή χλαμύδα απλώνεται αντίστοιχα στο έδαφος και πάνω τους κάθονται οι μορφές. Στα αγάλματα **αρ. κατ. B.iv.6, B.iv.10 και B.iv.11** το ιμάτιο καλύπτει τον έναν μηρό ή ολόκληρο το ένα σκέλος

της μορφής. Ενώ στα αγάλματα **αρ. κατ. B.iv.3, B.iv.9, B.iv.12 και B.iv.15** το ένδυμα – ιμάτιο σε όλες τις περιπτώσεις – πέφτει πάνω και στα δύο σκέλη.

Η πλειονότητα των μορφών κάθεται με τα σκέλη λυγισμένα. Στις μορφές λοιπόν **αρ. κατ. B.iv.2, B.iv.3, B.iv.4, B.iv.6, B.iv.7, B.iv.8, B.iv.9, B.iv.10, B.iv.11, B.iv.12, B.iv.13, B.iv.14, B.iv.16 και B.iv.17** το αριστερό τους σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στο έδαφος και το δεξιό τους σκέλος είναι και αυτό λυγισμένο κάθετα ελαφρώς πλάγια ή μπροστά από το σώμα με το πέλμα να πατά στο έδαφος. Βέβαια, οι μορφές **αρ. κατ. B.iv.9, B.iv.10, B.iv.11, B.iv.12 και B.iv.17** φαίνεται να έχουν μια κλίση ελαφρώς πλάγια και πίσω, οπότε ακουμπούν το αριστερό χέρι στο έδαφος χρησιμοποιώντας το ως στήριγμα. Όμοια στάση ακολουθείται και από το άγαλμα **αρ. κατ. B.iv.6** μόνο που εδώ το σκέλος που ακουμπά οριζόντια λυγισμένο εξ ολοκλήρου στο έδαφος είναι το δεξιό και κατακόρυφα λυγισμένο είναι το αριστερό.

Βέβαια, πρέπει να αναφερθεί ότι η μορφή **αρ. κατ. B.iv.3** παρουσιάζει λάθη αναλογιών. Πιο συγκεκριμένα, το ύψος της λεκάνης είναι σε τέτοιο σημείο που κάνει τον παρατηρητή να θεωρήσει πιθανόν ότι το άγαλμα ακουμπούσε ή καθόταν κάπου αλλού και όχι απευθείας στο έδαφος. Επίσης, παρατηρείται ότι το δεξιό σκέλος φαίνεται μεγαλύτερο σε σύγκριση με το αριστερό και ειδικότερα η δεξιά κνήμη είναι δυσανάλογα μακρύτερη και χοντρότερη από το μηρό. Το ίδιο ισχύει και για το αριστερό σκέλος δηλαδή η κνήμη μοιάζει πιο μεγάλη.

Από τα προαναφερθέντα αγάλματα, τα **αρ. κατ. B.iv.6, B.iv.9, B.iv.10 και B.iv.13** κρατούν δύο αντικείμενα. Το ένα βρίσκεται δίπλα από το παιδί που με το χέρι του πατά πάνω του και το άλλο το κρατά η μορφή πάνω στο λυγισμένο γόνατο ή δίπλα, αλλά κοντά στο σκέλος. Πιθανότατα, δύο αντικείμενα φέρουν και οι μορφές **αρ. κατ. B.iv.8 και B.iv.11**. Ένα ζώο ή αντικείμενο κρατούν δίπλα από το όρθιο, λυγισμένο σκέλος ή το στηρίζουν πάνω στο λυγισμένο γόνατο οι μορφές **αρ. κατ. B.iv.2, B.iv.3, B.iv.7, B.iv.12 και B.iv.17**. Επίσης, ένα αντικείμενο βρίσκεται δίπλα από τις μορφές και πατούν με το χέρι πάνω του οι μορφές **αρ. κατ. B.iv.8, B.iv.11, B.iv.13, B.iv.14 και B.iv.16**. Ακόμη, η μορφή **αρ. κατ. B.iv.4** κρατά το ζώο αγκαλιά του με το ένα χέρι και το άλλο το απλώνει προς κάτι ή κάποιον άλλον όπως δείχνει η αρχή του βραχίονα, αλλά και η κατεύθυνση του κεφαλιού.

Και σε αυτή την κατηγορία διακρίνεται οι μορφές να κρατούν περισσότερο ζώα και ιδίως πτηνά, όπου για τις μορφές **αρ. κατ. B.iv.1, B.iv.4, B.iv.10 και B.iv.15** αναγνωρίζονται ως πάπιες. Επίσης, τις μορφές **αρ. κατ. B.iv.5 και B.iv.16** συνοδεύουν

σκυλάκια. Ως προς τις υπόλοιπες μορφές, κρατούν στρογγυλά αντικείμενα – μάλλον μπάλες – με εξαίρεση τη μορφή **αρ. κατ. B.iv.2** η οποία κρατά μεταλλικό κυλινδρικό στέλεχος και τη μορφή **αρ. κατ. B.iv.7** που κρατά αστραγάλους.

Γ.Ι. Οι Ανακεκλιμένες μορφές

Αν και καθιστές, οι μορφές της κατηγορίας αυτής κλίνουν ελαφρώς προς τα πίσω – όπως η μορφή **αρ. κατ. Γ.i.3** – είτε στο πλάι (**αρ. κατ. Γ.i.1, Γ.i.2**) στηριζόμενες πάνω σε κάποιο ζώο, σα να τείνουν να ξαπλώσουν. Από τις τρεις αυτές μορφές η μία είναι ενός ενδεδυμένου κοριτσιού, **αρ. κατ. Γ.i.1**, και οι άλλες δύο γυμνών αγοριών.

Η μορφή **αρ. κατ. Γ.i.1** είναι ενδεδυμένη με χειριδωτό χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος και στους ώμους. Με το αριστερό χέρι ακουμπά στο σώμα της πάπιας που βρίσκεται δίπλα της και με το δεξιό το ράμφος της, σα να την ταΐζει, συστρέφοντας ελαφρώς τον κορμό αριστερά.

Οι μορφές των δυο αγοριών είναι εντελώς γυμνές. Το άγαλμα **αρ. κατ. Γ.i.2** στρέφει το άνω μέρος του κορμού και κλίνει ελαφρώς στα αριστερά, πατώντας με το αριστερό του χέρι σε σωρό αστραγάλων και με το δεξιό κρατά ένα περιστέρι, δίπλα από τους αστραγάλους. Το άγαλμα **αρ. κατ. Γ.i.3**, που έχει κλίση προς τα πίσω, με το αριστερό χέρι ακουμπά σε μια χελώνα που βρίσκεται δίπλα του, ενώ το δεξιό, αν και δεν σώζεται πλήρως, ίσως ακουμπούσε στο δεξιό γόνατο.

Γ.II. Οι μορφές σε έρπουσα θέση

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται τρία αγάλματα αγοριών (**αρ. κατ. Γ.ii.1, Γ.ii.2, Γ.ii.3**). Τα αγάλματα αυτά είναι σε θέση τέτοια σα να είναι έτοιμα να μπουσουλήσουν. Οι μορφές **αρ. κατ. Γ.ii.1 και Γ.ii.3** συνοδεύονται από ιμάτιο που καλύπτει τα σκέλη ως τη μέση.

Το άγαλμα **αρ. κατ. Γ.ii.1** στρέφει τον κορμό του προς τα εμπρός, πέφτοντας στο δεξιό σκέλος που είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα και ακουμπά στο έδαφος, και στηρίζεται στα δύο του χέρια στο έδαφος, ενώ το αριστερό σκέλος λυγίζει ελαφρώς προς τα πίσω. Λίγο διαφορετική είναι η μορφή **αρ. κατ. Γ.ii.3**, όπου το αγόρι στρέφεται προς τα αριστερά και στηρίζεται στα δυο του χέρια με τα οποία κρατά παράλληλα ένα πτηνό στο δεξιό και ένα άλλο αντικείμενο στο αριστερό (ίσως ζώο – χελώνα). Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου

στο έδαφος, ενώ το δεξιό λυγίζει κάθετα και περνώντας πάνω από το αριστερό, πατά με το πέλμα στην πλίνθο.

Ιδιαίτερη είναι η στάση του αγάλματος **αρ. κατ. Γ.ii.2**. Η παιδική μορφή είναι πλαγίως επικλινή, ενώ το σώμα παρουσιάζει περιστρεφόμενη κίνηση. Η κοιλιά ακουμπά στο έδαφος, ενώ το δεξιό χέρι στηρίζεται στο έδαφος δίνοντας ώθηση στο παιδί να σηκωθεί. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στο έδαφος, ενώ το δεξιό φαίνεται να έρχεται πλάγια πάνω από το αριστερό.

Οι κεφαλές

Πριν προχωρήσω στη σύνοψη, θα ήθελα να παραθέσω ένα σύντομο σχολιασμό των κεφαλών που έχουν σωθεί μαζί με τον υπόλοιπο κορμό των αγαλμάτων. Από το σύνολο των αγαλμάτων που συμπεριλαμβάνονται στην έρευνα αυτή, μόλις το 1/5 αυτών φέρει κεφαλή. Αν και πολλά είναι τα κεφάλια παιδικών μορφών που έρχονται στο φως από αρκετούς τόπους από τους οποίους προέρχονται και τα αγάλματα, ωστόσο σε λίγες περιπτώσεις ήταν εφικτό να συνδεθούν σώματα και κεφαλές, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις των αγαλμάτων **αρ. κατ. Α.iv.19 και Α.iv.20**.

Συνήθως τα κεφάλια είναι στρογγυλά, με μικρά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο και φέρουν μειδίαμα, άλλοτε έντονο, άλλοτε αχνό. Στις περισσότερες μορφές αγοριών και κυρίως στις καθιστές τα μαλλιά δεν έχουν όγκο. Συγκεκριμένα στις μορφές **αρ. κατ. Β.iii.4, Β.iii.7, Β.iv.4, Β.iv.6, Β.iv.8, Β.iv.9, Β.iv.17, Γ.ii.1 και Γ.ii.3**, τα μαλλιά αποδίδονται με ελαφριές εγχαράξεις για να δημιουργηθεί το σπάσιμο των μαλλιών. Τον ίδιο περίπου τρόπο ακολουθεί και η κεφαλή του μικρού καθιστού κοριτσιού με **αρ. κατ. Β.i.1**, αλλά και οι ιστάμενες μορφές αγοριών **αρ. κατ. Α.iii.18, Α.iv.13, και Α.iv.28**.

Επίσης, όμοια κόμη φέρουν οι μορφές **αρ. κατ. Α.i.15, Α.iv.16, Α.iv.19 και Β.iv.1**. Τα μαλλιά των μορφών αποδίδονται με ελαφρύ κυματισμό, ωστόσο έχουν όγκο και φτάνουν έως το ύψος του αυχένα. Πιο ίσια και τραβηγμένα προς τα πίσω είναι τα μαλλιά της μορφής **αρ. κατ. Α.ii.16**, τα οποία καταλήγουν και αυτά ως τον αυχένα.

Σπαστά είναι και τα μαλλιά της μορφής **αρ. κατ. Α.iii.20**, πέφτουν ως τους ώμους, ενώ σχηματίζουν έντονη κορυφή. Αυτή η έντονη κορυφή διακρίνεται και στις μορφές **αρ. κατ. Α.ii.28 και Α.iv.17**, οι οποίες αν και είναι διαφορετικού φύλου, η κόμμωση που φέρουν είναι σχεδόν ίδια. Τα μαλλιά τους φτάνουν με κυματιστό σπάσιμο ως τους

ώμους όπου σχηματίζεται μια περιέλιξη.²³ Η έντονη κορυφή πιθανώς να στοχεύει στην ένδειξη του μέρους των μαλλιών που αφήνονταν άκοπα μέχρις ότου έρθει η στιγμή να τα κόψουν και να τα αφιερώσουν σε κάποια θεότητα. Η τούφα αυτή χαρακτηριζόταν ως *σκόλλυς ή σκορπίος*, ανάλογα με το πιάσιμο και τη στήριξη επάνω στην κεφαλή.²⁴ Η εθιμική συνήθεια της ανάθεσης μαλλιών θα συζητηθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

Στις περισσότερες μορφές κοριτσιών προτιμάται το μάζεμα των μαλλιών σε κότσο. Συγκεκριμένα, στη μορφή **αρ. κατ. Α.ι.4** όλα τα μαλλιά μοιάζουν να είναι σγουρά χωρίς όγκο, τραβιούνται προς τα πίσω και πιάνονται. Στις μορφές **αρ. κατ. Α.ι.18 και Α.ii.13** τα μαλλιά χωρίζονται στη μέση και έχουν περισσότερο όγκο καθώς τραβιούνται προς τα πίσω. Η μορφή **αρ. κατ. Α.ii.14** φέρει κόμμωση όμοια με πεπονοειδή, ενώ πλόκαμος τυλίγεται γύρω από την κεφαλή σαν στέκα. Λίγο ιδιαίτερο είναι το μάζεμα των μαλλιών της μορφής **αρ. κατ. Α.ii.15** τα οποία σχηματίζουν μικρό όγκο στην κορυφή. Ακόμη, τα μαλλιά των κοριτσιών **αρ. κατ. Α.ii.12 και Β.ii.2** αφήνονται ελεύθερα, στην πρώτη περίπτωση με ελαφρύ σπάσιμο φτάνουν έως τον αυχένα, ενώ στη δεύτερη είναι σγουρά και με όγκο καταλήγουν στους ώμους.

Τέλος, μόνο σε τρεις μορφές τα μαλλιά κοσμούνται με κάποιο στοιχείο. Οι κεφαλές των αγαλμάτων **αρ. κατ. Α.ii.12 και Α.iv.20** φέρουν στεφάνη, που είναι πιο πεπλατυσμένη μπροστά και θυμίζει απλή τιάρα, ενώ το κεφάλι της μορφής **αρ. κατ. Α.iv.10** διατρέχει ταινία.

Σύνοψη

Όπως δείχνουν τα ευρήματα, τα αγάλματα των αγοριών είναι περισσότερα και απεικονίζονται γυμνά, εκτός από λίγες περιπτώσεις. Το γεγονός ότι τα αγάλματα αγοριών είναι περισσότερα, εκφράζει πιθανώς την επιθυμία των γονιών να αποκτήσουν άρρενα απόγονο ο οποίος θα ήταν όχι απλώς κληρονόμος, αλλά και διαχειριστής της περιουσίας της οικογένειας.²⁵

Τα περισσότερα αγάλματα αγοριών παριστάνονται γυμνά και ιστάμενα, και ως επί το πλείστον κρατούν ζώο ή αντικείμενο. Αν και ο καθιστός τύπος είναι από τους πιο παλιούς γνωστούς τύπους που αποδίδει παιδιά, με ρίζες στην αιγυπτιακή τέχνη της

²³ Papaoikonomou 1982, 419.

²⁴ Κουρουνιώτης 1923, 157. Thompson 1982, 157.

²⁵ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 23.

πρώτης χιλιετίας²⁶, στον ελλαδικό χώρο τα μαρμάρινα αγάλματα των παιδιών σε αυτό τον τύπο είναι λίγα και διάσπαρτα, συγκριτικά με τον όγκο που έχει βρεθεί στο Ιερό του Εσμούν στη Σιδώνα, αλλά και στην Κύπρο. Αυτό οδηγεί στο να σκεφτεί κανείς ότι αρχαίοι Έλληνες μένοντας πιστοί στα δικά τους πρότυπα, παριστάνουν τα παιδιά όπως τους ενήλικες. Επομένως, παρουσιάζουν τα αγόρια γυμνά ή ημίγυμνα, όπως οι αθλητές, άλλοτε να συνοδεύονται από μιάτιο ή χλαμύδα, όπως οι πολεμιστές, οι αθλητές ή ακόμα και οι θεοί. Ενώ τα κορίτσια είναι πάντα ενδεδυμένα, όπως και όλα τα αγάλματα γυναικών ήδη από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας τους.²⁷ Βέβαια, πρέπει να επισημάνουμε ότι τα σωζόμενα ενδεδυμένα αγόρια, τις περισσότερες φορές εντάσσονται σε ένα καθαρά ιερατικό περιβάλλον όπου εκεί η ένδυση θεωρείται πρέπουσα.²⁸ Είναι εύστοχη, συνεπώς, η παρατήρηση της Bobou ότι οι αρχαίοι βλέπουν τα παιδιά ως συνεχιστές, ως μελλοντικούς ώριμους πολίτες με ήθη και αξίες.²⁹

Η επιρροή από τη γλυπτική των αγαλμάτων ενηλίκων φαίνεται και στην ιδιαίτερη στάση που ακολουθούν πολλές φορές τα αγάλματα, όπου είναι ευδιάκριτη η επιρροή από τα αγάλματα του Πραξιτέλη, ως προς τη σιγμοειδή κίνηση που δημιουργούν οι μορφές, και ως προς το στήριγμα, όπως για παράδειγμα αυτή του **αρ. κατ. Α.ι.ν.15** με το χάλκινο έργο του Πραξιτέλη τον Απόλλωνα Σαυροκτόνο (Εικ. 1), ο οποίος μας είναι γνωστός μέσα από μεταγενέστερα αντίγραφα και παριστάνεται ο θεός σε νεαρή ηλικία, και τον αμφιλεγόμενο ως προς την αυθεντικότητά του, Ερμή με τον Διόνυσο παιδί από τη Ολυμπία (Εικ. 2)³⁰.

Οι καλλιτέχνες θέλοντας παρόλα αυτά να αποδώσουν το νεαρό της ηλικίας και να ξεφύγουν από τη σοβαρότητα που θα διέθετε ένας ώριμος άνθρωπος, δίνει στα παιδιά αυτό που τα κάνει να ξεχωρίζουν και στη ζωή, το έντονο χαμόγελο.³¹ Επίσης, παιχνίδια παρατηρείται και μέσα από την αλληλεπίδραση των μορφών με τα ενδύματα: τα ανασηκώνουν, τα πιάνουν, είτε πέφτουν και προσπαθούν να τα κρατήσουν. Παράλληλα, σε αρκετές μορφές το ένδυμα γλιστρά από τον ώμο στο βραχίονα. Άλλωστε έχουμε απομακρυνθεί αρκετά από τα αυστηρά πρότυπα της αρχαϊκής τέχνης και βρισκόμαστε σε μια εποχή όπου η ρωπογραφία θα κυριαρχήσει.

²⁶ Hadzisteliou-Price 1969, 95.

²⁷ Bobou 2015, 49.

²⁸ Stucky 1993, 36.

²⁹ Bobou 2015, 52. Λεβέντη 2019,

³⁰ Κοκκόρου-Αλευρά 1995, 200-1. Λεβέντη 2019, 127-31, Εικ. 1-2.

³¹ Bobou 2015, 47.

Για το λόγο αυτό, τόσο στα αγάλματα, όσο και στις επιτύμβιες ανάγλυφες στήλες, όπου η παρουσία των παιδιών προηγείται, αυτά συνοδεύονται από παιχνίδια, όπως μπάλες, αστράγαλοι, ή και ζώα, ενίοτε κατοικίδια. Εδώ δημιουργούνται και διάφορες απόψεις γύρω από το συμβολισμό των αντικειμένων αυτών, κυρίως όταν πρόκειται για τα ζώα. Ο Σβορώνος έχει παλαιότερα συνδέσει τη χήνα (ή πάπια αναγνωρίζεται πολλές φορές) με τον Ασκληπιό και με την οικογένειά του, υποστηρίζοντας μάλιστα ότι οι μορφές αυτές είναι παραστάσεις του θεού ή μελών της οικογένειάς του σε παιδική ηλικία και όχι μορφές θνητών παιδιών.³² Τελικά όμως το πτηνό αυτό συνοδεύει και παιδιά από τόπους που δε σχετίζονται με τον Ασκληπιό. Επίσης, το περιστέρι έχει συνδεθεί τόσο με την Διώνη³³, όσο και με την Αφροδίτη³⁴. Παράλληλα, τίθεται κάποιες φορές και το ζήτημα του φύλου ως προς το είδος του αντικειμένου ή του ζώου που κρατούν οι μορφές.³⁵ Πράγματι, ο σκύλος για παράδειγμα συνοδεύει μόνο τα αγόρια, ενώ το περιστέρι απαντά συχνότερα σε μορφές κοριτσιών. Βέβαια, αυτά είναι λίγα δείγματα και δεν μπορούμε να πούμε με ασφάλεια ότι υπήρχαν πράγματι ξεχωριστά στοιχεία που συνόδευαν τις μορφές και κατ' επέκταση είχαν κάποιο ειδικό συμβολισμό.

³² Σβορώνος 1909 και 1917.

³³ Thompson 1982.

³⁴ Μαχαίρα 2011, 446.

³⁵ Μαχαίρα 2011, 446. Bobou 2015, 52.

Κεφάλαιο 2

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ

Στην προσπάθεια κατανόησης της λειτουργίας των αγαλμάτων των παιδικών μορφών είναι εύλογο ότι η μελέτη της προέλευσής τους (Εικ. 3) αποτελεί σημαντικό κομμάτι. Το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο είχαν ενταχθεί τα αγάλματα αυτά μπορεί να μας οδηγήσει στην απάντηση γιατί τελικά υπήρξε η τάση να δημιουργούνται ολόγλυφες, μαρμάρινες κατά κύριο λόγο, μορφές παιδιών.

Η συντριπτική πλειονότητα των παιδικών αγαλμάτων προέρχεται από ιερά και όπως θα γίνει έκδηλο στην πορεία, πρόκειται για ιερά θεοτήτων που φέρουν την ικανότητα να γιατρεύουν, που είναι συνδεδεμένοι με τη γονιμότητα, είτε συμβάλουν στην ευκολία της γέννας και κατ' επέκταση της προστασίας τόσο της μητέρας, όσο και του νεογέννητου παιδιού, ακόμη και σε εκείνων που είναι υπεύθυνοι για την υγιή ανάπτυξη του παιδιού. Οι επιγραφικές μαρτυρίες και οι σωζόμενες φιλολογικές πηγές έχουν συμβάλει στο έργο των ερευνητών σε μεγάλο βαθμό, δυστυχώς όμως δεν είναι πάντα επαρκείς και βέβαια δεν σώζονται για όλα τα ιερά ή για όλες τις περιοχές. Υπάρχουν εν τούτοις και οι λίγες περιπτώσεις όπου τα αγάλματα αυτά προέρχονται από ταφικό περιβάλλον, ακόμη και οικιστικό, ενώ μεγάλος είναι και ο αριθμός των αγαλμάτων που δεν έχει αποδοθεί σε κάποιο συγκεκριμένο χώρο, καθώς είτε είναι άγνωστη η προέλευσή του, είτε δεν έχει μελετηθεί σε βάθος.

Η μελέτη ξεκινά επομένως από ιερά θεών στους οποίους οι αρχαίοι προσέδιδαν ιαματικές ιδιότητες και προχωρά σε θεότητες που συνεισφέρουν στη γέννηση και έπειτα στην ανατροφή των παιδιών. Στην πορεία εξετάζονται οι προελεύσεις από ταφικό περιβάλλον και έπειτα από οικίες.

Ιερά ιαματικών θεοτήτων

Επέλεξα να παραθέσω πρώτα το **ιερό του Εσμούν**, καθώς εκεί απαντούν τα πρωιμότερα αγάλματα παιδιών (**αρ. κατ. Α.ii.29, Α.iii.24-25, Α.iv.31-33, Β.i.2, Β.ii.4, Β.iii.7-13, Β.iv.8-17, Γ.i.2-3, Γ.ii.2-3**). Το ιερό αυτό βρίσκεται στη Σιδώνα και είναι ιδρυμένο στην αριστερή όχθη του αρχαίου ποταμού Βοστρηνού (σήμερα με την

ονομασία Nahr el-Awali) τον 6^ο αι. π. Χ. και τελούσε υπό βασιλική αιγίδα.³⁶ Το ιερό γνώρισε μεγάλη ακμή στη διάρκεια του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π. Χ. και η λειτουργία του έφτασε ως τα χρόνια του Θεοδοσίου Α' (379-395 μ. Χ.) όταν διατάχθηκε η κατάργηση των ειδωλολατρικών θρησκειών.³⁷ Ως προς τις ιδιότητές του που ήταν κατεξοχήν ιαματικές, στην κλασική εποχή ο Εσμούν ταυτιζόταν με τον Απόλλωνα, ενώ στην ύστερη ελληνιστική περίοδο και έπειτα συνδέθηκε με τον Ασκληπιό, ενώ παράλληλα φέρει και χαρακτηριστικά του Διονύσου.³⁸ Η ελληνική επιρροή στη γλυπτική τέχνη των Σιδωνίων ολοένα και αυξάνεται και κυριαρχεί από τα τέλη του 5^{ου} αι. π. Χ. και έκτοτε. Αυτό αντανακλάται στα παιδικά αγάλματα που προέρχονται από το ιερό του Εσμούν, που είναι σημαντικά μεγάλος αριθμός στο σύνολό του, και είναι εύλογο φαινόμενο κατά την άποψη του Stucky καθώς σε έναν ιαματικό θεό, στο επίκεντρο θα βρίσκονταν τα αναθήματα που αφορούν τα παιδιά.³⁹ Από τις αναθηματικές επιγραφές γνωστοποιείται ότι τα αγάλματα αυτά αποτελούν αναθέσεις των γονέων πρωτίστως για να παρέχει ο θεός προστασία στα παιδιά και να εξασφαλιστεί η καλή τους υγεία, όπως φαίνεται από τη βάση του αγάλματος **αρ. κατ. Γ.ii.3**, το οποίο παριστάνει βασιλικό παιδί, με το όνομα Baalshilem, και ανατέθηκε από τον Σιδώνιο βασιλιά Baana.⁴⁰ Βέβαια, αφήνεται ανοιχτό το ενδεχόμενο, με τα αγάλματα αυτά οι γονείς να ζητούν από το θεό την ευλογία για την απόκτηση ενός ή περισσότερων παιδιών, έχοντας χάσει ήδη κάποιο παιδί σε μικρή ηλικία.⁴¹

Στον ελλαδικό χώρο, ο γνωστότερος ιαματικός θεός είναι ο **Ασκληπιός**. Αρχικά ως γόνος ενός θεού και μιας θνητής, του Απόλλωνα και της Κορωνίδας, εντάχθηκε στους ήρωες. Η μητέρα του απίστησε και ο θεός την τιμώρησε με θάνατο, σώζοντας όμως το γιο του, τον οποίο και έστειλε να μεγαλώσει στον Κένταυρο Χείρωνα, ο οποίος πιστεύεται του μετέδωσε τις γνώσεις τις ιατρικής. Έφτασα μάλιστα σε σημείο να χρησιμοποιεί ιατρικές πρακτικές για να επαναφέρει στη ζωή ανθρώπους και γι' αυτό τιμωρήθηκε από τον Δία με θάνατο ρίχνοντάς του κεραυνό.⁴² Η λατρεία του ως θεού της ιατρικής έχει τις απαρχές της πιθανότατα στον 5^ο αι. π. Χ., γνώρισε όμως μεγάλη εξάπλωση στην ελληνιστική εποχή, όπου και ενδυναμώθηκε καθώς η λατρεία του

³⁶ Stucky 1993, 6. Bobou 2015, 74.

³⁷ Stucky 1993, 6.

³⁸ Λεβέντη 2009, 300, σημ. 30.

³⁹ Stucky 1993, 29.

⁴⁰ Stucky 1993, 84, αρ. 101. Μουστάκα 2020, 312.

⁴¹ Stucky 1993, 37.

⁴² von Eickstedt 2001, 6.

έφτασε μέχρι και τους πρώτους αιώνες μετά τη γέννηση του Χριστού, αποτελώντας σημαντικό αντίπαλο για το Χριστιανισμό.⁴³

Τόπος καταγωγής του είναι η Θεσσαλία και μάλιστα η περιοχή που απαντά η λατρεία του για πρώτη φορά πιθανόν είναι η Τρίκκη.⁴⁴ Στην Αττική η εισαγωγή της λατρείας του έγινε από την Επίδαυρο και συμπίπτει με το λοιμό της Αθήνας κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, όποτε και λέγεται ότι ο θεός επισκέφτηκε τον Πειραιά και έπειτα την Αθήνα, και απάλλαξε τις πόλεις από το λοιμό.⁴⁵ Έκτοτε, διαδίδεται σε όλο τον ελληνικό κόσμο. Μεγάλη φήμη απέκτησαν τα ιερά του θεού σε Επίδαυρο, Κω, όπου εκεί συμμετείχαν και γιατροί στο έργο του θεού, και Πέργαμο, ενώ όλα τα υπόλοιπα ιερά του ήταν προς τοπική λατρεία χωρίς να χάνεται η θεραπευτική δύναμη του θεού.⁴⁶ Ο θεός συνήθως εμφανιζόταν ως φίδι, και θεράπευε μέσω ονείρων.⁴⁷ Στην Επίδαυρο οι άρρωστοι κοιμόντουσαν τη νύχτα στο άβατο ή κοιμητήριο του ναού περιμένοντας το θεό στο όνειρο για να τους θεραπεύσει, ενώ στα ανατολικά από το άβατο υπήρχε πηγή, το νερό της οποίας πινόταν για την αποτελεσματικότητά του ως μέσο εξάγνισης και θεραπείας.⁴⁸

Ιερά που αποδίδονται στη λατρεία του Ασκληπιού και από τα οποία προέρχονται αγάλματα παιδικών μορφών είναι πολλά. Ξεκινώντας από βόρεια, το άγαλμα κοριτσιού **αρ. κατ. Α.ι.2** προέρχεται από ιερό του θεού στο Βουθρωτό, σήμερα στην Αλβανία. Στη Θεσσαλία έχουμε τρία ιερά, στους Γόννους⁴⁹, στην Τρίκκη⁵⁰ και την Πεπάρηθο⁵¹, όπως ήταν γνωστή στην αρχαιότητα η Σκόπελος. Από το ιερό στους Γόννους έχουν έρθει στο φως τρία αγάλματα αγοριών **αρ. κατ. Α.iii.1, Α.iii.2 και Α.iv.3**. Από το Ασκληπιείο της Τρίκκης αν και αρχιτεκτονικά λείψανα δεν έχουν εντοπισθεί, από την περιοχή που λογίζεται η θέση του προήρθε ένα άγαλμα αγοριού, **αρ. κατ. Α.iv.4**. Επίσης ένα άγαλμα αγοριού, **αρ. κατ. Α.iii.5**, αποκαλύφθηκε από τις ανασκαφές στην Σκόπελο σε ιερό που αποδόθηκε στον Ασκληπιό, καθώς μια μαρμάρινη βάση έφερε

⁴³ Edelstein και Edelstein 1945, vii.

⁴⁴ von Eickstedt 2001, 6.

⁴⁵ Papastamou 1977, 9.

⁴⁶ von Eickstedt 2001, 39-42.

⁴⁷ Papastamou 1977, 10.

⁴⁸ Papastamou 1977, 23-4.

⁴⁹ Τζιαφάλιας 1977.

⁵⁰ Καστριώτης 1903.

⁵¹ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006.

αναθηματική επιγραφή προς το θεό, ενώ είναι πιθανή και η ύπαρξη συλλατρείας με την Άρτεμη στο χώρο.⁵²

Στην Αττική δύο είναι τα ιερά του Ασκληπιού στα οποία αποδίδονται παιδικά αγάλματα, ένα στην Αθήνα και ένα στον Πειραιά. Το Ασκληπιείο στην Αθήνα⁵³ τοποθετείται στη Νότια Κλιτύ της Ακρόπολης. Εξαιτίας όμως των λίγων πληροφοριών που μπορούν να αντληθούν από τις φιλολογικές πηγές, είναι δύσκολη η ανασύνθεση της λατρείας εδώ. Πάντως διαφαίνεται μια σύνδεση του θεού και των Ελευσίνιων θεοτήτων. Από εδώ προέρχεται το άγαλμα μικρού αγοριού **αρ. κατ. B.iii.4**. Το Ασκληπιείο στον Πειραιά⁵⁴ εντοπίστηκε ΝΑ του λιμανιού της Ζέας, του οποίου η ίδρυση ανάγεται στα 420 π. Χ., ενώ η λειτουργία του φτάνει έως τον 2^ο-3^ο αι. μ. Χ. Εδώ εκτός από τον Ασκληπιό λατρεύονται και άλλες θεότητες. Το αγάλματα αγοριού **αρ. κατ. A.iv.22** συγκαταλέγεται στα ευρήματα του ιερού.

Από το μεγάλο και γνωστότερο ιερό του θεού, στην Επίδαυρο, τα αγάλματα **αρ. κατ. A.iii.13, A.iii.14 και B.iv.4**.⁵⁵ είναι δημοσιευμένα, ενώ πολλά ακόμη παιδικά αγάλματα και θραύσματα αγαλμάτων παιδιών παραμένουν αδημοσίευτα.⁵⁶ Επίσης, ως προέλευση του αγάλματος κοριτσιού **αρ. κατ. A.ii.20** λογίζεται το ιερό του Ασκληπιού στη Μαντίνεια.⁵⁷

Στις πρόσφατες αρχαιολογικές ανασκαφές στο νησί της Κύθνου αποκαλύφθηκε το ιερό του Ασκληπιού στο Μεσαίο Πλάτωμα της αρχαίας ομώνυμης πόλης, το σημερινό Βρυόκαστρο.⁵⁸ Παράλληλα με τον Ασκληπιό λατρευόταν και η Αφροδίτη, ενώ η ταυτόχρονη ύπαρξη της λατρείας των Σαμοθρακίων Θεών στο χώρο είναι πιθανή. Από την παρακείμενη απιόσχημη δεξαμενή, ΝΑ του κτιρίου μεταξύ άλλων ευρημάτων ανασύρθηκαν και θραύσματα μαρμάρινων αγαλμάτων παιδιών⁵⁹ και οι δύο κορμοί αγοριών **αρ. κατ. A.iii.17 και A.iii.18**.

Τα περισσότερα αγάλματα με προέλευση το Ασκληπιείο, μέχρι στιγμής, είναι αυτά από την αρχαία Λισό, στην Κρήτη. Στο σημερινό Αγ. Κυριάκο Σελίνου της Κρήτης τυχαία ήρθαν στο φως ευρήματα, όπως αγάλματα και αγαλμάτια Ασκληπιού και ίχνη

⁵² Στο ιερό βρέθηκε επίσης και μια κεφαλή κοριτσιού που ομοιάζει σε εκείνες που βρέθηκαν στο ιερό της Άρтемης στη Βραυρώνα. Παράλληλα, συλλατρεία αυτών των θεών απαντά και σε άλλα ιερά του Ασκληπιού. (Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, 271)

⁵³ Aleshire 1989.

⁵⁴ von Eickstedt 2001.

⁵⁵ Bobou 2015, 135-6.

⁵⁶ Bobou 2015, 65, σημ. 101.

⁵⁷ Vorster 1983, 48.

⁵⁸ Mazarakis Ainian 2019, 52-62, 54, Εικ. 75.

⁵⁹ Mazarakis Ainian 2019, 60, Εικ. 87a-b.

αρχαίου ναού.⁶⁰ Η ύπαρξη πηγής νερών με θεραπευτικές ιδιότητες⁶¹ ίσως έπαιξε ρόλο στην επιλογή της θέσης για την ίδρυση της λατρείας του θεού, η αρχή της οποίας βάσει επιγραφών τοποθετείται στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια και φτάνει στα ύστερα ρωμαϊκά.⁶² Από το ιερό λοιπόν προέρχονται δέκα αγάλματα κοριτσιών τα **αρ. κατ. Α.ι.16, Α.ι.17, Α.ι.18, Α.ι.19, Α.ι.20, Α.ii.26, Α.ii.27, Α.ii.28, Α.ii.30, Α.ii.31** και τέσσερα αγάλματα αγοριών τα **αρ. κατ. Α.iv.16, Α.iv.28, Α.iv.29, Β.iv.7**.

Πιθανότατα τα παιδικά αγάλματα που προέρχονται από τα ιερά του Ασκληπιού, είναι αναθέσεις των γονέων για να ευχαριστήσουν το θεό που συνέβαλε στην ίαση του παιδιού τους, είτε παρακαλούσαν για αυτή. Αν και ο Σβορώνος θεωρεί τα αγάλματα αυτά ως απεικονίσεις του θεού σε παιδική ηλικία ή των παιδιών του, επίσης σε μικρή ηλικία⁶³, οι νεότερες μελέτες ωστόσο οδηγούνται στην αποδοχή αυτών ως αναθήματα που απεικονίζουν θνητά παιδιά λόγω των επιγραφών που τα συνοδεύουν ενίοτε σε θεότητες με κουροτροφική υπόσταση.⁶⁴ Επίσης, και ο Ασκληπιός, και κατ' επέκταση τα τέκνα του σε νεαρή ηλικία, μπορεί να αναγνωρισθούν μόνον σε μερικές περιπτώσεις σε αυτές τις αγαλματικές μορφές, όπως υποστηρίζεται στη μελέτη αναγλύφων που αφορούν τον Ασκληπιό και την Υγεία ως κουροτρόφους θεότητες από τη Λεβέντη.⁶⁵ Ιδιαίτερα στη μελέτη αυτή αναλύονται ανάγλυφα, τα οποία φέρουν απεικονίσεις σκηνών *παραστάσεως* ή *επιτελειώσεως*, ένα τελετουργικό κατά το οποίο γινόταν η παρουσίαση στην κουροτρόφο θεότητα του παιδιού που έμελλε να περάσει σε επόμενο ηλικιακό στάδιο, με όλη την οικογένεια να είναι παρούσα. Συνεπώς, με αφορμή το γεγονός αυτό και τα αγάλματα παιδιών ανατίθενται σε ιερά κουροτρόφων ως ευχαριστήρια.

Άλλη μια θεότητα με θεραπευτικές ιδιότητες ήταν ο **Αμφιάραος**. Ο Αμφιάραος εντάσσεται στους ήρωες-θεούς. Ο Αμφιάραος ήταν θνητός, γιος του Οικλέους, της γενιάς του Μελάμποδος ενός πολύ γνωστού μάντη και θεραπευτή. Καθώς ήταν βασιλιάς στο Άργος κλήθηκε να βοηθήσει τον Πολυνείκη να ανακαταλάβει τις Θήβες από τον αδερφό του Ετεοκλή. Ο Αμφιάραος έχοντας κληρονομήσει τις μαντικές ικανότητες γνώριζε ότι όσοι θα συμμετείχαν στην εκστρατεία αυτή θα πέθαιναν, εκτός από τον Άδραστο. Γι' αυτό αρνήθηκε αρχικά, αλλά με τέχνασμα αναγκάστηκε να

⁶⁰ Πλάτων 1957, 336.

⁶¹ Platon 1995, 396.

⁶² Μαχαίρα 2011, 448.

⁶³ Σβορώνος 1909 και 1917.

⁶⁴ Λεβέντη 1999-2000, 88, σημ. 6.

⁶⁵ Λεβέντη 1999-2000.

συμμετάσχει. Η πρόβλεψη βγήκε αληθινή και το εγχείρημα δεν πέτυχε με αποτέλεσμα άλλοι αρχηγοί να σκοτωθούν μαχόμενοι, ενώ άλλοι τράπηκαν σε φυγή για να γλιτώσουν. Ένας από αυτούς που τράπηκαν σε φυγή ήταν και ο Αμφιάραος ο οποίος με το άρμα του κατευθύνθηκε στην Αττική και τη στιγμή που ο διώκτης του ήταν έτοιμος να τον σκοτώσει, ο Δίας ρίχνει κεραυνό, σχίζει τη γη και μέσα της χάνεται το άρμα με τον Αμφιάραο και τον ηνίοχό του.⁶⁶

Το σημαντικότερο ιερό του ιδρύθηκε στον Ωρωπό κάπου μεταξύ των ετών 431-415 π. Χ. και μάλιστα δίπλα σε μια πηγή όπου θεωρείται ότι βγήκε ο Αμφιάραος ως θεότητα πλέον.⁶⁷ Το ιερό διέθετε και ειδικό χώρο για εγκοίμηση, πρακτική που απαντά σε πολλά Ασκληπιεία, χωριστά όμως για άνδρες και γυναίκες.⁶⁸ Η εγκατάλειψη του ιερού γίνεται στα χρόνια του Χριστιανισμού εξ αιτίας της διάδοσής του τελευταίου.⁶⁹ Από το ιερό προέρχονται δύο αγάλματα αγοριών **αρ. κατ. Α.ι.10 και Α.ι.18.**

Ένα ακόμη ιερό του θεού απ' όπου προέρχεται παιδικό άγαλμα, το **αρ. κατ. Α.ι.19** είναι εκείνο του Ραμνούντα.⁷⁰ Εκεί ο Αμφιάραος λατρευόταν μαζί με τον ήρωα-ιατρό Αριστόμαχο για τον οποίο είχε χτιστεί ένα μικρό ιερό τον 5^ο αι. π. Χ., νότια της πύλης του φρουρίου, και με τα χρόνια τον αντικατέστησε. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για τη λατρεία και τυχόν τελετουργικά δρώμενα. Επίσης, δεν εντοπίστηκαν ευρήματα που να επιβεβαιώνουν τη δραστηριότητα στο ιερό κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο. Πιθανόν, το ιερό αυτό πέρασε στην φροντίδα και διατηρήθηκε για κάποιο διάστημα από τους στρατιωτικούς του φρουρίου.

Ιερά θεοτήτων της γέννησης

Μία από τις θεές που συμβάλουν στην ομαλή επίτευξη της γέννας, χωρίς οδύνες, και με απώτερο σκοπό να μην πεθάνουν η μητέρα και το νεογέννητο, είναι η **Άρτεμη**, η οποία βέβαια πολλές φορές ταυτίζεται ή λατρεύεται μαζί με την Ειλείθυια, για την οποία θα γίνει αναφορά ξεχωριστά παρακάτω. Η Άρτεμη είναι μία από τις παλαιότερες θεότητες στον ελλαδικό χώρο που έπειτα εντάχθηκε στο Ολυμπιακό δωδεκάθεο.⁷¹ Αν και είναι περισσότερο γνωστή ως θεά του κυνηγιού και προστάτιδα των ζώων,

⁶⁶ Πετράκος 1968, 135-6.

⁶⁷ Πετράκος 1968, 4-5, 22.

⁶⁸ Πετράκος 1968, 68-70.

⁶⁹ Πετράκος 1968, 72.

⁷⁰ Πετράκος 1999, 307-11.

⁷¹ Bobou 2015, 55.

ενσαρκώνει ταυτόχρονα και τις ιδιότητες κουροτρόφου, δηλαδή γίνεται υπεύθυνη και για την ανατροφή των παιδιών.⁷² Η ιδιότητά της ως θεά της γέννησης πιθανόν να συνδέεται και με την εκδοχή του μύθου κατά την οποία η Άρτεμη βοήθησε τη μητέρα της Λητώ να γεννήσει τον αδερφό της Απόλλωνα μετά τη δική της γέννηση.⁷³ Δυστυχώς, από τα ιερά της θεάς που προέρχονται αγάλματα παιδικών μορφών, δύο είναι μόνον εκείνα για τα οποία έχουμε περισσότερες μαρτυρίες για την ύπαρξη τελετουργικών δρωμένων και κάποια πράγματα για τη λατρεία της.

Το πρώτο σημαίνον ιερό της Άρτεμης βρίσκεται στην **Βραυρώνα**. Το ιερό είχε ιδρυθεί ήδη στα γεωμετρικά χρόνια και αναπτύχθηκε αρκετά στα τέλη του 6^{ου} και στο α' μισό του 5^{ου} αι. π. Χ. σύμφωνα με την ποιότητα των ευρημάτων, περίοδος που την Αθήνα κυβερνούν οι Πεισιστρατίδες που έχουν καταγωγή απ' την περιοχή και οι οποίοι θα μεταφέρουν τη λατρεία της Άρτεμης Βραυρωνίας στην Ακρόπολη των Αθηνών.⁷⁴ Μαζί με την Άρτεμη στη Βραυρώνα λατρευόταν η Λητώ και ο Απόλλωνας, καθώς και ο Διόνυσος. Επιπρόσθετα, από τις διαθέσιμες γραπτές πηγές και τον Ευριπίδη, πληροφορούμαστε ότι εδώ λατρευόταν η Ιφιγένεια ως ηρωίδα, αν και δεν απαντά κάποια αναφορά στις επιγραφές ή βέβαιη εικονογραφική μαρτυρία για εκείνη στη Βραυρώνα.⁷⁵

Το ιερό της θεάς στη Βραυρώνα ανήκει στα λίγα ιερά του ελλαδικού χώρου όπου έχει διασωθεί σημαντικός αριθμός κεραμικής με εικονογραφία που φανερώνουν πτυχές των τελετουργικών που τελούνταν εκεί. Το σημαντικότερο είναι το σύνολο των *κρατηρίσκων*, των μικρών αυτών αγγείων που πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν ως τελετουργικά αγγεία, κάποια έφεραν και ίχνη φωτιάς οπότε ίσως χρησιμοποιούνταν ως θυμιατήρια, αλλά και ως αναθηματικά αγγεία (Εικ. 4).⁷⁶ Οι εικονογραφικές σκηνές⁷⁷, παραπέμπουν σε αυτά που μαρτυρούνται από επιγραφικές και φιλολογικές μαρτυρίες. Γίνεται λόγος επομένως για κορίτσια που βρίσκονται σε προ-εφηβικό στάδιο, τα οποία διέμεναν στο ιερό της θεάς στη Βραυρώνα για κάποιο διάστημα και συμμετείχαν σε τελετουργικά και θυσίες, και συνείσφεραν στη διοργάνωση της μεγάλης εορτής, τα *Βραυρώνια*. Για τα κορίτσια το σημαντικότερο τελετουργικό ήταν η *αρκεία* και τα ίδια αποκαλούνταν *άρκτοι*, δηλαδή μικρές αρκούδες.⁷⁸ Η επιλογή του ζώου δεν είναι

⁷² Hadzisteliou-Price 1978, 1-13.

⁷³ Vorster 1983, 72.

⁷⁴ Κοντής 1967, 13, 169.

⁷⁵ Nielsen 2009, 78.

⁷⁶ Nielsen 2009, 77, 81.

⁷⁷ Εκτός από τη Nielsen 2009, τις σκηνές των *κρατηρίσκων* έχει μελετήσει και η Kahil 1977.

⁷⁸ Nielsen 2009, 78.

τυχαία, αλλά υπάρχουν διάφοροι μύθοι που συνδέονται με το ζώο και τη θεά. Ο γνωστότερος εξιστορεί ότι μια αρκούδα από ιερή περιοχή της Άρτεμης σκοτώθηκε από θνητό. Για να υπάρξει εξιλέωση και να κατευναστεί ο θυμός της θεάς τα κορίτσια πριν φτάσουν σε ηλικία για γάμο θα υπηρετούσαν τη θεά.⁷⁹ Ένας άλλος μύθος διηγείται ότι η Καλλιστώ, παρθένα που υπηρετούσε σε ιερό της Άρτεμης, όταν συνευρέθηκε ερωτικά με το Δία, μεταμορφώθηκε σε αρκούδα.⁸⁰ Πριν λοιπόν παντρευτούν έπρεπε να υπηρετήσουν τη θεά και να γίνουν άρκτοι, εξευμενίζοντάς τη κατ' αυτό τον τρόπο και κερδίζοντας την εύνοιά της για καλό γάμο, καλή γέννα και υγιή παιδιά.⁸¹ Βέβαια, τίθεται ζήτημα ως προς την ηλικία των κοριτσιών που υπηρετούν, καθώς υπάρχει μια σύγχυση των πηγών, των σχολιασμών τους και των απεικονίσεων στα αγγεία. Το πιθανότερο είναι να τα κορίτσια που συμμετείχαν να ήταν σε ηλικία 10-14 ετών, καθώς πρόκειται για τελετουργικό περάσματος από την προ-εφηβεία στην εφηβεία και είναι ηλικίες κατά τις οποίες η κοπέλα μπορούσε να οδηγηθεί σε γάμο.⁸² Αν και όπως πηγάζει από τη μελέτη της Μαρινάτου υπήρχαν διαφορετικές απόψεις ανά περιοχή σχετικά με το ακριβές ηλικιακό όριο μετάβασης αυτής.⁸³

Αν και έχουν έρθει στο φως αρκετά παιδικά αγάλματα από το ιερό, μεγάλο μέρος του υλικού γενικότερα παραμένει αδημοσίευτο.⁸⁴ Έτσι, από το ιερό αυτό έχουμε δύο αγάλματα κοριτσιών **αρ. κατ. Α.ii.13 και Α.ii.14**, και δύο αγάλματα αγοριών **αρ. κατ. Α.iv.20 και Α.iv.21**. Αν και πολλές φορές τα αγάλματα αυτά, κυρίως των κοριτσιών, έχουν θεωρηθεί παραστάσεις των άρκτων⁸⁵, αυτό δεν είναι βάσιμο. Η πλειονότητα των αγαλμάτων που έχουν έρθει στο φως, έστω και αποσπασματικά, ανήκουν σε μορφές αγοριών.⁸⁶ Επίσης, τα κορίτσια δεν φορούν τον *κροκωτό χιτώνα* ένδυμα το οποίο λογίζεται ότι φορούσαν κατά τη διάρκεια του τελετουργικού, αλλά απεικονίζονται με καθημερινά ενδύματα, και γενικότερα όλα τα αγάλματα έχουν το καθημερινό στοιχείο συνοδευόμενα από τα κατοικίδια, συνηγορώντας στον αναθηματικό χαρακτήρα τους.⁸⁷ Συνεπώς, τα παιδικά αυτά αγάλματα είναι πιο ορθό ότι αποτελούσαν ευχαριστήρια ανάθεση του ενός ή και των δύο γονέων προς τη θεά⁸⁸, είτε για ευκολία στη γέννα, είτε

⁷⁹ Κοντής 1967, 183-4. Kahil 1977, 87. Nielsen 2009, 80.

⁸⁰ Marinatos 2002, 37.

⁸¹ Κοντής 1967, 185.

⁸² Nielsen 2009, 79.

⁸³ Marinatos 2002, 33-4.

⁸⁴ Κοντής 1967, 156. Nielsen 2009, 93.

⁸⁵ Kahil 1977, 87. Παπασπυρίδη-Καρούζου 1957.

⁸⁶ Bobou 2015, 56.

⁸⁷ Vorster 1983, 63-4.

⁸⁸ Lundgreen 2009, 120-1.

γιατί υπό την προστασία της κατάφερε να φτάσει ως αυτή την ηλικία. Ακόμη, θα μπορούσε να αποτελούν τάμα των γονέων προς απόκτηση απογόνου ή εκπλήρωση ένεκα αποκτήσεως απογόνου.⁸⁹ Επίσης, αν λάβουμε υπόψη ότι στο ιερό λατρευόταν και η Ιφιγένεια, στην οποία λέγεται ότι αφιερώνονταν τα ενδύματα των γυναικών που δεν άντεξαν στη γέννα, οπότε τα παιδιά που δεν είχαν τη μητέρα τους είχαν μεγαλύτερη ανάγκη από προστασία⁹⁰, ίσως ο πατέρας ήταν ευγνώμων καθώς η θεά συνέβαλε στην ανατροφή του παιδιού.

Το δεύτερο σημαντικό ιερό της θεάς από όπου έχουμε αρκετές πληροφορίες για την κατανόηση του χαρακτήρα των αγαλμάτων, είναι το ιερό της θεάς στην **Μεσσήνη** όπου λατρευόταν ως **Άρτεμις Ορθία**. Από την ανασκαφή φαίνεται ότι το ιερό αυτό σταμάτησε να λειτουργεί και τμήμα του καταστράφηκε για να θεμελιωθεί η άκρη του συγκροτήματος του Ασκληπιείου που οικοδομήθηκε μεταξύ των ετών 223-215 π. Χ., χωρίς όμως να καταστραφεί ο ναός.⁹¹ Ένας νέος χώρος αποδόθηκε στη λατρεία της Άρτεμις στα νότια του δυτικού πτερού του συγκροτήματος του Ασκληπιείου, γνωστός ως Ιερή Οικία Κ όπου λατρευόταν η Άρτεμη ως Φωσφόρος.⁹² Πρόκειται για ορθογώνιο δωμάτιο διαχωρισμένο σε τρία κλίτη μέσω κιόνων. Στο μέσο βρισκόταν η βάση του κολοσσικού αγάλματος της θεάς, τμήματα του οποίου έχουν ανασυρθεί και υποδηλώνουν τον τύπο μιας θεάς του κυνηγιού (*κυνηγέτις*), που φέρει πυρσό στο ένα χέρι και ενδύεται κοντό χιτώνα με δέρμα ελαφιού.⁹³ Στο κέντρο και μπροστά του αγάλματος ήταν τοποθετημένη τράπεζα προσφορών και τριγύρω κυκλικά ήταν τοποθετημένες έντεκα βάσεις αγαλμάτων από ιέρειες και νεαρά κορίτσια.⁹⁴ Οι γυναίκες τιμούσαν την Άρτεμη Ορθία στη Μεσσήνη ως κουροτρόφο, προστάτιδα των παιδιών όπως η Ορθία στη Σπάρτη. Οι ώριμες γυναίκες μάλλον υπηρετούσαν ως ιέρειες και ίσως μέσω μυστικών τελετών να ζητούσαν τη συμβολή της θεάς εκ μέρους των γυναικών που την είχαν ανάγκη.⁹⁵ Τα νεαρά κορίτσια θα υπηρετούσαν τη θεά πριν έρθουν σε ηλικία γάμου και ενδεχομένως συμμετείχαν σε τελετές μύησης, όπως και στη Βραυρώνα.⁹⁶ Τα αγόρια κυρίως λάμβαναν μέρος σε τελετουργικά μύησης που τελούνταν στο ιερό της Ορθίας στη Σπάρτη, τουλάχιστον κατά την τελευταία περίοδο

⁸⁹ Παπαχατζής 1978, 11.

⁹⁰ Κοντής 1967, 160-1.

⁹¹ Themelis 1994, 107.

⁹² Themelis 1998, 27.

⁹³ Themelis 1998, 27.

⁹⁴ Themelis 1998, 27.

⁹⁵ Themelis 1998, 28.

⁹⁶ Themelis 1994, 103.

λειτουργίας του.⁹⁷ Καθώς κάποια από τα αγάλματα που βρέθηκαν στο ιερό μπορούν να συνδεθούν με κάποιες από τις βάσεις, στην περίπτωση του ιερού της Μεσσήνης μπορούμε να κάνουμε λόγο για αναθήματα μεν, αλλά λαμβάνουν επιπλέον τον χαρακτήρα ενθυμίου του γεγονότος της συμμετοχής των κοριτσιών στα δρώμενα προς τιμήν της θεάς.⁹⁸ Τα αγάλματα που προέρχονται από το ιερό αυτό είναι τα **αρ. κατ. Α.ι.12, Α.ι.13, Α.ι.14 και Α.ii.21**, με το τελευταίο να συνδέεται και με το θραύσμα χεριού που φέρει το *ζόανο* της θεάς, το οποίο περιφερόταν κατά τη διάρκεια της τελετουργίας. Η τελετουργία αυτή όπως και το γεγονός της ανάθεσης από την οικογένεια του εκάστοτε κοριτσιού, φανερώνεται στην επιγραφή σε μία τέτοια βάση, τη βάση της Μεγούς⁹⁹:

[Μεγώ] τάν θυγατέρα

τῷ παρθένῳ τάν παῖδά σοί με, πότνια

Ὁρθεία, Δαμόνικος ἡδ' ὁμευνέτις

Τιμαρχίς, ἐσθλοῦ πατρός, ἄνθεσαν Μεγώ

τεόν χερί κρατεύσασαν, Ἄρτεμι, βρέτας

ἄν τε πρό βωμῶν σῶν ἔτεινα λαμπάδα

εἶη δέ κάμῃ τάν ἐπιπρεπέα χάριν

τεῖσαι γονεῦσιν ἔνδικον γάρ ἔπλετο

καί παισί τιμᾶν ἐμ μέρει φυτοσπόρους

[ο Δαμόνικος γιος του...] και η Τιμαρχίδα, κόρη του Δαμαρχίδα, που υπηρέτησε ως ιερέας, (αφιέρωσαν) τη [Μηγώ] την κόρη τους. Σε εσένα παρθένε, πότνια Ορθεία, ο Δαμόνικος και η σύζυγός του Τιμαρχίς, ευγενικής καταγωγής, με αφιέρωσαν, το παιδί τους, η Μεγώ, που μετέφερα την εικόνα σου (το βρέτας), ω Ἄρτεμις, και (αφιέρωσαν) τον πυρσό που έχω κρατήσει πριν από το βωμό σου. Ας μου επιτραπεί επίσης να ευχαριστήσω τους γονείς μου επειδή είναι ορθό τα παιδιά να τιμούν τους δημιουργούς τους με τη σειρά τους.

⁹⁷ Themelis 1994, 116.

⁹⁸ Themelis 1994, 103.

⁹⁹ Themelis 1994, 115.

Παράλληλα, μπορούμε να ανασυνθέσουμε την εικόνα και των άλλων αγαλμάτων που ίσως να κρατούσαν πυρσό, όπως κρατούσε στο άλλο χέρι η Μεγώ.¹⁰⁰ Επίσης, αξίζει να σημειωθεί η παρατήρηση ότι τα αγάλματα αυτά είναι ενδεδυμένα με πέπλο, ένα επίσημο ένδυμα, όπως και αυτό που φορά το άγαλμα της Ιφιγένειας – που εικάζεται ως η αρχέτυπη ιέρεια της Άρτεμη – στο ελληνιστικό σύνταγμα αγαλμάτων Άρτεμη – Ιφιγένεια στη Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg της Κοπεγχάγης.¹⁰¹

Ακόμη, το άγαλμα **αρ. κατ. Β.ΙV.6** που βρέθηκε στην αγορά της Θήρας αποδόθηκε σε ιερό της Άρτεμης Ορθίας της οποίας η λατρεία έχει επιβεβαιωθεί από επιγραφές.¹⁰² Όσο για το άγαλμα **αρ. κατ. Α.ΙV.2** από την Κέρκυρα συνδέεται μεν με το ιερό της Άρτεμης, χωρίς να είναι όμως απόλυτο βέβαιο καθώς δεν υπάρχουν πηγές.¹⁰³

Η θεά **Ειλείθυια** είναι επίσης μία από τις θεές της γέννησης. Αποτελεί μορφή επιβλητικής θεάς της ζωής και του θανάτου. Αναθήματα όπως κοσμήματα, γυναικεία ενδύματα, ειδώλια εγκύων γυναικών, αλλά και η συμμετοχή της θεάς σε θεϊκές γεννήσεις ενισχύουν το χαρακτήρα της ως θεά της γέννησης.¹⁰⁴ Στην Ιλιάδα χαρακτηρίζεται *μογοστόκος Ειλειθυία* (Π 187, Τ 103), ενώ γενικότερα στα ομηρικά έπη πολλές φορές το όνομά της συναντάται και στον πληθυντικό, δηλαδή Ειλειθυίαι.¹⁰⁵ Η λατρεία της θεάς αυτής φαίνεται ότι υπήρχε στο ελλαδικό χώρο ήδη από την Εποχή του Χαλκού, το όνομά της όμως ίσως δεν είναι ελληνικό και μάλλον προέρχεται από τη γλώσσα των Μινωιτών.¹⁰⁶ Αυτό ενισχύει την εκδοχή ότι η Ειλειθυία έχει τις ρίζες της στη Κρήτη, καθώς γεννήθηκε μάλιστα σε σπήλαιο του νησιού, ενώ υπάρχει και η άποψη, την οποία ενστερνιζόταν ο Πausanias (1.18.5), ότι η Ειλειθυία άρχισε να λατρεύεται στη Δήλο.¹⁰⁷ Δυστυχώς, για τη θεά αυτή δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος, σαφής τύπος που να την αντιπροσωπεύει στην εικονογραφία, με απόρροια να υπάρχει σύγχυση ή να αντικαθίσταται από άλλες θεότητες που ταιριάζουν στο γενικό πλαίσιο ή τη λειτουργία, γεγονός που καθιστά αρκετές φορές δύσκολο των εντοπισμό των ιερών της.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Themelis 1994, 103, 115. Bobou 2015, 60-1.

¹⁰¹ Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptotek αρ. ευρ. 83. Vorster 2007, 316-7, 414, αρ. 322, Εικ. 322a-e (1^{ος} αι. π. Χ). Bobou 2015, 61, σημ. 53.

¹⁰² Hiller von Gaertringer 1904, 58.

¹⁰³ Bobou 2015, 55, σημ. 6.

¹⁰⁴ Pingiatoglou 1981, 87.

¹⁰⁵ Παπαχατζής 1978, 8.

¹⁰⁶ Pingiatoglou 1981, 11.

¹⁰⁷ Παπαχατζής 1978, 9.

¹⁰⁸ Sourlas 2017, 170-3.

Μία τέτοια περίπτωση είναι η λατρεία της θεάς στις Άγρες. Πρόκειται για περιοχή νότια της Αθήνας, πάνω από τον ποταμό Ιλισό. Εκεί βρέθηκαν σε περιοχή ανατολικά του ποταμού, κοντά στην πηγή Καλλιρόη, τέσσερα αγάλματα, τα **αρ. κατ. Α.ii.8, Α.ii.9, Β.i.1 και Β.ii.2**, όλα κοριτσιών. Αν και αρχιτεκτονικά λείψανα δεν έχουν εντοπιστεί, χάρη στην εύρεση μιας αυτοκρατορικών χρόνων επιγραφής έγινε έκδηλη η πιθανή λατρεία της θεάς στην περιοχή αυτή.¹⁰⁹ Συγκεκριμένα, η επιγραφή είναι χαραγμένη σε εδώλιο του θεάτρου του Διονύσου και αναφέρει *έρσηφόροις β' Είλιθία[ς] ἐν Ἀγραι[ς,] (IG II² 5099).*¹¹⁰ Παράλληλα, όμως στην περιοχή αυτή λατρεύονταν και άλλες θεότητες με όμοιες ιδιότητες με την Ειλείθια. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για θεότητες που φέρουν ευθύνη για τη γονιμότητα της γης αλλά και των ανθρώπων, όπως ο Αχελώος, οι Νύμφες, η Άρτεμη Αγροτέρα, οι οποίες όλες μαζί λατρεύονταν και σε περιοχή του Κηφισού, όπως αποκαλύπτει επιγραφή από το Φάληρο.¹¹¹ Η επιγραφή αυτή (IG II² 4547) εντοπίζεται χαραγμένη σε πώρινο γωνιόλιθο και παραθέτει ονόματα θεοτήτων σε δοτική πτώση: *Ἑστίαι Κηφισ|ῶι | Απόλλωνι | Πυθίωι Λητοῖ | Ἀρτέμιδι Λοχ|ίαι Ιλειθυίαι Ἀχ|ελώϊωι Καλλ|ιρόηι Γεραισ|ταῖς νόμφοις γενεθλ|ίαις | Ραυοῖ.* Θεωρήθηκε ότι αυτή είναι η πρόπουσα και απαραίτητη σειρά που έπρεπε να ακολουθούν όσοι πρόσφεραν θυσίες στο βωμό. Παράλληλα, η επιγραφή αυτή πιθανότατα μαρτυρεί ποιοι είναι οι *σύμβωμοι* θεοί που αναφέρονται στην επιγραφή (IG I³ 987) της βάσης του αναθηματικού αναγλύφου της Ξενοκράτειας¹¹² (Εικ. 5) που εντοπίστηκε στην ίδια περιοχή, την περιοχή του Φαλήρου, και αναφέρει ότι η Ξενοκράτεια αναθέτει το ανάγλυφο τόσο στους σύμβωμους θεούς, όσο και στον Κηφισό, τον ποτάμιο θεό, τη λατρεία του οποίου η ίδια εγκαθιδρύει¹¹³:

Ξενοκράτεια Κηφισό | ἐρ|όν | δρύσατο καὶ ἀνέθηκεν|

ξυμβώμοις τε θεοῖς διδασκαλ|ίας τόδε δῶρον,

Ξενιάδο θυγάτ|ηρ καὶ μήτηρ ἐκ Χολλιδῶν.|

θύεν τῶι βουλομένωι ἐπι|τελές τῶν ἀγαθῶν.

Σύμφωνα με τους μελετητές το ανάγλυφο φέρει παράσταση την *παράστασιν* ή *επιτελίωσιν* του γιου της Ξενοκράτειας, Ξενιάδη, στον ποτάμιο θεό Κηφισό για να τον

¹⁰⁹ Pingiatoglou 1981, 44. Sourlas 2017, 173.

¹¹⁰ Sourlas 2017, 173, σημ. 60. Αρρηφόρους, δηλαδή προσωπικό του ιερού της.

¹¹¹ Pingiatoglou 1981, 43.

¹¹² Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 2756. Αναθηματικό ανάγλυφο της Ξενοκράτειας. Βουτυράς 2011, 50, Εικ. 1

¹¹³ Βουτυράς 2011, 49.

αναθρέψει.¹¹⁴ Προς ευχαριστία της ανατροφής του παιδιού συνεπώς ανατίθεται το ανάγλυφο.

Επίσης, ένα άγαλμα που εντοπίστηκε στην Πάρο, **αρ. κατ. Β.iii.5**, θεωρείται ως ανάθημα προς την Ειλειθυία βάσει επιγραφών.¹¹⁵ Υπάρχει ένα ιερό που αποτελείται από έναν κλειστό χώρο, βωμό, διαθέτει και πηγή, αλλά η ταύτισή του με ιερό της θεάς είναι επισφαλής.¹¹⁶ Ωστόσο, υπήρχε λατρεία της θεάς στο νησί, σε ένα σπήλαιο και πηγή στη νότια πλαγιά του όρου Κούναδος το οποίο ανασκάφηκε από τον Rubenson και μέσω των αναθηματικών επιγραφών αποδόθηκε με ασφάλεια στη θεά.¹¹⁷

Ακόμη, ιερό της θεάς έχει εντοπιστεί στην Ολυμπία. Η ταύτιση έγινε χάρη σε αναθηματικές επιγραφές που έφεραν δύο χάλκινα κάτοπτρα.¹¹⁸ Στο ιερό αυτό με την Ειλειθυία συλλατρευόταν και ο τοπικός χθόνιος ήρωας Σωσίπολις. Η παράδοση λέει ότι ο Σωσίπολις έσωσε τους Ηλείους σε μια μάχη με τους Αρκάδες, όταν μετατράπηκε ξαφνικά από νήπιο σε φίδι, στοιχείο που του προσδίδει τη χθόνια φύση.¹¹⁹ Από τις ανασκαφές του ιερού ήρθαν στο φως και δύο αγάλματα παιδιών, **αρ. κατ. Β.ii.3 και Γ.ii.1**. Ως προς το τελευταίο η Μουστάκα θέτει το ενδεχόμενο η μορφή να αντιπροσωπεύει τον Σωσίπολι, καθώς τυπολογικά διαφέρει από όλα τα υπόλοιπα αγάλματα αγοριών και ομοιάζει με τα αγάλματα που αντιπροσωπεύουν τους ποταμούς στο ανατολικό αέτωμα του ναού του Δία στην Ολυμπία.¹²⁰ Δεν παραβλέπει ωστόσο ότι η μορφή αυτή βρίσκεται πάρα πολύ κοντά εικονογραφικά με το άγαλμα του βασιλικού παιδιού (**αρ. κατ. Γ.ii.3**) από το ιερό του Εσμούν, όπου από την επιγραφή αποδεικνύεται η απεικόνιση θνητού υπαρκτού προσώπου.¹²¹

Ιερά άλλων θεών με κουροτροφικές ιδιότητες

Η θεά Δήμητρα είναι ευρύτερα γνωστή ως θεά της γεωργίας, αρμόδια για την ευφορία της γης. Και ως μητέρα όμως μπορούσε να συμβάλει στην ανθρώπινη γονιμότητα και ευημερία, γι' αυτό και αρκετές φορές τιμάται ως κουροτρόφος.¹²²

¹¹⁴ Βουτυράς 2011, 50-1.

¹¹⁵ Pingiatoglou 1981, 134.

¹¹⁶ Pingiatoglou 1981, 134.

¹¹⁷ Pingiatoglou 1981, 36.

¹¹⁸ Μουστάκα 2020, 309.

¹¹⁹ Παπαχατζής 1978, 10. Μουστάκα 2020, 310.

¹²⁰ Μουστάκα 2020, 315-6.

¹²¹ Μουστάκα 2020, 316.

¹²² Vorster 1983, 76. Παπαχατζής 1978, 18-20.

Από ένα μόνο ιερό της στον ελλαδικό χώρο προέρχονται αγαλμάτια παιδιών, της **Ελευσίνας**. Το ιερό είναι αφιερωμένο στην Δήμητρα και Κόρη και αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα ιερά και σημαντικότερα πανελληνίως για την αρχαία λατρεία.¹²³ Σύμφωνα με τον μύθο η λατρεία της θεάς στην Ελευσίνα εγκαθιδρύθηκε μέσω υποδείξεων της ίδιας της θεάς.¹²⁴ Μετά την αρπαγή της κόρης της Περσεφόνη από τον Άδη, η Δήμητρα αρνήθηκε να επιστρέψει στον Όλυμπο και έπειτα από περιπλάνηση βρέθηκε στην Ελευσίνα, όπου φιλοξενήθηκε από το βασιλιά της μέχρι την επιστροφή της Περσεφόνης. Όταν ήρθε η στιγμή να αποχωρήσει, για να ευχαριστήσει τον τόπο που τη φιλοξένησε, συγκέντρωσε τους ελευσίνιους βασιλείς, Κελεό, Εύμολπο και Τριπτόλεμο, και τους υπέδειξε τελετές για να τη λατρεύουν, τα *Μυστήρια*. Η μύηση σε αυτά σήμαινε ευτυχία και διασφάλιζε μια καλύτερη τύχη στη μεταθανάτια ζωή. Ωστόσο, αυτές οι τελετές δεν έπρεπε να αποκαλυφθούν σε άλλους ανθρώπους που δεν είχαν λάβει μέρος. Αυτό σήμαινε ότι ούτε και εικονογραφικά ήταν επιτρεπτό να παρουσιαστεί οτιδήποτε που σχετίζονταν με τις μυστηριακές τελετές. Κάποιες σκηνές που αναπαρίστανται σε αναθηματικά ανάγλυφα και σε αγγεία, πιθανόν να αποδίδουν προκαταρκτικά στάδια της μύησης.¹²⁵ Επίσης, στα μυστήρια απαγορευόταν να συμμετέχουν όσοι είχαν διαπράξει φόνο, διαφορετικά δεν υπήρχαν περεταίρω περιορισμοί, στο φύλο, την ηλικία, την καταγωγή ή την κοινωνική θέση.¹²⁶ Όλες αυτές τις απαγορεύσεις οι Αθηναίοι τις επικύρωσαν με νόμους.¹²⁷

Αυτό που γίνεται γνωστό και μέσα από την εικονογραφία είναι ότι ήταν υποχρέωση του κάθε μύστη να προβεί σε θυσία ενός μικρού γουρουνιού (*χοιρίδιο*) με την έναρξη της εορτής.¹²⁸ Στις αναπαραστάσεις αυτές τα άτομα φαίνεται να βαδίζουν σε πομπή κρατώντας *βάκχο*, αλλά και το ζώο πολλές φορές, και να φορούν στεφάνι μύρτου. Από αυτές τις παραστάσεις επιβεβαιώνεται και η συμμετοχή παιδιών, γνωστών ως *παίδες μνηθέντες άφ' έστίας*, μαρτυρημένων και στις Ελευσινιακές Χορηγίες.¹²⁹ *Παῖς άφ' έστίας* φαίνεται να ήταν ένα νεαρό αγόρι, κατά τον 5^ο και 4^ο αι. π. Χ. που υφίσταται ο θεσμός σύμφωνα με επιγραφές¹³⁰, και στα ύστερα χρόνια μπορούσε να είναι και κορίτσι, αριστοκρατικής καταγωγής ή γόνος σημαντικής οικογένειας της

¹²³ Mylonas 1961, 3-8.

¹²⁴ Παπαγγελή 2002, 25-6.

¹²⁵ Κουρουνιώτης 1937, 223-4, 226-7.

¹²⁶ Κουρουνιώτης 1937, 244-5.

¹²⁷ Παπαγγελή 2002, 25-6.

¹²⁸ Mylonas 1961, 201.

¹²⁹ Κουρουνιώτης 1923, 163-4.

¹³⁰ Λεβέντη 2010, 123.

Αθήνας που εκλεγόταν κάθε χρόνο από ψήφο για να μνησθεί στα μυστήρια με δαπάνη της Πολιτείας.¹³¹ Η ερμηνεία του τίτλου *ἄφ' ἐστίας* προς κατανόηση του θεσμού απασχόλησε πολλούς μελετητές.¹³² Εν τέλει, Clinton και Palagia μέσω ενός χωρίου του Ιμέριου (8.61-69 Colonna) κατέληξαν ότι ο τίτλος είναι συνώνυμο της έκφρασης «από τον οίκο», υποδηλώντας ότι η μύηση του παιδιού στα μυστήρια τελούνταν από τον πατέρα ή από κάποιον άρρενα ενήλικα μύστη του συγγενικού ή οικιακού περιβάλλοντος.¹³³ Με τη συμμετοχή του θα εξασφάλιζε την υποστήριξη των θεών στους πολίτες και ιδιαίτερα στους νέους.¹³⁴

Στο ιερό βρέθηκαν ακόμη πολλές βάσεις αγαλμάτων θνητών ως αναθήματα στις θεές για τη συμμετοχή τους στο ιερατείο ή στα μυστήρια σύμφωνα με τις επιγραφές που φέρουν.¹³⁵ Τέτοια αναθήματα αποτελούν και τα παιδικά αγαλμάτια **αρ. κατ. Α.ii.16, Α.ii.17 και Α.ii.18**. Η ιδιότητα των παιδιών που παρίστανται στα αγάλματα αυτά ως μνημένα γίνεται έκδηλη από το βάκχο που κρατούν, ενώ στο άγαλμα **αρ. κατ. Α.ii.18** διακρίνονται ίχνη από το κεφάλι ενός μικρού γουρουνιού.¹³⁶ Ένα ζήτημα που προκύπτει με τις μορφές αυτές είναι ότι κατά κύριο λόγο τα παιδιά που απεικονίζονται με τους υπόλοιπους λατρευτές στα ανάγλυφα είναι πλήρως ενδεδυμένα, ενώ οι άνδρες αφήνουν τον ένα ώμο και τμήμα του στέρνου εκτεθειμένο.¹³⁷ Συνήθως, γυμνά ή ημίγυμνα αποδίδονται τα παιδιά και οι έφηβοι σε σκηνές του τελετουργικού της *επιτελειώσεως*.¹³⁸ Πιθανόν, στην αυτόνομη απεικόνιση της μορφής του παιδιού να επιθυμούσαν να δώσουν μια επίσημη διάσταση της συμμετοχής του μέσα από τη μίμηση της ένδυσης των ενήλικων προσώπων.

Ένας ακόμη θεός σε ιερά του οποίου έχουν αποκαλυφθεί παιδικά αγάλματα είναι ο **Απόλλωνας**. Ο πολυδιάστατος χαρακτήρας του αιτιολογεί και τα πολυάριθμα επίθετα που τον συνοδεύουν, ωστόσο στους τομείς που ο Απόλλωνας ξεχώριζε και θεωρούνταν ειδικός ήταν η μαντική, η μουσική, η τοξευτική και η ιατρική, ενώ λογίζονταν και ως φύλακας των αθλητών και του αγωνιστικού ιδεώδους. Παράλληλα, η αρρενωπή ομορφιά του, η ισορροπία στην ανάπτυξη του σώματος και του πνεύματος τον καθιστούν κύριο εκπρόσωπο του ελληνικού ιδεώδους.¹³⁹ Στη Θεογονία του

¹³¹ Mylonas 1961, 236.

¹³² Clinton 1974, 98-100.

¹³³ Clinton και Palagia 2003, 266-8.

¹³⁴ Mylonas 1961, 236-7.

¹³⁵ Mylonas 1961, 202.

¹³⁶ Κουρουνιώτης 1923, 163.

¹³⁷ Λεβέντη 2010, 116, 121.

¹³⁸ Λεβέντη 1999-2000, 91-95.

¹³⁹ Buxton 2004, 73.

Ησιόδου (στ. 346-348) ο Απόλλωνας γίνεται προστάτης των παιδιών, μέχρι να μουν στην ενηλικίωση, κι έτσι γίνεται αποδέκτης της κόμης τους τη στιγμή που εξέρχονται από την παιδική ηλικία. Βέβαια, ο θεός έφερε και το επίθετο Κουροτρόφος πολλές φορές, καθώς ο θεός του ήλιου και του φωτός παρείχε την απαραίτητη θερμότητα για την ανατροφή των παιδιών, όπως οι ποταμοί τα έθρεφαν με το νερό τους.

Στους Δελφούς ήταν το σημαντικότερο ιερό του, όπου λατρευόταν ως θεός του νόμου και της τάξης, όπως επίσης και της μαντικής, αφού εδώ δίνονταν χρησμοί και γι' αυτό η φήμη του εξαπλώθηκε παντού, όχι απλώς ως ιερό, αλλά περισσότερο ως Μαντείο. Η διάρκεια λειτουργίας του υπήρξε μακρόβια, ξεκινά από τη γεωμετρική και φτάνει ως τη ρωμαϊκή.¹⁴⁰ Εδώ εντοπίστηκαν δύο αγάλματα κοριτσιών **αρ. κατ. Α.ι.4 και Α.ii.4**, και τρία αγάλματα αγοριών **αρ. κατ. Α.iii.6, Α.iv.6 και Α.iv.7**.

Ένα ακόμη ιερό του θεού στο οποίο ήρθαν στο φως αγάλματα παιδιών βρίσκεται στη θέση Σωρός στη Μαγνησία της Θεσσαλίας. Ακόμη, δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα αν ο Σωρός ήταν οι αρχαϊκές-κλασικές Αμφάνες ή οι Παγάσες.¹⁴¹ Το γεγονός ότι ο Απόλλωνας είναι ο θεός που λατρευόταν στο ιερό αυτό διαπιστώνεται από ενεπίγραφη βάση που χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π. Χ. η οποία αποκαλύφθηκε στον πρόναο του ναού και αναγράφει το όνομά του.¹⁴² Επιπρόσθετα, σε αναθηματικό ανάγλυφο προερχόμενο από το ιερό (Μουσείο Βόλου αρ. ευρ. Α 782) απεικονίζεται θεός σε νεαρή μορφή, κι ενώ θα μπορούσε να είναι ο Ασκληπιός στον εικονογραφικό του τύπο ως νέος και αγένειος, η επιγραφική μαρτυρία οδηγεί στην ταύτιση της μορφής με τον Απόλλωνα.¹⁴³ Στον πρόναο εντοπίστηκαν και τα αγάλματα **αρ. κατ. Α.iv.5 και Β.iv.2**. Τόσο τα αγάλματα των παιδιών, όσο και η επιγραφή της βάσης που φανερώνει ότι η ανάθεση γίνεται από έναν πατέρα προς εύνοια των παιδιών του, συνηγορούν στο να κατανοήσουμε ότι ο Απόλλωνας λατρευόταν εδώ και ως κουροτρόφος.¹⁴⁴

Από το άλλο μεγάλο ιερό του Απόλλωνα, στη Δήλο, το νησί όπου γεννήθηκε, ένα άγαλμα μπορεί να συνδεθεί με αυτό, το **αρ. κατ. Α.iv.25**.¹⁴⁵

Αν και η **Αφροδίτη** είναι κατεξοχήν θεά της ομορφιάς και του έρωτα, συνδεόμενη και με την έντονη σεξουαλικότητα και ό,τι αυτή συνεπάγεται, σε πολλές τοπικές

¹⁴⁰ Bobou 2004, 70.

¹⁴¹ Μαζαράκης Αινιάν 2011, 146.

¹⁴² Μαζαράκης Αινιάν 2011, 147.

¹⁴³ Λεβέντη 2009, 296.

¹⁴⁴ Λεβέντη 2009, 301.

¹⁴⁵ Vorster 1983, 73-4.

λατρείες ήταν συνδεδεμένη με το γάμο και αυτό εκδηλώνεται στις λατρευτικές πρακτικές, ενώ σε άλλες πάλι ενσαρκώνει την έννοια της ομόνοιας της πόλης, γι' αυτό της προσδίδεται το επίθετο Πάνδημος.¹⁴⁶ Τα τρία αγάλματα αγοριών **αρ. κατ. Α.iii.10, Α.iii.11 και Α.iii.12** προέρχονται από ιερό αφιερωμένο στην Αφροδίτη και τον Έρωτα, που βρίσκεται δυτικά της Αθήνας, στην Ιερά Οδό που οδηγούσε στην Ελευσίνα.¹⁴⁷ Ως προς τα δύο πρώτα αγάλματα, δυστυχώς οι φθορές είναι αρκετές και σώζεται μόνο ο κορμός τους, αφήνοντας ανοιχτό το ενδεχόμενο να είναι και αγάλματα Έρωτα.¹⁴⁸

Όπως προαναφέρθηκε και οι ποταμοί λατρεύονταν ως κουροτρόφοι. Υπήρχε η αντίληψη ότι τα νερά τους κυβερνούσαν από σεβάσμιες υπάρξεις και εν αντιθέσει με τους χειμάρρους διέτρεχαν ήρεμα τη στεριά προσφέροντας αναζωογόνηση σε φυτά και ζώα. Την αναζωογόνηση αυτή είχαν ιδιαίτερη ανάγκη και τα παιδιά για την ανάπτυξή τους.¹⁴⁹ Στην αρχαία Λιλαία σε πηγή ποταμού βρέθηκε το άγαλμα **αρ. κατ. Α.iv.10**. Στην περιοχή είχε βρεθεί και επιγραφή που μαρτυρούσε ανάθεση στον **Κηφισό** και έχει χαθεί πλέον, κάνοντας φανερό ότι πρόκειται για περιοχή όπου λατρεύονταν ο Κηφισός.¹⁵⁰

Ταφικό περιβάλλον

Το πρώτο άγαλμα του καταλόγου που προέρχεται από ταφικό περιβάλλον είναι το **αρ. κατ. Α.ii.5** από τη **Χαλκίδα**. Το άγαλμα του κοριτσιού βρέθηκε τυχαία μεταξύ δύο κιβωτιόσχημων τάφων που ήρθαν στο φως μαζί με άλλους τάφους και ρωμαϊκά κτίρια κατά τις εργασίες για την θεμελίωση κτιρίου σε οικόπεδο. Οι τάφοι ήταν επιμελώς χτισμένοι και επιχρισμένοι εσωτερικά με κονίαμα και καλυμμένοι με πήλινες και μαρμαρίνες πλάκες. Ο ένας δεν περιελάμβανε κτερίσματα, ενώ από το II εντοπίστηκαν μια τριφυλλόστομη οινοχοϊσκη και ένα ληκύθιο.¹⁵¹

Στο χωριό **Μιχαλίτσι** που άλλοτε ανήκε στο Νομό Πρεβέζης (σήμερα στο νομό Ιωαννίνων) σύμφωνα με τις αρχαιολογικές αναφορές, και συγκεκριμένα στη θέση Μαραθιά οι έρευνες οδήγησαν στην ανακάλυψη ενός σημαντικού νεκροταφείου που εν συνεχεία διαπιστώθηκε ότι ανήκε στο αρχαίο *πολισμάτιο* Χαράδρα, που μαρτυρείται

¹⁴⁶ Buxton 2004, 78.

¹⁴⁷ Μαχαίρα 2008, 9.

¹⁴⁸ Μαχαίρα 2008, 62-3.

¹⁴⁹ Παπαχατζής 1978, 20.

¹⁵⁰ Vorster 1983, 54.

¹⁵¹ Χωρέμης 1971, 254.

και στις επιγραφές, το οποίο ανοικοδομήθηκε από τον βασιλιά των Μολοσσών Πύρρο (296/95 π. Χ.) και του δόθηκε το όνομα Βερενίκη ή Βερονικίδα τιμής ένεκεν της πεθεράς του Βερενίκης, συζύγου του Πτολεμαίου Σωτήρος της Αιγύπτου. Στη νεκρόπολη αυτή ο λεγόμενος Τάφος 2 με πλούσια κτερίσματα τράβηξε το ενδιαφέρον και εξαιτίας της περισυλλογής διαφόρων αρχιτεκτονικών λειψάνων διατυπώθηκε η υπόθεση ότι υπήρχε ναόσχημο μνημείο χρονολογημένο στον 4^ο αι. π. Χ. Γύρω από την περιοχή του λοιπόν ανοίχτηκε τάφος διαστάσεων 9 x 12,50 μ. και βάθους 1-1,50 μ. Από εκεί προήλθαν και τα 2 αγάλματα κοριτσιών, **αρ. κατ. Α.ι.3 και Α.ii.2**. Πιθανόν ήταν τοποθετημένα πάνω στο λίθινο βάθρο, ή την εξέδρα ή στο άνδρηρο του ταφικού περιβόλου που εντοπίστηκαν κατά τις ανασκαφικές έρευνες.¹⁵² Ακόμη στο φως ήρθε και θραύσμα επιγραφής τα οποία πιθανόν οδηγούν στην υπόθεση ότι συνδέονται με το όνομα του Κλεοπτόλεου, καθώς μια στήλη με το όνομά του είχε εντοπισθεί σε ανασκαφή προηγούμενων ετών, και επομένως το ταφικό σύμπλεγμα – ο περίβολος, η εξέδρα, το βάθρο καθώς και οι υπόλοιποι τάφοι – ανήκει στην οικογένειά του.¹⁵³

Οικιακό περιβάλλον

Δύο αγάλματα από τη Δήλο, ενός κοριτσιού το **αρ. κατ. Α.ii.22**, και ενός αγοριού το **αρ. κατ. Α.iii.19** εντοπίστηκαν σε σημεία της περιοχής του θεάτρου. Καθώς στην περιοχή δεν υπάρχουν ιερά στα οποία τα αγάλματα να προορίζονταν ως αναθήματα, είναι πιθανότερο να προέρχονται από κάποια οικία, και μάλιστα το άγαλμα του κοριτσιού συνδέθηκε με τη νησίδα οικιών III.¹⁵⁴

Είναι δύσκολο να προσεγγίσουμε την λειτουργία των αγαλμάτων αυτών, αφού δεν σώζεται κάποια βάση, κάποια γραπτή μαρτυρία, ούτε γνωρίζουμε την ακριβή θέση που κατείχε στην οικία. Στη Δήλο πάντως φαίνεται ότι πάρα πολλά αγάλματα προέρχονται από πλούσιες οικίες του νησιού, υποδηλώνοντας την αλλαγή στη διακόσμηση των οικιών με γλυπτά, μια πρακτική που θα εφαρμοστεί ιδιαίτερα στις οικίες και τις βίλλες της ρωμαϊκής εποχής.¹⁵⁵

¹⁵² Δάκαρης 1964, 305-7.

¹⁵³ Bobou 2015, 82.

¹⁵⁴ Bobou 2015, 80.

¹⁵⁵ Bobou 2015, 80-1.

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή πολλά αγάλματα είναι εντελώς άγνωστο από πού προήλθαν και δεν έχει γίνει κάποια εις βάθος μελέτη. Στο κομμάτι αυτό του κεφαλαίου παρατίθενται κάποιες παρατηρήσεις μελετητών που είτε δίνουν μια πιθανή προέλευση κάποιων αγαλμάτων, είτε θα μπορούσε να δοθεί μια πιθανή προέλευση μέσω άλλων διαθέσιμων μαρτυριών.

Στις Θεσπιές μαρτυρείται μέσω επιγραφών η ύπαρξη ιερού της Άρτεμης-Ειλειθυίας.¹⁵⁶ Τα παιδικά αγάλματα **αρ. κατ. Α.ι.5, Α.iii.7, Α.iii.8, Α.iv.8, Α.iv.9, Β.iii.2 και Β.iii.3** που βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας πιθανότατα συνδέονται με το ιερό αυτό, καθώς αγάλματα παιδικών μορφών προέρχονται από αρκετά ιερά τόσο της Άρτεμης, όσο και της Ειλειθυίας ως ξεχωριστές θεές.

Για τα αγάλματα από το Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας, **αρ. κατ. Α.ι.9, Β.ii.1 και Β.iv.3**, υπάρχει ένα ζήτημα. Η Bobou δηλώνει στον κατάλογό της ότι προέρχονται τα αγάλματα αυτά από το ιερό της Αρτέμιδος, ενώ ο Θέμελης¹⁵⁷ υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει επιβεβαιωμένη λατρεία της θεάς και ειδικά με τις ιδιότητες της κουροτρόφου ή της προστάτιδας της γέννας και των παιδιών, όπως αρχικά είχε γίνει υπόθεση. Αντίθετα, υπάρχει επιγραφή που αναφέρει ότι ο Ασκληπιός στην Ερέτρια τιμόταν περίλαμπρα με θυσίες, πομπές, και με ιππικό, με τη συμμετοχή μάλιστα παιδιών, αδιακρίτως φύλου. Καθώς από τη μεριά της Bobou δεν υπάρχει περαιτέρω σχολιασμός και το ζήτημα μένει μετέωρο, ως προέλευση πιθανή δήλωσα το ιερό του Ασκληπιού.

Επίσης, για τα παιδικά αγάλματα από το Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά, **αρ. κατ. Α.ι.11, Α.ii.15 και Α.iv.23** – ακόμη και για το **αρ. κατ. Α.iv.22** που η προέλευσή του θεωρείται το Ασκληπιείο – η Vorster προτείνει ως προέλευση το ιερό της Άρτεμης Μουνυχίας που βρισκόταν στον Πειραιά.¹⁵⁸ Οι *κρατηρίσκοι* που εντοπίστηκαν στο ιερό της Άρτεμης Μουνυχίας και είναι όμοιοι με εκείνους από το ιερό της θεάς στη Βραυρώνα, υποδηλώνουν μια σύνδεση μεταξύ των δύο ιερών, πιθανότατα και σε τελετουργικές πρακτικές και στο περιεχόμενο της λατρείας.

Ακόμη, το άγαλμα κοριτσιού **αρ. κατ. Α.ii.20** που φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας, με προέλευση από τη Μαντίνεια συνδέεται με ιερό του Ασκληπιού.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Hadzisteliou-Price 1969, 108. Vorster 1983, 71.

¹⁵⁷ Θέμελης 1987, 108-9.

¹⁵⁸ Vorster 1983, 69.

¹⁵⁹ Vorster 1983, 48.

Τα δύο αγάλματα αγοριών **αρ. κατ. A.iii.20 και A.iii.21** από τη Δήλο βρέθηκαν κοντά στο ναό της Ίσιδος και ίσως να συνδέονται με αυτό.¹⁶⁰

Σύνοψη

Όπως γίνεται φανερό τα ιερά είναι κατά κύριο λόγο οι αποδέκτες αναθημάτων ολόγλυφων παιδικών μορφών. Η πρακτική της ανάθεσης προσφορών είναι από τις παλαιότερες και πιθανόν τις συχνότερες μορφές εκδήλωσης λατρείας, προφανώς προς τιμήν της θεότητας, προς ευγνωμοσύνη, προς εξευμενισμό αυτής, ακόμη και ως παράκληση για κάποιο συγκεκριμένο σκοπό. Οφείλω να επισημάνω ότι ο διαχωρισμός που ακολουθήθηκε για τη μελέτη των θεών είναι ενδεικτικός της γνωστότερης λειτουργίας και υπόστασής τους, καθώς ο Ασκληπιός και η Άρτεμη φερειπείν ανήκουν και στις κουροτρόφους θεότητες.

Σύμφωνα με τους θεούς και τις θεές που έχουν βρεθεί τα παιδικά αγάλματα, μπορούμε να υποθέσουμε και μέσα από τη συμβολή των επιγραφών πολλές φορές, ότι αρκετοί ήταν οι λόγοι που οδηγούσαν τους γονείς να προσφέρουν στους θεούς αγάλματα των παιδιών τους. Στους θεούς που είχαν ιδιαίτερη δύναμη σε θέματα υγείας η ανάθεση πιθανότατα να γινόταν για να τους ευχαριστήσουν που γιάτρεψαν το παιδί από κάποια ασθένεια ή για την υγιή ανάπτυξή του. Μάλιστα, στην περίπτωση του αγάλματος **αρ. κατ. B.iv.4**, το οποίο κρατάει στην αγκαλιά του ένα σκυλάκι και υπάρχει επιγραφική αναφορά σε σκυλί του ιερού που προσέφερε θεραπεία¹⁶¹, ίσως να απεικονίζεται παράλληλα και ο τρόπος ίασης. Δεν αποκλείεται ωστόσο η ανάθεση να ήταν και για παράκληση προς το θεό ώστε να λυπηθεί το παιδί και να το θεραπεύσει. Αντίστοιχα, και σε θεότητες που είναι υπεύθυνες τόσο για μια εύκολη και επιτυχή γέννα, ιδιαίτερα σε μια εποχή που η παιδική θνησιμότητα θα ήταν μεγάλη, οι γονείς θα ένιωθαν την ανάγκη να ευχαριστήσουν τη θεότητα για την απόκτηση ενός υγιούς απογόνου, ή να την παρακαλέσουν για αυτό.

Ως προς τις επικαλούμενες κουροτροφικές θεότητες, ίσως εδώ είναι λίγο πιο περίπλοκο το ζήτημα. Και αυτό διότι ενίοτε υπήρχαν και διαβατήριες τελετές, οπότε στις περιπτώσεις αυτές πιθανόν η ανάθεση δεν ήταν απλώς ένα ευχαριστήριο δώρο προς τη θεά που βοήθησε το παιδί να φτάσει στην προ-εφηβεία, ίσως να ήταν

¹⁶⁰ Marcadé 1969, 243, σημ. 1, 454.

¹⁶¹ Bobou 2015, 77.

ταυτόχρονα και ένα ενθύμιο της συμμετοχής σε κάποιο τελετουργικό. Αν σκεφτούμε ότι πολλές από τις μορφές αγοριών είναι γυμνές και συνοδεύονται από ιμάτιο που πέφτει στον ώμο ή στον βραχίονα και αρκετές κρατάνε την απόληξη του ιματίου, όπως ακριβώς παριστάνονται και σε σκηνές *επιτελείωσης* σε ανάγλυφα, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η ανάθεση γίνεται προς ανάμνηση της στιγμής αυτής.¹⁶² Με σιγουριά μπορεί να ειπωθεί ότι η ανάθεση αγαλμάτων παιδιών συνδέεται με τη συμμετοχή τους σε τελετουργικά στις περιπτώσεις της Ελευσίνας, στο ιερό Δήμητρας και Κόρης, και της Μεσσήνης, στο ιερό της Άρτεμης, όπου τόσο η ενδυμασία των αγαλμάτων, όσο και οι επιγραφές συνηγορούν σε αυτό.

Όσο για τα αγάλματα παιδικών μορφών που βρέθηκαν σε τάφους ή ταφικά μνημεία, είναι εμφανές ότι πρόκειται για θνητά παιδιά που έχουν φύγει από τη ζωή. Βέβαια, αν και τόσο ο αριθμός παιδικών αγαλμάτων από τάφους, όσο και από οικίες είναι κατά πολύ μικρότερος, δεν διαφέρουν καθόλου όμως τυπολογικά. Το γεγονός ότι εντοπίζονται ελάχιστα παραδείγματα αγαλμάτων σε τάφους, ίσως υποδηλώνει ότι το άγαλμα του παιδιού δεν πρόλαβε να ανατεθεί σε ιερό λόγου του πρόωρου θανάτου, είτε μεταφέρθηκε εκεί όταν επήλθε ο θάνατός του, προφανώς σε μικρή ακόμη ηλικία. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν έχουν εντοπισθεί αγάλματα παιδιών σε άλλους δημόσιους χώρους.¹⁶³ Αυτό δεν σημαίνει ότι τα παιδιά δεν ήταν πολύτιμα μέλη της κοινωνίας, αντιθέτως η συμμετοχή των παιδιών σε τελετουργικά και η σημασία των ίδιων των τελετουργικών φανερώνει την σπουδαιότητα της κάθε ηλικιακής περιόδου και ότι τα παιδιά ήταν οι συνεχιστές όχι μόνο της οικογένειας αλλά και της κοινωνίας.

¹⁶² Λεβέντη 1999-2000, 95, Πίν. 15, 16, 17α, 17β, 19.

¹⁶³ Bobou 2015, 79, σημ. 4.

Κεφάλαιο 3

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ – ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΤΗ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ανασκόπηση Χρονολογικής και Γεωγραφικής Εξάπλωσης

Από τα σημαντικότερα σημεία στην αρχαιολογική έρευνα εύλογα αποτελεί η χρονολόγηση των ευρημάτων, καθώς κατά τον τρόπο αυτό έχουμε τη δυνατότητα να μελετήσουμε την εξέλιξη των κοινωνιών, τις επιρροές που δέχονται και πώς τις αξιοποιούν. Μέσα από τη μελέτη των ευρημάτων έχει καταστεί κοινώς γνωστό στην επιστημονική κοινότητα ότι τα αγάλματα παιδικών μορφών εμφανίζονται κατά κύριο λόγο στην ύστερη κλασική και στην ελληνιστική περίοδο, οπότε και παρατηρείται η μεγάλη τους παραγωγή, ιδίως στον ελλαδικό χώρο, και ενίοτε συνεχίζει ως τη ρωμαϊκή. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται προσπάθεια να διαπιστωθεί η απαρχή της δημιουργίας των παιδικών μορφών, με ποια μορφή ξεκίνησαν, δηλαδή ποιος είναι ο αρχικός τύπος των παιδικών μορφών, πώς και πού εξαπλώθηκε η συνήθεια να κατασκευάζονται παιδικά αγάλματα και πώς χρησιμοποιούνταν.

Γενικότερα, η χρονολόγηση των αρχαίων ευρημάτων δεν είναι μια εύκολη υπόθεση. Ακόμη δυσκολότερη γίνεται για τη χρονολόγηση της πλαστικής των ελληνιστικών χρόνων εφόσον πλέον η κοινωνία αναπτύσσεται διαρκώς, έχει διευρύνει τους ορίζοντές της και πολλά στυλ στην τέχνη εντοπίζονται ταυτόχρονα – στην ενδυμασία, στη διάπλαση των μυών του σώματος και του προσώπου, στην κόμμωση.¹⁶⁴ Επίσης, θα ήθελα να επισημάνω ότι μια χρονολογική ακολουθία στην στυλιστική εξέλιξη ανά τυπολογική κατηγορία προσφέρει η Vorster στο τρίτο κεφάλαιο της μελέτης της¹⁶⁵, η οποία για να αιτιολογήσει και την χρονολόγηση του εκάστοτε έργου, κάτι που δεν απαντά σε πρωταρχικές δημοσιεύσεις πολλές φορές, προχωρά σε συγκρίσεις με παιδικές μορφές από επιτύμβια ανάγλυφα και όταν η παραγωγή αυτών σταματά η σύγκριση γίνεται με άλλα μεγάλα αγάλματα ή μορφές από άλλα μνημεία.¹⁶⁶

Αρκετά χρόνια πριν δημιουργηθούν τα αγάλματα παιδικών μορφών και ανατεθούν στα ελληνικά ιερά, καθιστά αγάλματα παιδιών, κατά κύριο λόγο νηπίων που δεν είναι σε θέση ακόμη να σταθούν όρθια, εντοπίζονται σε ιερά της Κύπρου και έπειτα στις

¹⁶⁴ Vorster 1983, 141. Smith 1991, 269-70.

¹⁶⁵ Vorster 1983, 89-248.

¹⁶⁶ Vorster 1983, 90.

φοινικικές ακτές. Τα αγάλματα αυτά θα καθιερωθούν στην έρευνα ως *temple boys* (Εικ. 6α-β). Με την ονομασία αυτή πιθανόν εκφραζόταν αρχικά και η ιδιαιτερότητα τους, ότι δηλαδή παριστάνονται αγόρια-θεοί ή έστω ότι αντιπροσωπεύονται αγόρια που υπηρετούν το ναό, αν και η ερμηνεία ότι παριστάνονταν θεοί δεν υιοθετείται πλέον.¹⁶⁷ Η δημιουργία τους ανάγεται στον 5^ο αι. π. Χ. και σταδιακά φθίνει στη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου.¹⁶⁸

Πιο συγκεκριμένα, τα *temple boys* είναι αγάλματα καθιστά όπως τα περισσότερα αγάλματα της Β κατηγορίας του καταλόγου μου, δηλαδή αγάλματα που κάθονται στο έδαφος με τα πόδια λυγισμένα, το ένα οριζόντια στο έδαφος, το άλλο κάθετα με το γόνατο να είναι προς τα πάνω.¹⁶⁹ Τα περισσότερα είναι αγόρια, είναι γυμνά και λιγοστά ενδεδυμένα με κοντό χιτώνα, ενώ κάποιες φορές φέρουν και κάλυμμα στο κεφάλι.¹⁷⁰ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι μεγάλος αριθμός των αγαλμάτων αυτών εκθέτει έντονα τα γενετικά όργανα – είτε θα ακουμπούν πάνω στη λυγισμένη κνήμη που κείται μπροστά στο σώμα, είτε αν είναι ενδεδυμένα το ένδυμα θα ανασηκώνεται.¹⁷¹ Επίσης, τα κυπριακά αυτά αγάλματα φέρουν κορδόνια με χάντρες σαν περιδέραια, ενίοτε σκαλισμένα, ή διαγώνια περασμένη αλυσίδα με κάποιο βαρύ περίαπτο¹⁷², που πιθανότατα να είχαν το ρόλο φυλαχτού και δεν ήταν απλώς συνηθισμένα κοσμήματα, αποτελώντας ισχυρή ένδειξη ότι τα παιδιά αυτά ήταν θνητά και χρειάζονταν προστασία.¹⁷³ Κάποια συνοδεύονταν ακόμη από ένα μικρό ζώο ή άλλο μικρό αντικείμενο.¹⁷⁴ Τα αγάλματα αυτά κατασκευάζονταν από τοπικό ασβεστόλιθο ή από πηλό και πολλά φέρουν ίχνη χρώματος.¹⁷⁵

Όπως αναφέρθηκε τα καθιστά αυτά αγάλματα βρέθηκαν σε ναούς ή γενικότερα σε ιερά. Κάποια από αυτά τα ιερά είναι αφιερωμένα στην Αφροδίτη – όπως στις αρχαίες πόλεις Χύτροι, Ιδάλιον και Γόλγοι – ένα είναι αφιερωμένο στη Μητέρα των Θεών στην Ταμασσό, ενώ μεγάλος αριθμός προέρχεται από το ιερό του Απόλλωνα Υλάτη στο Κούριον. Μεταξύ άλλων σε αυτά τα ιερά βρέθηκαν και ειδώλια κουροτρόφων,

¹⁶⁷ Ganeva και Delli Pizzi 2014, 496.

¹⁶⁸ Ganeva και Delli Pizzi 2014, 497.

¹⁶⁹ Beer 1987, 21.

¹⁷⁰ Ganeva και Delli Pizzi 2014, 499.

¹⁷¹ Beer 1987, 21.

¹⁷² Beer 1987, 21.

¹⁷³ Hadzisteliou-Price 1969, 108.

¹⁷⁴ Ganeva και Delli Pizzi 2014, 499.

¹⁷⁵ Hadzisteliou-Price 1969, 97.

«θηλάζουσες μητέρες», και άλλα με σκηνές γέννησης παιδιού.¹⁷⁶ Ορισμένα κυπριακά αγάλματα προέρχονται (ή λέγεται ότι προέρχονται) από τάφους.¹⁷⁷

Η συχνά άγνωστη προέλευση όπως και το μη εξακριβωμένο πλαίσιο εύρεσης, η έλλειψη επιγραφικών και φιλολογικών πηγών είναι παράγοντες που εμποδίζουν την απόλυτη ερμηνεία των αγαλμάτων αυτών. Η κατανομή τους παρατηρείται σε όλο το νησί και δεν αναγνωρίζονται ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που να μαρτυρούν τον τόπο προέλευσής τους ή τη θεότητα στην οποία ανατέθηκαν.¹⁷⁸

Ακόμη, από την Κύπρο προέρχονται ένα ιστάμενο άγαλμα αγοριού από το Κούρειον που βρίσκεται στο Musée d'Art et Histoire, Geneva, αρ. 16933¹⁷⁹, και ένα ιστάμενο άγαλμα κοριτσιού από την Πάφο στο Μουσείο Κύπρου, Λευκωσία, αρ. ευρ. E 509¹⁸⁰.

Από την Κύπρο τα *temple boys* πέρασαν στις Συρο-φοινικικές ακτές, είτε ως εξαγωγές, είτε δημιουργήθηκαν επί τόπου από Κύπριους τεχνίτες, χωρίς όμως να διαπιστώνεται μεγάλος αριθμός.¹⁸¹ Και ενώ η Beer εντάσσει την εξαγωγή των αγαλμάτων στον ύστερο 5^ο αι. και 4^ο αι. π. Χ., ο Stucky αναφέρει ότι κυπριακό άγαλμα από το ιερό του Εσμούν στη Σιδώνα χρονολογείται στο α' μισό του 5^{ου} αι. π. Χ.¹⁸² Σίγουρα πάντως το κυπριακό αυτό άγαλμα υπήρξε πηγή έμπνευσης και για όλα τα υπόλοιπα καθιστά παιδικά αγάλματα παιδιών που προέρχονται από το ιερό του Εσμούν, παρά το γεγονός ότι υπεισέρχονται και αιγυπτιακά πρότυπα.¹⁸³

Αυτό που διακρίνει τα φοινικικά αγάλματα από τα κυπριακά είναι η ανώτερη ποιότητα. Τα αγάλματα από τη Σιδώνα είναι κατασκευασμένα από μάρμαρο, συνήθως από Έλληνες καλλιτέχνες ή ντόπιους που έχουν διδαχθεί τη γλυπτική από Έλληνες τεχνίτες.¹⁸⁴ Επίσης, είναι τρισδιάστατης μορφής και όχι με επίπεδη πλάτη και μικρό πλάτος και δε φορούν περιάπτο.¹⁸⁵ Στον κατάλογο της παρούσας μελέτης έχουν συμπεριληφθεί τα παιδικά αγάλματα από το ιερό του Εσμούν (αρ. κατ. A.ii.29, A.iii.24-25, A.iv.31-33, B.i.2, B.ii.4, B.iii.7-13, B.iv.8-17, Γ.i.2-3, Γ.ii.2-3) τα οποία εντάσσονται από τον Stucky στα ελληνικά ή ελληνίζοντα έργα, πιθανώς επειδή έχουν

¹⁷⁶ Hadzisteliou-Price 1969, 106.

¹⁷⁷ Ganeva και Delli Pizzi 2014, 505.

¹⁷⁸ Beer 1987, 22.

¹⁷⁹ Bobou 2015, αρ. κατ. 67.

¹⁸⁰ Bobou 2015, 119.

¹⁸¹ Beer 1987, 22.

¹⁸² Beer 1987, 22. Stucky 1993, 32-3.

¹⁸³ Stucky 1993, 32.

¹⁸⁴ Stucky 1993, 33-4.

¹⁸⁵ Ganeva και Delli Pizzi 2014, 500.

κατασκευαστεί από Έλληνες καλλιτέχνες ή εγχώριους καλλιτέχνες που έχουν εκπαιδευτεί από Έλληνες.¹⁸⁶ Το πρωιμότερο είναι το **αρ. κατ. B.iii.7** που χρονολογείται στον ύστερο 5^ο αι. π. Χ., ενώ τα δύο ύστατα χρονολογικά, **αρ. κατ. B.iii.11 και B.iv.17**, εντάσσονται στο τρίτο τέταρτο του 4^{ου} αι. π. Χ. Όπως έχει αναφερθεί και στο προηγούμενο κεφάλαιο ο Εσμών ήταν θεός με θεραπευτικές ιδιότητες και ήταν αρχικά κοντά στο θεό Απόλλωνα, ενώ αργότερα συνδέθηκε με τις ιδιότητες του Ασκληπιού.

Στον ελλαδικό χώρο τα παιδικά αγάλματα κατασκευασμένα από λίθο – κυρίως από μάρμαρο – κάνουν την εμφάνισή τους σε ελληνικά ιερά στα μέσα του 4ου αι. π. Χ.¹⁸⁷, ενώ σε πολύ πρόσφατη έρευνα ήρθαν στο φως καθιστά αγάλματα παιδιών από το ιερό της Ολυμπίας (**αρ. κατ. B.ii.3 και Γ.ii.1**) που χρονολογούνται στο α' τέταρτο του 4ου αι. π. Χ.¹⁸⁸

Εξετάζοντας τη γεωγραφική τους εξάπλωση, στη Βόρεια Ελλάδα εντοπίζονται σποραδικά δείγματα παιδικών αγαλμάτων. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας από τη θέση Ίμερος προέρχεται ένα καθιστό άγαλμα παιδιού **αρ. κατ. B.iv.1** χρονολογούμενο στον 4^ο αι. π. Χ., στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πολυγύρου φυλάσσεται ένα ιστάμενο άγαλμα κοριτσιού **αρ. κατ. A.i.1** χρονολογούμενο στον 1^ο αι. π. Χ. ενώ στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης βρίσκονται τρία αγάλματα παιδιών, **αρ. κατ. A.ii.1, A.iv.1 και B.iii.1**, της ύστερης ελληνιστικής εποχής. Δυστυχώς, για αυτές τις περιπτώσεις δεν δίνονται στοιχεία για το περιβάλλον που ήταν ενταγμένα. Στο Βουθρωτό εντοπίστηκε άγαλμα ιστάμενου κοριτσιού **αρ. κατ. A.i.2** που συνδέεται με το ιερό του Ασκληπιού και εντάσσεται στον 3^ο αι. π. Χ., το ιστάμενο άγαλμα αγοριού **αρ. κατ. A.iv.2** στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας συνδέεται με το ιερό της Άρτεμης και εντάσσεται και αυτό στον 3^ο αι. π. Χ., ενώ στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων τα δύο ιστάμενα αγάλματα κοριτσιών **αρ. κατ. A.i.3 και A.ii.2** εντοπίστηκαν σε τάφο της νεκρόπολης που αποκαλύφθηκε κοντά στο χωριό Μιχαλίτσι, χρονολογούμενα και αυτά γύρω στον 3^ο αι. π. Χ.

Όμοια και στη Θεσσαλία, από διάφορες θέσεις προέρχονται ένα έως και τρία παιδικά αγάλματα. Στην Αρχαιολογική Συλλογή Τρικάλων φυλάσσεται ιστάμενο άγαλμα αγοριού, **αρ. κατ. A.iv.4**, με πιθανή προέλευση το Ασκληπιείο και χρονολογείται στον 3^ο αι. π. Χ. Επίσης, από ιερό αφιερωμένο στον Ασκληπιό προέρχονται και τα τρία ιστάμενα αγάλματα αγοριών, **αρ. κατ. A.iii.1, A.iii.2 και**

¹⁸⁶ Stucky 1993, 26.

¹⁸⁷ Stucky 1993, 32.

¹⁸⁸ Μουστάκα 2020, 311-2.

A.iv.3, από το χωριό Γόννοι, Λάρισας, τα οποία χρονικά ανάγονται στην ελληνιστική εποχή. Από την περιοχή της Μελιβοίας Λάρισας, προέχονται δύο ιστάμενα αγάλματα αγοριών, το **αρ. κατ. A.iii.3** που χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. και το **αρ. κατ. A.iii.4** που χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 2^{ου} αι. π. Χ., και φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου. Ο τόπος έκθεσής τους στην αρχαιότητα ωστόσο είναι απροσδιόριστος, όπως και για το ιστάμενο άγαλμα κοριτσιού από την Πρόερνα, **αρ. κατ. A.ii.3**, το οποίο επίσης φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου και χρονολογείται μάλλον στα τέλη του 4^{ου} αι. π. Χ. Ακόμη, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου βρίσκονται τα αγάλματα αγοριών, **αρ. κατ. A.iv.5 και B.iv.2**, από το ιερό του Απόλλωνα στη θέση Σωρός τα οποία εντάσσονται στον 4^ο αι. π. Χ. Τέλος, ένα άγαλμα ιστάμενου αγοριού, **αρ. κατ. A.iii.4**, αποκαλύφθηκε στην περιοχή του Ασκληπιείου της αρχαίας Πεπαρήθου και χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή.

Νοτιότερα, στη Στερεά Ελλάδα – πλην της Αττικής – δεν αλλάζει πολύ η εικόνα, μολονότι εδώ στις μισές θέσεις έχουν βρεθεί περισσότερα του ενός αγάλματα. Αναλυτικότερα, στην περιοχή της αρχαίας Λιλαίας, αποκαλύφθηκε ιστάμενο άγαλμα αγοριού, **αρ. κατ. A.iv.10**, σε το τόπο συνδεδεμένο με τη λατρεία του ποταμού Κηφισσού και χρονολογείται στον πρώιμο 3^ο αι. π. Χ. Στους Δελφούς και στο ιερό του Απόλλωνα βρέθηκαν πέντε αγάλματα παιδιών, όλα ιστάμενα, από τα οποία τα **αρ. κατ. A.ii.4, A.iii.5 και A.iv.6** εντάσσονται στην ελληνιστική περίοδο, το **αρ. κατ. A.i.4** χρονολογείται στο δεύτερο τέταρτο 3^{ου} αι. π. Χ. και το **αρ. κατ. A.iv.7** στον πρώιμο 2^ο αι. π. Χ. Από τις Θεσπιές προέρχονται επτά αγάλματα παιδικών μορφών τα οποία φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών, με άγνωστο όμως το περιβάλλον όπου ήταν τοποθετημένα κατά την αρχαιότητα. Τα αγάλματα **αρ. κατ. B.iii.2 και B.iii.3** τοποθετούνται στον 4^ο αι. π. Χ., τα **αρ. κατ. A.i.5, A.iii.6 και A.iv.8** στον 3^ο αι. π. Χ. και τα **αρ. κατ. A.iii.7 και A.iv.9** στον 2^ο αι. π. Χ. Αρκετά είναι τα παιδικά αγάλματα που φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας. Μόνο για το άγαλμα **αρ. κατ. A.ii.5** που χρονολογείται στον 4^ο αι. π. Χ. έχουμε ένδειξη ότι βρισκόταν σε ταφικό περιβάλλον καθώς βρέθηκε μεταξύ δύο τάφων. Τα αγάλματα **αρ. κατ. A.i.7 και A.ii.6** χρονολογούνται στον ύστερο 4^ο με πρώιμο 3^ο αι. π. Χ., τα **αρ. κατ. A.i.8, A.ii.7 και A.iv.11** στον 3^ο αι. π. Χ. και δίνεται η πιθανότητα να προέρχονται – εκτός από το **αρ. κατ. A.iv.11** – από την Ερέτρια.¹⁸⁹ Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας βρίσκονται τρία παιδικά αγάλματα, ένα ιστάμενου κοριτσιού **αρ. κατ. A.i.9**

¹⁸⁹ Καραπασχαλίδου 1984, 7.

που χρονολογείται στον ύστερο 4^ο αι. π. Χ. και δύο καθιστά, τα **αρ. κατ. B.ii.1 και B.iv.3** που εντάσσονται στον 3^ο αι. π. Χ. Τα αγάλματα αυτά συνδέονται με την λατρεία του Ασκληπιού ή της Άρτεμης.¹⁹⁰ Ακόμα, ένα ιστάμενο άγαλμα κοριτσιού, **αρ. κατ. A.i.6**, βρίσκεται στην Αρχαιολογική Συλλογή Σχηματαρίου χρονολογούμενο στον 3^ο αι. π. Χ. από άγνωστη προέλευση, ενώ ένα άγαλμα καθιστού κοριτσιού, **αρ. κατ. B.ii.4** προέρχεται από την Τανάγρα, φυλάσσεται όμως στα Staatliche Museen του Βερολίνου και χρονολογείται στον ύστερο 4^ο αι. π. Χ.

Στην Αττική έχει αποκαλυφθεί πληθώρα παιδικών αγαλμάτων από διάφορες θέσεις, με τα περισσότερα να προέρχονται από σημαντικά ιερά. Πιο αναλυτικά, στον Ωρωπό όπου βρίσκεται το ιερό του Αμφιαράου έχουν βρεθεί τέσσερα παιδικά αγάλματα, το **αρ. κατ. A.i.11** το οποίο χρονολογείται στον 4^ο αι. π. Χ., τα **αρ. κατ. A.iv.19 και B.iv.4** που χρονολογούνται στον 3^ο αι. π. Χ. και το **αρ. κατ. A.iii.8** που χρονολογείται στο 2^ο αι. π. Χ. Με ιερό του Αμφιαράου στο Ραμνούντα συνδέεται και το ιστάμενο άγαλμα αγοριού **αρ. κατ. A.iv.19**, που βρέθηκε στην περιοχή και χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. π. Χ. Επίσης, ιστάμενο άγαλμα αγοριού, **αρ. κατ. A.iii.4**, χρονολογούμενο στον 4^ο αι. π. Χ. φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα, άγνωστης όμως προέλευσης. Ένα από τα σημαντικά ιερά της Αττικής, όπου αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός παιδικών αγαλμάτων, είναι εκείνο της Άρτεμης στη Βραυρώνα. Ωστόσο, λίγα έχουν σωθεί ακέραια και ακόμη λιγότερα έχουν δημοσιευθεί. Αυτά είναι δύο ιστάμενα αγάλματα αγοριών, το **αρ. κατ. A.iv.21** που χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. π. Χ. και το **αρ. κατ. A.iv.20** που χρονολογείται περίπου στα 320 π. Χ., και δύο ιστάμενα αγάλματα κοριτσιών, τα **αρ. κατ. A.ii.13 και A.ii.14** που εντάσσονται χρονικά στον πρώιμο 3^ο αι. π. Χ. Περνώντας στην πόλη της Αθήνας, στο ιερό του Ασκληπιού που κείται στη Νότια Κλιτύ της Ακρόπολης έχει βρεθεί καθιστό άγαλμα αγοριού το **αρ. κατ. B.iii.4** που χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} αι. π. Χ. Στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, και συγκεκριμένα στην περιοχή με την αρχαία ονομασία Άγραι, βρέθηκαν τέσσερα αγάλματα κοριτσιών τα οποία συνδέονται με τη λατρεία της Είλειθυίας εκεί. Πρόκειται για δύο ιστάμενα αγάλματα, τα **αρ. κατ. A.ii.9 και A.ii.10**, και δύο καθιστά, τα **αρ. κατ. B.i.1 και B.ii.2**, όλα χρονολογούμενα εντός του 4^{ου} αι. π. Χ. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Πειραιά φυλάσσεται το ιστάμενο άγαλμα αγοριού, **αρ. κατ. A.iv.22**, που χρονολογείται στον πρώιμο 2^ο αι. π. Χ. και συνδέεται με το Ασκληπιείο που υπήρχε στην πόλη. Επίσης, στο ίδιο Μουσείο

¹⁹⁰ Βλ. και προηγούμενο κεφάλαιο.

φυλάσσονται και τα αγάλματα **αρ. κατ. A.i.11, A.ii.15 και A.iv.23** που ανάγονται στον 4^ο, τον 3^ο και τον 2^ο αι. π. Χ. αντίστοιχα. Αν και η αρχική τους προέλευση είναι αβέβαιη, δίνεται η υπόθεση ότι προέρχονται από το ιερό της Άρτεμης Μουνιχίας.¹⁹¹ Επίσης, εκτός της πόλης των Αθηνών, στην Ιερά Οδό προς Ελευσίνα, βρισκόταν ιερό αφιερωμένο στην Αφροδίτη και τον Έρωτα, από όπου προέρχονται τρία αγάλματα αγοριών, **αρ. κατ. A.iii.9, A.iii.10 και A.iii.11**, και χρονολογούνται στον 4^ο αι. π. Χ. Τρία είναι και τα σχεδόν ακέραια παιδικά αγάλματα που ήρθαν στο φως στο μεγάλο ιερό της θεάς Δήμητρας και Κόρης στην Ελευσίνα. Είναι τα αγάλματα ενδεδυμένων αγοριών, **αρ. κατ. A.iii.15, A.iii.16 και A.iii.17** και χρονολογούνται όλα στον ύστερο 4^ο αι. π. Χ.

Αντίθετα από τις υπόλοιπες περιοχές, η Πελοπόννησος δεν έχει να δώσει πολλά δείγματα. Από το σημαντικότερο ιερό του Ασκληπιού, στην Επίδαυρο προέρχονται τα αγάλματα **αρ. κατ. B.iv.5** του 4^{ου} αι. π. Χ., **αρ. κατ. A.iii.12 και A.iii.13** του 1^{ου} αι. π. Χ., τα οποία βρίσκονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Ένα ιστάμενο άγαλμα κοριτσιού άγνωστης προέλευσης βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πάτρας, **αρ. κατ. A.ii.18**, το οποίο χρονολογείται στα 280/270 π. Χ. και ένα ακόμη βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας προερχόμενο από τη Μαντίνεια, **αρ. κατ. A.ii.19**, με χρονολόγηση στα τέλη του 4^{ου} αι. π. Χ. Τέλος, στο ιερό της Άρτεμης Ορθίας στη Μεσσήνη, μεταξύ άλλων, βρέθηκαν και τρία αγάλματα ιστάμενων κοριτσιών, **αρ. κατ. A.i.13, A.i.14, A.i.15 και A.ii.20**, που χρονολογούνται στον 1^ο αι. π. Χ.

Επίσης, αρκετά είναι τα νησιά στα οποία βρέθηκαν αγάλματα παιδικών μορφών. Στην Κύθνο, στο Μεσαίο Πλάτωμα της αρχαίας πόλης του Βρυοκάστρου, όπου αποκαλύφθηκε το ιερό του Ασκληπιού, εντοπίστηκαν εντός της δεξαμενής μαρμάρινες κεφαλές παιδιών¹⁹² και τα αγάλματα δύο αγοριών, **αρ. κατ. A.iii.17 και A.iii.18**. Από τη Σύρο προέρχεται πιθανώς το άγαλμα **αρ. κατ. A.iv.11** το οποίο όμως βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και χρονολογείται στον πρώιμο 3^ο αι. π. Χ. Στη Δήλο έχουν έρθει στο φως περισσότερα αγάλματα, όμως ένα είναι σε αμεσότερη σύνδεση με το ιερό του Απόλλωνα, το **αρ. κατ. A.iv.25**, ενώ τα υπόλοιπα βρέθηκαν σε διάφορα σημεία στον ευρύτερο χώρο του Ιερού. Πρόκειται για τα αγάλματα **αρ. κατ. A.ii.22, A.iii.16, A.iii.17, A.iii.18** που εντάσσονται στον 2^ο αι. π. Χ. και το **αρ. κατ. A.iv.24** που χρονολογείται στα 100 π. Χ. Από ένα άγαλμα έχει εντοπισθεί στην Πάρο, την

¹⁹¹ Βλ. και προηγούμενο κεφάλαιο.

¹⁹² Mazarakis Ainian 2019, 60, Εικ. 87a-b.

Αμοργό και τη Θήρα. Στην Πάρο το καθιστό άγαλμα αγοριού **αρ. κατ. B.iii.5** θεωρείται ότι προέρχεται από το ιερό της Ειλειθυίας και χρονολογείται στον 1^ο αι. π. Χ. Στην Αμοργό η προέλευση του ιστάμενου αγάλματος κοριτσιού **αρ. κατ. A.ii.22**, το οποίο χρονολογείται στα τέλη του 2^{ου} αι. π. Χ., είναι αβέβαιη. Στη Θήρα το καθιστό άγαλμα αγοριού, **αρ. κατ. B.iv.6**, αποκαλύφθηκε στην Αρχαία Αγορά, όπου είχε αναπτυχθεί λατρεία προς τη θεά Άρτεμη, και χρονολογείται στον 4^ο αι. π. Χ. Περνώντας στα Δωδεκάνησα, δύο είναι αυτά στα οποία έχουν βρεθεί παιδικά αγάλματα, η Κως και η Ρόδος. Από την Κω προέρχεται το άγαλμα **αρ. κατ. B.iii.6** και χρονολογείται στις αρχές του 2^{ου} αι. π. Χ. Από τη Ρόδο προέρχονται τα αγάλματα **αρ. κατ. A.i.15, A.iii.19, A.iv.26** του 2^{ου} αι. π. Χ., τα **αρ. κατ. A.iii.20, A.iii.21** του δευτέρου μισού του 1^{ου} αι. π. Χ. και το **αρ. κατ. A.ii.24** που ανάγεται στην ύστερη ελληνιστική περίοδο. Σε όλες τις περιπτώσεις δεν είναι σαφής η πρωταρχική θέση έκθεσής τους κατά την αρχαιότητα. Τέλος, στην Κρήτη η πλειονότητα των παιδικών αγαλμάτων προέρχεται από το ιερό του Ασκληπιού στη Λισό και χρονολογούνται στον 2^ο (**αρ. κατ. A.i.16, A.i.17, A.i.18, A.i.19, A.i.20, A.ii.26, A.ii.27, A.ii.28, A.ii.30, A.ii.31, A.iv.29 και A.iv.30**) και στον 1^ο αι. π. Χ. (**αρ. κατ. A.iv.16 και B.iv.7**). Από άλλα αδιευκρίνιστα σημεία της Κρήτης προέρχονται τα αγάλματα **αρ. κατ. A.ii.28 και A.iv.30** που χρονολογούνται στον 4^ο αι. π. Χ. και το **αρ. κατ. A.ii.24** που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 3^{ου} αι. π. Χ.

Τέλος, στον περιοχή της Μικράς Ασίας έχουν έρθει στο φως παιδικά αγάλματα από τις ακόλουθες θέσεις. Στη Σμύρνη βρέθηκε καθιστό άγαλμα αγοριού που χρονολογείται στον 3^ο αι. π. Χ. και φυλάσσεται στο Rijksmuseum van Oudheden Brants¹⁹³. Στον 3^ο αι. π. Χ. χρονολογείται και το ιστάμενο άγαλμα κοριτσιού το οποίο βρέθηκε στην περιοχή των αρχαίων Λαβράνδων και συνδέεται με το ιερό του Δία¹⁹⁴. Από την αρχαία Τελμησσό προέρχεται ένα ιστάμενο άγαλμα κοριτσιού χρονολογούμενο στον 1^ο αι. π. Χ. και συνδέεται με ιερό της Άρτεμης στην περιοχή¹⁹⁵. Στον 1^ο αι. π. Χ. χρονολογείται και το ιστάμενο αγαλμάτιο γυμνού αγοριού που πιθανότατα προέρχεται από οικία στην Πέργαμο¹⁹⁶. Επίσης, στον ίδιο αιώνα εντάσσεται το ιστάμενο άγαλμα αγοριού προερχόμενο από το Γεροντικό, το οποίο

¹⁹³ Rijksmuseum van Oudheden Brants αρ. ευρ. 21, Leiden. Vorster 1983, 203, 377, αρ. κατ. 142, πίν. 21.2. Bobou 2015, 157, αρ. κατ. 106, Εικόνα στο πλάι.

¹⁹⁴ Ismir, Archaeological Museum 3/5/76 (6806). Bobou 2015, 148, αρ. κατ. 77, Εικόνα στο πλάι.

¹⁹⁵ Fethiye, Archaeological Museum 862. Vorster 1983, 114, 242, 336, αρ. κατ. 14. Bobou 2015, 131, αρ. κατ. 18, Εικόνα στο πλάι.

¹⁹⁶ Bergama Archaeological Museum. Bobou 2015, 151, αρ. κατ. 86, Εικόνα στο πλάι.

εκθέτεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα¹⁹⁷, γνωστό με το προσωνύμιο «Προσφυγάκι», καθώς πέρασε στην Ελλάδα με το κύμα προσφύγων που ακολούθησε τη Μικρασιατική καταστροφή το 1922¹⁹⁸.

Αγάλματα παιδικών μορφών εντοπίζονται επίσης και στη Μεγάλη Ελλάδα, αλλά και στην κεντρική Ιταλία. Εκεί οι παραστάσεις ωστόσο γίνονται σε πηλό κατά κύριο λόγο ή χαλκό και παριστάνουν τα παιδιά πολλές φορές φασκιωμένα, όρθια ή καθιστά οκλαδόν. Προσφέρονταν σε ιερά θεοτήτων, που φέρουν ισοδύναμες ιδιότητες με τις ελληνικές θεές Ειλειθυία, Άρτεμη, Δήμητρα και Κόρη.¹⁹⁹ Ο τύπος που παρουσιάζει τα παιδιά φασκιωμένα, οπότε μάλλον πρόκειται για νεογέννητα ή βρέφη, αποκαλείται «bambino in fasce» και είναι περισσότερο διαδεδομένος σε Ετρουρία, Λάτιο και Καμπανία, ενώ ο τύπος του καθιστού παιδιού, όμοιου του κυπριακού τύπου, απαντά σε Tarquinia, Vulci (Εικ. 7) και Cerveteri (Εικ. 8).²⁰⁰

Μεγάλο ποσοστό του υλικού προέρχεται από αποθέτες των ιερών στην Ιταλία το οποίο έρχεται στο επίκεντρο των ερευνητών προς μελέτη και δημοσίευσή του τα τελευταία χρόνια. Δυστυχώς, όμως πρόκειται για υλικό που ήρθε στο φως από ανασκαφές προηγούμενων αιώνων με ελλειπείς τεκμηριώσεις με αποτέλεσμα να μένουν αναπάντητα πολλά ερωτήματα.²⁰¹ Ακόμη, αρκετά ιστάμενα αγάλματα απαντούν σήμερα στην Ιταλία ή προέρχονται από εκεί, ενώ κάποια άγνωστης προέλευσης βρίσκονται σε Μουσεία του εξωτερικού.²⁰²

Τέλος, αγάλματα παιδικών μορφών, τόσο καθιστά, όσο και ιστάμενα, έχουν έρθει στο φως σε ιερό αφιερωμένο στη Δήμητρα στην Κυρήνη, ελληνική αποικία στην Βόρεια Αφρική, τα οποία χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο.²⁰³

Ο τύπος του καθιστού παιδιού, που υιοθετήθηκε για την παράσταση παιδιών πολύ μικρής ηλικίας και διαδόθηκε όπως φαίνεται σε όλη την ανατολική Μεσόγειο, δεν είναι έμπνευση της εποχής που ξεκίνησε η παραγωγή των αγαλμάτων σχεδόν φυσικού

¹⁹⁷ Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3485, Αθήνα. Bobou 2015, 154, αρ. κατ. 94, Εικόνα στο πλάι.

¹⁹⁸ Από την ιστοσελίδα του EAM. <https://www.namuseum.gr/me-aformi-tin-pagkosmia-imera-ton-dikaionaton-toy-paidioy/>

¹⁹⁹ Hadzisteliou-Price 1969, 98, 106.

²⁰⁰ Beer 1987, 25.

²⁰¹ Beer 1987, 25.

²⁰² Για τα αγάλματα αυτά βλ. Vorster 1983.

²⁰³ Αρχαιολογικό Μουσείο Κυρήνης 14.082: Vorster 1983, αρ. κατ. 21, Bobou 2015, αρ. κατ. 115, εικ. στο πλάι. Αρχ. Μουσ. Κυρήνης 14.085: Vorster 1983, αρ. κατ. 22, Bobou 2015, αρ. κατ. 75, εικ. στο πλάι. Αρχ. Μουσ. Κυρήνης 14.078: Vorster 1983, αρ. κατ. 49, Bobou 2015, αρ. κατ. 116, εικ. στο πλάι. Αρχ. Μουσ. Κυρήνης 14.354: Bobou 2015, αρ. κατ. 73, εικ. στο πλάι. Αρχ. Μουσ. Κυρήνης 14.073: Bobou 2015, αρ. κατ. 74, εικ. στο πλάι. Αρχ. Μουσ. Κυρήνης 14.084: Bobou 2015, αρ. κατ. 76, εικ. στο πλάι. Αρχ. Μουσ. Κυρήνης 14.081: Bobou 2015, αρ. κατ. 117, εικ. στο πλάι. Αρχ. Μουσ. Κυρήνης: Bobou 2015, αρ. κατ. 118, εικ. στο πλάι.

μεγέθους. Παιδιά καθισμένα με τα πόδια λυγισμένα, το ένα ακουμπισμένο οριζόντια εξ ολοκλήρου στο έδαφος και το άλλο κάθετα, κάνουν την εμφάνισή τους στην Αίγυπτο ήδη από την 2η και 1η χιλιετία π. Χ. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το παιδί που κάθετα οκλαδόν πάνω σε νούφαρο και εμφανίζεται σε αιγυπτιάζοντα φοινικικά ελεφαντοστέινα αγαλμάτια, ενώ παρόμοιος τύπος εμφανίζεται σε μενταγιόν φαγεντιανής σε περιοχή του Ισραήλ. Ακόμη, ειδώλιο παιδιού από φαγεντιανή σε αυτόν τον τύπο εμφανίστηκε σε τάφο στην Αίγυπτο (Εικ. 9). Στις μικρές διαφορές με τα μεταγενέστερα παραδείγματα της κλασικής και ελληνιστικής εποχής συγκαταλέγονται το δάχτυλο που φέρουν στο στόμα και ο μικρός πλαϊνός πλόκαμος της κόμης που έχουν τα παιδιά στα αιγυπτιακά παραδείγματα, στοιχεία που προέρχονται από τον Αιγύπτιο θεό Ώρο/Αρποκράτη, ενώ σε μερικά παραδείγματα από τον ελλαδικό χώρο το άκρο χέρι ακουμπά στο μάγουλο.²⁰⁴ Ο τύπος αυτός μέσα από τις εμπορικές συναλλαγές έφθασε τόσο στην Κύπρο, όσο και στον ελλαδικό χώρο, κυρίως στα μεγάλα νησιά Κρήτη και Ρόδο.²⁰⁵ Στην Κύπρο έπειτα ο τύπος υιοθετήθηκε από παιδικά αγάλματα σε μεγαλύτερη κλίμακα και σε διαφορετικό υλικό – λίθο ή πηλό.

Λατρευτικά και Κοινωνικά Δρώμενα για τα Παιδιά στην Αρχαία Ελλάδα

Όπως έχει επισημανθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, από το σύνολο των ευρημάτων η πλειονότητα των αγαλμάτων παιδικών μορφών σε λίθο προέρχονται ή και συνδέονται με κάποιο ιερό. Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε εκτενέστερη αναφορά στις ιδιότητες των θεοτήτων στα ιερά ή τόπους λατρείας των οποίων έχουν βρεθεί παιδικά αγάλματα. Πρόκειται για θεότητες που προστατεύουν μητέρες και παιδιά κατά τη διάρκεια της γέννας, κουροτρόφους θεούς και θεές που επωμίζονται την ασφαλή και ομαλή ανάπτυξη και ανατροφή του παιδιού και ιαματικούς θεούς. Συνεπώς, είναι σημαντικό να διασφαλιστεί η επιβίωση του παιδιού και η συνέχιση του ανθρώπινου γένους. Όπως γίνεται φανερό από τις πηγές, οι άνθρωποι στην Αρχαία Ελλάδα παρουσιάζουν αντιλήψεις που διέπονται από θρησκευτικότητα για όλες τις πτυχές του ανθρώπινου βίου – γάμος, εγκυμοσύνη, γέννηση, λοχεία, ονοματοθεσία, ενηλικίωση, ασθένειες, θάνατο – και για το λόγο αυτό συγκεκριμένα τελετουργικά έπονται αυτών των συμβάντων, τα οποία παγιώνονται και εντάσσονται θεσμικά στην

²⁰⁴ Hadzisteliou-Price 1969, 95-6.

²⁰⁵ Hadzisteliou-Price 1969, 96.

κοινωνία.²⁰⁶ Επίσης, σε κρίσιμα ζητήματα, τόσο στην ιδιωτική, όσο και στη δημόσια σφαίρα, επιζητούσαν τη θεϊκή παρέμβαση ώστε να επέλθει η κάλλιστη λύση όσο το δυνατό συντομότερα, ιδίως σε εμπόλεμες καταστάσεις.²⁰⁷ Ακόμη, ιδιαίτερα όνειρα, αλλά και σημάδια, ενσωματώνονται στη λατρεία, καθώς αποτελούσαν οiwονούς που στέλνονται από τους θεούς, που έπρεπε να ερμηνευτούν και να ακολουθηθούν οι απαραίτητες ενέργειες.²⁰⁸

Τα παιδιά δεν θα μπορούσαν να αποκλειστούν από τη θρησκεία και τις λατρευτικές πρακτικές. Αντιθέτως από πολύ μικρά ακολουθούσαν την οικογένειά τους σε επισκέψεις ιερών και ναών, ώστε να παρατηρούν και να μαθαίνουν από τους μεγάλους. Όσο μεγάλωναν και αποκτούσαν αντίληψη, ήταν σε θέση πλέον να συμμετέχουν ως βοηθοί στις προετοιμασίες εορτασμών μεγάλων και μικρών γιορτών προς τιμήν κάποιου θεού ή κάποιας θεάς, ενίοτε συμμετείχαν ενεργά μαζί με ενήλικες σε τελετουργίες, όπως στα Ελευσίνια Μυστήρια στα οποία έγινε αναφορά στο προηγούμενο κεφάλαιο, ενώ συχνά βρίσκονταν στο επίκεντρο ως δρώντα πρόσωπα σε τελετουργικά που αφορούσαν τη δική τους ηλικιακή ομάδα.²⁰⁹

Διακρίσεις μεταξύ των φύλων ήδη γίνονταν φανερές στη γέννηση, με τον τρόπο που ανακοίνωναν το φύλο του παιδιού. Αν το παιδί που γεννιόταν ήταν αγόρι τότε έξω από την πόρτα του οίκου κρεμούσαν ένα κλαδί ή στεφάνι ελιάς, ενώ αν γεννιόταν κορίτσι κρεμούσαν ένα κομμάτι ακατέργαστου μαλλιού. Τα σύμβολα αυτά αντικατόπτριζαν το ρόλο που θα επιτελούσαν στη πορεία του βίου τους: τα αγόρια θα μεγάλωναν και θα γίνονταν δυνατοί άντρες, έξοχοι αθλητές και πολεμιστές, τα κορίτσια θα φρόντιζαν τις εργασίες εντός του οίκου.²¹⁰ Ενίοτε, διακρίσεις ως προς το φύλο ίσως γίνονται και σε κάποια δρώμενα τα οποία έχουν περισσότερο κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα και η παρουσία των κοριτσιών είναι αμφίβολη. Επιπλέον, οι μεικτές συμμετοχές σε θρησκευτικές δράσεις είναι λίγες, καθώς για κάθε φύλο υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο τελετουργικό συνδεδεμένο με κάποια θεότητα, καθώς βιολογικά, τα στάδια ωρίμανσης ήταν διαφορετικά.

Ανάγλυφα όπου παρίσταται όλη η οικογένεια μπροστά σε μία θεότητα, πιθανότατα κουροτροφική, συνήθως του κύκλου του Ασκληπιού, συνδέονται με την παρουσίαση των παιδιών στη θεότητα αυτή, με σκοπό αυτά να ευλογηθούν και να επιτευχθεί η

²⁰⁶ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 15.

²⁰⁷ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 184.

²⁰⁸ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 184.

²⁰⁹ Dillon 2021, 326.

²¹⁰ Neils 2003, 143-4. Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 30.

ομαλή ανάπτυξή τους. Η δραστηριότητα αυτή, ή το τελετουργικό, πιθανόν αποδίδει τις παραστάσεις ή επιτελείψεις που αναφέρονται στον Πλάτωνα (Νόμοι, 784δ) και τελούνταν με αφορμή το πέρασμα σε άλλη ηλικιακή ομάδα.²¹¹ Επίσημες εορτές στις οποίες εντάσσονται τέτοιες τελετές ήταν τα *Ανθεστήρια* και τα *Απατούρια*.

Στην Αθήνα τα αγόρια, πιθανόν και τα κορίτσια, εντάσσονταν στη θρησκευτική κοινότητα κατά το τρίτο έτος της ζωής τους κατά τον εορτασμό των *Ανθεστηρίων* όπως πιστεύεται παραδοσιακά από την επιστημονική κοινότητα.²¹² Τα Ανθεστήρια ήταν μια μεγάλη γιορτή αφιερωμένη στο θεό Διόνυσο και τελούνταν την άνοιξη, προφανώς κατά τον μήνα *Ανθεστηρίωνα* για τους Ίωνες, που πήρε το όνομά του από την εορτή αυτή. Η ετυμολογική του προέλευση είναι η λέξη άνθος, που σημαίνει λουλούδι. Οι εορτασμοί κρατούσαν τρεις ημέρες. Στην πρώτη ημέρα οι πίθοι όπου ήταν τοποθετημένο το νέο κρασί ανοίγονταν για να γίνει η δοκιμή του, τη δεύτερη ημέρα, που ήταν γνωστή και ως Χόες, διοργανώνονταν διαγωνισμός οινοποσίας και την τρίτη ημέρα, η οποία όμως ήταν αφιερωμένη στον Ερμή υπήρχε η αντίληψη ότι τα πνεύματα των νεκρών ανέρχονταν στη γη, κυκλοφορούσαν ελεύθερα, και έπρεπε να τα κατευνάσουν.²¹³ Τη δεύτερη ημέρα δίνονταν στα μικρά παιδιά ως δώρο μικροί χόες, ένα αγγείο όμοιο με τριφυλλόσχημη οινοχόη μικρότερου μεγέθους (Εικ. 10). Η εικονογραφία τους συνάδει με την ηλικία των παραληπτών. Στην πλειοψηφία τους τα αγγεία αυτά απεικονίζουν παιδιά – πρωτίστως αγόρια, αλλά εμφανίζονται και κορίτσια – μικρής ηλικίας να μπουσουλούν, όντας γυμνά και φορώντας περίαπτα για προστασία από καθετί κακό, ή και στεφάνια με λουλούδια ακολουθώντας το έθιμο, ενώ για αγόρια μεγαλύτερης ηλικίας διατίθονταν χόες σε μεγαλύτερο μέγεθος με θέματα διακόσμησης εμπνευσμένα από τον παιδικό κόσμο.²¹⁴ Αρκετά συχνά στην εικονογραφία των αγγείων αυτών παρίστανται και τα ίδια τα αγγεία που είναι στολισμένα με στεφάνι προς συσχετισμό τους προφανώς με την εορτή, όπως και η ύπαρξη τσαμπιών σταφυλιού, ενώ γύρω στα 400 π. Χ. περίπου στο λαιμό διακοσμούνται με φύλλα κισσού προς αναφορά στο θεό Διόνυσο.²¹⁵ Επίσης, στα αγγεία αυτά διακρίνεται άλλο ένα στοιχείο που παραπέμπει στην εορτή των Ανθεστηρίων, είναι τα ψωμάκια διαφόρων σχημάτων και μεγεθών που

²¹¹ Λεβέντη 1999-2000, 89-90.

²¹² Λεβέντη 1999-2000, 90, υπ. 12.

²¹³ Neils 2003, 145.

²¹⁴ Neils 2003, 146. Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 60.

²¹⁵ Neils 2003, 145-6.

φέρουν τα παιδιά (Εικ. 11).²¹⁶ Ακόμη, μερικοί τέτοιοι χόες έχουν έρθει στο φως από ανασκαφέντες παιδικούς τάφους.²¹⁷

Με αφορμή την φθινοπωρινή, τριήμερη εορτή των *Απατουρίων*, οι πατέρες παρουσίαζαν τα παιδιά τους στην φρατρία αρχικά και αργότερα, πιθανόν όταν το παιδί συμπλήρωνε το 14^ο-16^ο έτος της ηλικίας του, εγγραφόταν και επίσημα στους καταλόγους των πολιτών της φρατρίας.²¹⁸ Πιο συγκεκριμένα, τα Απατούρια, που εορτάζονταν κάποιες μέρες εντός του μήνα *Πυανεψιώνος* (μέσα Οκτωβρίου έως μέσα Νοεμβρίου) στην Αττική, πιθανόν και σε άλλες ιωνικές πόλεις και οικισμούς, είχαν στο επίκεντρο του εορτασμού τις φρατρίες, δηλαδή εορτάζονταν οι συγγενικοί δεσμοί.²¹⁹ Η κάθε φρατρία όφειλε να αναλάβει τη διοργάνωσή τους χωριστά από την άλλη ώστε να προβάλλεται και να τονώνεται η κοινή καταγωγή των μελών της. Την πρώτη ημέρα (*δόρπεια* ή *δορπία*) δειπνούσαν όλα τα μέλη μαζί, τη δεύτερη μέρα (*ανάρρυσις*) τελούνταν θυσίες ζώων – ιδίως αιγών και προβάτων – για να τιμήσουν τον Δία Φράτριο και την Αθηνά Φρατρία, και την τρίτη ημέρα (*κουρεῶτις*) υποδέχονταν τα νέα μέλη στη φρατρία με την τέλεση κουράς μαλλιών και θυσίας ζώου.²²⁰ Παράλληλα, με τα τελετουργικά αυτά ο πατέρας έδινε όρκο για την νομιμότητα του τέκνου.²²¹ Πιθανόν, οι διαδικασίες αυτές να τελούνται τόσο σε πολύ μικρή ηλικία του παιδιού, όπου και έρχεται σε πρώτη γνωριμία με τους ανθρώπους κοινής, βαθιάς καταγωγής, όσο και όταν είναι πλέον στην κατάλληλη ηλικία να εγγραφεί στους καταλόγους και επίσημα ως πολίτης.²²² Ως προς τα κορίτσια είναι ασαφές αν παρουσιάζονταν και εκείνα στη φρατρία του πατέρα έπειτα από τη γέννησή τους στα Απατούρια, είναι όμως βέβαιο ότι γινόταν παρουσίαση της κοπέλας στη φρατρία του συζύγου της κατά τον γάμο.²²³

Ως προς την ανάθεση πλοκάμων μαλλιών, φαίνεται ότι ήταν ένα έθιμο πολύ παλιό και απαντά σε πολλές περιοχές. Κυρίως η ανάθεση μαλλιών γινόταν σε κάποια κουροτρόφο θεότητα είτε κατά τη μετάβαση στην εφηβεία, είτε και στο πέραςμα στην ενήλικη ζωή. Πολλές φορές αφήνονταν στην κορυφή της κεφαλής των παιδιών να μεγαλώνουν τα μαλλιά που επρόκειτο να κοπούν προς ανάθεση, και χαρακτηρίζονταν

²¹⁶ Neils 2003, 146.

²¹⁷ Neils 2003, 145.

²¹⁸ Λεβέντη 1999-2000, 90, σημ. 12. Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 206.

²¹⁹ Beaumont 2021, 63. Dillon 2021, 333.

²²⁰ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 206.

²²¹ Beaumont 2021, 63.

²²² Neils 2003, 145.

²²³ Palagia 1995, 497. Στο άρθρο της αυτό για το αναθηματικό ανάγλυφο, Μουσείο Ακρόπολης 581, η Παλαγγιά προτείνει ότι η σκηνή που φέρει το ανάγλυφο συνδέεται με την εορτή των Απατουρίων (Πίν. 114).

από του αρχαίους *σκόλλυς*, ή *σκορπιός* αν πλεκόταν κατά μήκος στη μέση της κεφαλής.²²⁴ Ο λυρικός ποιητής Αρχίλοχος στην Πάρο του 6^{ου} αι. π. Χ. επικεντρώνεται σε ένα κορίτσι που προσφέρει για ανάθημα μια τούφα των μαλλιών της στη θεά Ήρα πριν παντρευτεί (Αρχίλοχος F326). Όμοια στη Δήλο, αγόρια και κορίτσια πριν παντρευτούν κατέθεταν κομμένα τους μαλλιά στον τάφο των άτεκνων «Υπερβόριων κοριτσιών», όπως δηλώνεται από τον Ηρόδοτο, προφανώς ως παράκληση απόκτησης απογόνων (Ηρόδοτος 4.34.1). Μισό αιώνα περίπου αργότερα ο Πausanίας ανέφερε το ίδιο τελετουργικό, συμπληρώνοντας ότι και τα κορίτσια στα Μέγαρα πριν παντρευτούν κατέθεταν τούφες από τα μαλλιά τους στον τάφο της παρθένου Ιφινόης, μαζί με άλλες σπονδές (Pausanias 1.43.4). Ακόμη, από τον Pausanias μαρτυρείται ότι τα κορίτσια στην Τροιζήνα όταν επρόκειτο να παντρευτούν κατέθεταν τούφα από τα μαλλιά τους στο ναό του Ιππόλυτου (Pausanias 2.32.1). Οι ενέργειες αυτές μαρτυρούν τη σπουδαιότητα της μετάβασης αυτής στη ζωή μιας κοπέλας, η οποία πλησιάζοντας την ημέρα του γάμου πιθανότατα είχε να εκτελέσει πολλά θρησκευτικά καθήκοντα και επιθυμούσε με κάθε τρόπο να έχει την εύνοια των θεών στο σημαντικότερο ίσως στάδιο της ζωής της.²²⁵

Πριν φτάσουν στο στάδιο του γάμου, τα κορίτσια, όντας παρθένοι συμμετείχαν σε πολλά θρησκευτικά δρώμενα έχοντας έναν συγκεκριμένο ρόλο, όπως αρρηφόροι, κανηφόροι, είτε ως άρκτοι. Για αρκετές από αυτές τις λειτουργίες είναι εφικτό να αντληθούν πληροφορίες από φιλολογικά, επιγραφικά και αρχαιολογικά τεκμήρια.²²⁶

Η κανηφορία ίσως ήταν από τις δράσεις που εύκολα μπορούσε να συμμετέχει μια κοπέλα καθώς οι εορτές ήταν πολλές όπως αντίστοιχα και οι τελετές που λάμβαναν χώρα ώστε να τιμήσουν οι πολίτες την εκάστοτε θεότητα. Τα νεαρά κορίτσια, ηλικίας μεταξύ 13 και 15 ετών συνόδευαν την πομπή των ζώων που επρόκειτο να θυσιαστούν μεταφέροντας τα κανῶ (καλάθια), που ενδεχομένως περιείχαν τις αναίμακτες προσφορές.²²⁷ Ο αριθμός των κανηφόρων πιθανόν ήταν ανάλογος των αναγκών του τελετουργικού και όχι συγκεκριμένος κάθε φορά, σίγουρα πάνω από μία σε μεγάλες πομπές όπως στα Παναθήναια, τα Ελευσίνια και τα Διονύσια στην Αθήνα, όπως επίσης δεν υπήρχε περιορισμός στις φορές που μια κοπέλα μπορούσε να αναλάβει τον ρόλο της κανηφόρου.²²⁸

²²⁴ Κουρουνιώτης 1923, 156-7. Thompson 1982, 157.

²²⁵ Dillon 2021, 340-1.

²²⁶ Neils 2003, 150.

²²⁷ Neils 2003, 152. Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 202.

²²⁸ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, σ. 202.

Η αρρηφορία και ο ρόλος των αρρηφόρων, από την άλλη, ήταν πιο ιδιαίτερος. Κατά το μήνα *Σκιροφοριώνα* τελούνταν στην Αθήνα τα *Αρρηφόρια*. Τότε ο άρχων βασιλέας επέλεγε δύο ή τέσσερα κορίτσια, ευγενών οικογενειών, τα οποία θα αναλάμβαναν το ρόλο των αρρηφόρων για ένα διάστημα, πιθανόν ένα έτος, κατά το οποίο διέμεναν στο Αρρηφόριο, έναν χώρο στη βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως.²²⁹ Οι αρρηφόροι ήταν υπεύθυνες για τη μεταφορά αντικειμένων μέσα σε κίστες μεταξύ ιερών εντός και γύρω από την Ακρόπολη.²³⁰ Το γεγονός ότι ο τόπος διαμονής των αρρηφόρων εντοπίστηκε κοντά στο Ερέχθειο, αλλά και τα λεγόμενα του Παυσανία (1.27.3) ότι οι αρρηφόροι δεν γνώριζαν τι μετέφεραν – ακόμη και σήμερα μεταξύ των ερευνητών υπάρχει διάσταση απόψεων – πιθανόν τις συνδέουν με το μύθο τον σχετικό με τις κόρες του Κέκροπα (Πάνδροσος, Έρση, Άγλαυρος), στις οποίες η Αθηνά εμπιστεύτηκε την κίστη με τον Εριχθόνιο και το φίδι, δεν υπάκουσαν στην εντολή της όμως να μην ανοίξουν την κίστη και για αυτό τιμωρήθηκαν.²³¹ Ενδεχομένως, να συμμετείχαν και στην ύφανση του πέπλου, που κοσμούσε το ξόανο της θεάς Αθηνάς και ανανεωνόταν κάθε τέσσερα χρόνια στην εορτή των Παναθηναίων.²³² Πάντως, οι τελετουργίες αυτές θεωρούνται διαβατήριες καθώς σε αυτές μετείχαν μικρά κορίτσια και έχουν συνδεθεί με τη γονιμότητα.²³³ Ακόμη, έχουν βρεθεί στην περιοχή δράσης τους ενεπίγραφες βάσεις αγαλμάτων που πιθανότατα παρουσίαζαν τα κορίτσια και είχαν ανατεθεί από τις οικογένειές τους.²³⁴

Ως μεταβατικές τελετές λογίζονται και εκείνες που λάμβαναν χώρα σε ιερά της θεάς Άρτεμης. Όπως αναφέρεται στο προηγούμενο κεφάλαιο, η θεά συνδέεται τόσο με τη στιγμή της γέννας, όσο και με την επιβίωση των παιδιών, την ανάπτυξή τους ως την ενηλικίωσή τους. Συνεπώς, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το γυναικείο φύλο σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Ήδη λοιπόν έχει γίνει εκτενής αναφορά στα *αρκτεία*, την εορτή προς τιμήν της θεάς στη Βραυρώνα και τα κορίτσια που υποδύονταν τις άρκτους (μικρές αρκούδες), αφού είχαν υπηρετήσει στο ιερό της θεάς για κάποιο χρονικό διάστημα, πιθανόν προς εξευμενισμό της θεάς για την εκτέλεση αρκούδας εντός προστατευμένης περιοχής από τη θεά, σύμφωνα με τον επικρατέστερο μύθο. Στο ιερό αυτό της θεάς έχουν βρεθεί πολλά αγγεία, ιδιαίτερου σχήματος, ονομαζόμενα

²²⁹ Neils 2003, 150. Μανακίδου και Μανακίδου 2015, σ. 207.

²³⁰ Neils 2003, 150. Μανακίδου και Μανακίδου 2015, σ. 207.

²³¹ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, σ. 207.

²³² Neils 2003, 151.

²³³ Neils 2003, 150. Μανακίδου και Μανακίδου 2015, σ. 207.

²³⁴ Neils 2003, 150.

«κρατηρίσκοι». Πιθανόν να χρησιμοποιούνταν στην διάρκεια των τελετών και στην εικονογραφία μάλλον αποτυπώνονταν τα δρώμενα που τελούνταν. Όμοιοι κρατηρίσκοι ωστόσο έχουν έρθει στο φως και σε άλλα δύο ιερά της θεάς, στην Ακρόπολη όπου είχε μεταφερθεί η λατρεία της Άρτεμης Βραυρωνίας, και στη Μουνιχία στον Πειραιά. Και εκεί πρέπει να τελούνταν όμοιες τελετές κοριτσιών φτάνοντας σε ηλικία γάμου.²³⁵ Ακόμη, στο ιερό της Άρτεμης στη Μεσσήνη υπάρχουν μαρτυρίες για τελετουργικά με τη συμμετοχή κοριτσιών.²³⁶

Σε αντιστοιχία του τελετουργικού των κοριτσιών στο ιερό της Άρτεμης Ορθίας στη Μεσσήνη, για τα αγόρια τελούνταν στη Σπάρτη ένα από τα πιο γνωστά τελετουργικά, καταγεγραμμένα από τον Ξενοφώντα, στο ιερό της Άρτεμης Ορθίας – ενίοτε απαντά και ως σκέτο Ορθία.²³⁷ Πρόκειται για ένα σκληρό τελετουργικό, τη *διαμαστίγωσιν*, κατά το οποίο ομάδα αγοριών προσπαθούσε να πάρει τυριά που είχαν τοποθετηθεί στο βωμό του ιερού ενώ μια άλλη ομάδα κρατώντας μαστίγια και χτυπώντας τους προσπαθούσαν να τους εμποδίσουν, και η ιέρεια της θεάς έφερε το ξόανό της.²³⁸ Με την ιεροτελεστία αυτή θεωρούνταν ότι τα παιδιά περνούσαν στην ενηλικίωση τους. Γενικότερα, η Σπάρτη είναι γνωστή για την αυστηρή διαπαιδαγώγηση των παιδιών, οπότε μια διαβατήρια τελετή δε θα μπορούσε να είναι εύκολη υπόθεση.

Σε περιοχή κοντά στην Κόρινθο άλλος ένας μύθος θέλει τα παιδιά να υπηρετούν σε ιερό για τον εξευμενισμό μιας αποτρόπαιας πράξης εξασφαλίζοντας την επιβίωση τους.²³⁹ Τα παιδιά της Μήδειας σκοτώθηκαν στο βωμό της Ήρας Ακραίας και θάφτηκαν εκεί στο ιερό μαζί με το μαχαίρι του εγκλήματος. Έπειτα ακολούθησε θανατικό πολλών νεογέννητων, μέχρι που οι Κορίνθιοι έλαβαν χρησμό να καθιερώσουν ένα τελετουργικό. Αυτό περιλάμβανε την επιλογή εφτά κοριτσιών και εφτά αγοριών αριστοκρατικών Κορινθίων και τη διαμονή τους για ένα έτος στο ιερό. Το διάστημα που θα διέμεναν στο ιερό έπρεπε να φορούν μαύρα ενδύματα και να κόψουν τα μαλλιά τους σε ένδειξη πένθους. Στους ετήσιους εορτασμούς, όπου γινόταν η αντικατάσταση των δεκατεσσάρων παιδιών, το μαχαίρι ξεθάβονταν και με αυτό θυσιάζαν μια μαύρη αίγα.

²³⁵ Βλ. προηγούμενο κεφάλαιο.

²³⁶ Βλ. προηγούμενο κεφάλαιο.

²³⁷ Themelis 1994, 116. Beaumont 2021, 63.

²³⁸ Themelis 1994, 115-6. Beaumont 2021, 63.

²³⁹ Neils 2003, 142.

Επίσης, από τις πιο ξεχωριστές θέσεις στα θρησκευτικά δρώμενα που κατείχαν τα παιδιά ήταν οι χορωδίες. Και κορίτσια και αγόρια τραγουδούσαν και χόρευαν για να τιμήσουν και να ευαρεστήσουν τους θεούς.²⁴⁰ Οι παιδικές φωνές θεωρούνταν εύηχες και προσέφεραν μεγάλη τέρψη στους θεούς, και σε συνδυασμό με την αγνότητά τους καθίστανται το καταλληλότερο μέσο ώστε να αποκτήσουν την εύνοια των θεών.²⁴¹ Στη Σπάρτη μαρτυρείται από τον Πολυκράτη (FGrHist 588 F1) ότι τη δεύτερη ημέρα του εορτασμού των Υακινθείων, εορτή προς τιμήν του Απόλλωνα, τα αγόρια έπαιζαν λύρες ή τραγουδούσαν με τη συνοδεία αυλών τα εγκώμια του Απόλλωνα, ενώ σε μια άλλη εορτή, των *Γυμνοπαιδειών*, διαγωνισμοί χορωδιών αγοριών στο χορό και στο τραγούδι τελούνταν στο θέατρο.²⁴² Ακόμη, στα Παναθήναια διοργανώνονταν μουσικοί αγώνες για αγόρια, που περιλάμβαναν παίξιμο κιθάρας (λύρας) και τραγούδι με συνοδεία αυλού.²⁴³

Αν και το αξίωμα του ιερέα και της ιέρειας φαίνεται να κατέχεται από σεβάσμιες, ώριμες μορφές, ο Πausanias σε μερικές περιπτώσεις συναντά στις θέσεις αυτές νεαρά παιδιά.²⁴⁴ Συγκεκριμένα, σε ιερό του Δία στο Αίγιο ως ιερέας υπηρετούσε ένα αγένειο αγόρι και όταν θα άρχισαν να βγαίνουν τρίχες στο πρόσωπό του, κάποιον νεότερο αγόρι έπαιρνε τη θέση (Pausanias 7.24.4). Ομοίως, σε ένα ιερό του Δία κάπου κοντά στην Ελάτεια Φωκίδας, για ιερέας επιλεγόταν ένα αγόρι και θα κατείχε το αξίωμα αυτό για πέντε χρόνια και η ηλικία του έπρεπε να είναι μικρή, πριν την εφηβεία (Pausanias 10.34.7-8). Σύμφωνα με την παράδοση, η Πυθία, η σημαντικότερη ιέρεια του ιερού του Απόλλωνα στους Δελφούς, ήταν αρχικά παρθένα. Κάποτε όμως μια ιέρεια εκεί υπέστη βιασμό και έκτοτε καθιερώθηκε τη θέση αυτή να κατέχει μια ώριμη γυναίκα. Το ίδιο συνέβη και στο ιερό της Άρτεμης Υμνίας στον Ορχομενό (Pausanias 7.6.12-13). Βέβαια η εγκυρότητα αυτών των πληροφοριών είναι αμφίβολη, διότι καταγράφονται αρκετούς αιώνες έπειτα χωρίς βάσιμα στοιχεία.²⁴⁵

Ακόμη, τα παιδιά συμμετείχαν και σε αθλητικές δραστηριότητες που πολλές φορές διοργανώνονταν προς τιμήν κάποιου θεού ή κάποιας θεάς στη διάρκεια επίσημων εορτασμών. Στους Ολυμπιακούς αγώνες για παράδειγμα υπήρχαν και αθλήματα στα οποία διαγωνίζονταν και νεαρά αγόρια. Αντίστοιχα, στα Ηραία στην Ολυμπία είχαν

²⁴⁰ Dillon 2021, 326.

²⁴¹ Dillon 2021, 327.

²⁴² Dillon 2021, 327-8.

²⁴³ Neils 2003, 154.

²⁴⁴ Dillon 2021, 334.

²⁴⁵ Dillon 2021, 334.

καθιερωθεί αθλητικοί αγώνες για κορίτσια, τελούμενοι και αυτοί κάθε τέσσερα χρόνια, και μάλιστα οι νικήτριες, αν το επιθυμούσαν, είχαν τη δυνατότητα να αναθέσουν «εικόνες με τον εαυτό τους» – πιθανόν πήλινο πίνακα ζωγραφισμένο με τη μορφή του κοριτσιού που τον ανέθετε – στο ναό της Ήρας.²⁴⁶

Ακόμη, τα νεαρά αγόρια κατείχαν εξέχοντα ρόλο στην οιωνοσκοπία.²⁴⁷ Η αθωότητα και η αγνότητά τους για ακόμη μια φορά είναι χρήσιμες αρετές για την εξέταση των σημαδιών που προμήνυαν το μέλλον. Η συνηθέστερη πηγή τέτοιων σημαδιών αποτελούσαν τα ζώα και ειδικότερα τα σπλάχνα τους. Αρκετά αθηναϊκά αγγεία εικονογραφούνται με το θέμα της ηπατοσκοπίας του θυσιαζόμενου ζώου πριν τη μάχη²⁴⁸ (Εικ. 12). Ένα αμόλυντο αγόρι είναι το πιο ευοίωνο μέσο για να κρατά τα σπλάχνα ώστε να μην είναι σε καμία περίπτωση μολυσμένα πριν από τη μαντεία.

Πολλές φορές όταν οι πηγές αναφέρονται στη συμμετοχή των παιδιών στα θρησκευτικά δρώμενα, αλλά και σε κοινωνικές τελετές ενίοτε όπως οι γάμοι, τα χαρακτηρίζουν με το επίθετο *αμφιθαλείς* και σχεδόν πάντοτε είναι προϋπόθεση για τη συμμετοχή τους σε αυτά. Ουσιαστικά πρόκειται για παιδιά των οποίων και οι δύο γονείς είναι εν ζωή. Τα παιδιά που θα συμμετείχαν σε οποιοδήποτε τελετουργικό έπρεπε να είναι καθαρά από κάθε άποψη, και καθώς ο θάνατος επέφερε μiasma αποτελούσε εμπόδιο.²⁴⁹ Παράλληλα, και με τους δύο γονείς στη ζωή λειτουργούν ως σύμβολο ολότητας.²⁵⁰

Οι αρχαίοι όπως μαρτυρούν οι πηγές ακολουθούσαν διάφορα τελετουργικά για τα σημαντικά στάδια της ζωής – γέννηση, ενηλικίωση, γάμος, θάνατος. Ωστόσο, σε κάποια από αυτά δεν διακρίνεται τόσο η θρησκευτικότητα, όσο η κοινωνική φύση τους, και η πολιτική ενίοτε για τα αρσενικά παιδιά. Τέτοιου χαρακτήρα, περισσότερο κοινωνικού, θεωρεί ο Price ότι είναι και τα *αμφιδρόμια*.²⁵¹ Η ονομασία αυτή μαρτυρεί το τελετουργικό εν μέρει, καθώς ο πατέρας μετέφερε γύρω από την εστία της οικίας το βρέφος.²⁵² Κατά την πέμπτη ημέρα από τη γέννηση του παιδιού, αφού ο πατέρας είχε αποφασίσει για την αποδοχή του παιδιού και όχι την έκθεσή του, ακολουθούσε η τελετή αυτή της υποδοχής του νεογνού στην οικογένεια, με παρόντα όλα τα μέλη,

²⁴⁶ Neils 2003, 154.

²⁴⁷ Neils 2003, 158.

²⁴⁸ Universität Würzburg, Martin von Wagner Museum L507. Αττικός ερυθρόμορφος αμφορέας, αποδίδεται στο Ζωγράφο του Κλεοφράδη, περ. 480 π.Χ.

²⁴⁹ Dillon 2021, 329-30.

²⁵⁰ Price 1999, 94.

²⁵¹ Price 1999, 89-90.

²⁵² Neils 2003, 144.

ακόμη και τη λεχώνα μητέρα, η οποία καθαριζόταν από το μίasma του τοκετού με τελετουργικό πλύσιμο των χεριών.²⁵³ Σε μια ελληνική οικία η εστία αποτελούσε ιερό σημείο και βρισκόταν όσο ήταν εφικτό στο κέντρο της. Η φωτιά είναι επίσης μια μορφή εξαγνισμού συνεπώς με την ιεροτελεστία αυτή σηματοδοτούνταν το τέλος της ρύπανσης στο σπίτι.²⁵⁴

Σύνοψη

Συνοψίζοντας, γίνεται έκδηλο ότι η λατρεία είχε ιδιαίτερη σημασία για τους αρχαίους, καθώς σε κάθε αφορμή και σημαντικό γεγονός της ζωής τους, επικαλούνταν τα θεία, έκαναν προσφορές, αναίμακτες και μη, και με αναθέσεις κάθε λογής φρόντιζαν να τα εξευμενίσουν, είτε να τα ευχαριστήσουν. Παράλληλα, μέσα από τα λατρευτικά δρώμενα δινόταν η ευκαιρία να συμμετάσχουν και να γίνεται ηχηρή η παρουσία τόσο των γυναικών, όσο και των παιδιών, δείχνοντας ίσως με αυτό τον τρόπο ότι δεν είναι αμελητέα μέλη της κοινωνίας, αλλά σημαίνουν.

Όλα αυτά τα τελετουργικά που αφορούν παιδιά πολλές φορές ήταν και επίσημα καθορισμένα από διατάγματα. Στην Αθήνα, για την οποία έχουν σωθεί και οι περισσότερες πληροφορίες, είχαν ήδη καθιερωθεί στην αρχαϊκή και την κλασική περίοδο²⁵⁵, και φαίνεται ότι υπήρξε ελάχιστη ή καθόλου αλλαγή ως προς τους ρόλους των παιδιών σε τελετουργικές δραστηριότητες από τότε. Αυτό που άλλαξε στην ελληνιστική περίοδο ήταν η συγκεκριμένη και σκόπιμη μνήμη του αξιώματος ή της συμμετοχής σε κάποιο ιερό δρώμενο, ειδικά μέσω της αφιέρωσης αγαλμάτων.²⁵⁶

Όπως φαίνεται από το υλικό μελέτης, που απαρτίζει και τον κατάλογο της εργασίας αυτής, και όπως προκύπτει από τα παραπάνω, ο καθιστός τύπος των παιδικών αγαλμάτων, των λεγόμενων και temple boys, ξεκίνησε και άνθισε στην Κύπρο στον 5ο αι. π. Χ, ενώ πληθώρα όμοιων αγαλμάτων προέρχεται από το ιερό του Εσμούν. Στις δύο αυτές περιοχές ο τύπος ανθίζει και κυριαρχεί στον 4ο αι. π. Χ. Στη μελέτη της για τα temple boys η Beer, αν και πολλά παραδείγματα τα χρονολογεί γενικά στην ελληνιστική περίοδο, δεν προσφέρει ακριβέστερη χρονολόγηση²⁵⁷. Στην Ελλάδα όμως ο αγαλαματικός αυτός τύπος, αν και φτάνει ως τον 1ο αι. π. Χ. δεν γνωρίζει μεγάλη

²⁵³ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 30.

²⁵⁴ Neils 2003, 144.

²⁵⁵ Beaumont 2021, 152-186.

²⁵⁶ Bobou 2021, 362.

²⁵⁷ Beer 1994.

διάδοση καθώς τα αγάλματα σε αυτόν τον τύπο είναι πολύ λιγότερα και διάσπαρτα στον χώρο και το χρόνο.

Πιθανότατα, οι διαφορές αυτές πηγάζουν από τις διαφορετικές κοινωνίες και κυρίως το διαφορετικό σκοπό που επιθυμούν να πετύχουν μέσα από τη δημιουργία και την ανάθεση των παιδικών αγαλμάτων. Η επικρατέστερη ερμηνεία υποστηρίζει ότι τα κυπριακά καθιστά αγάλματα προσφέρονται στους θεούς από το ζευγάρι προς απόκτηση αγοριού ή ως ευχαριστία για την απόκτηση αγοριού.²⁵⁸ Βέβαια, η εσκεμμένη προβολή των γενετικών οργάνων των αγαλμάτων δημιουργεί περαιτέρω σκέψεις, πέρα από την επισήμανση του φύλου. Τίθεται λοιπόν το ζήτημα εάν τα μωρά αυτά υποβάλλονταν σε περιτομή, ένα έθιμο γνωστό στη Φοινίκη, οπότε και η ανάθεση γινόταν με αφορμή του τελετουργικού περάσματος, είτε πάλι ως ευχαριστία για την επιτυχή έκβαση του τελετουργικού τυπικού, είτε για την παράκληση προστασίας του παιδιού ώστε να μην υπάρξει πρόβλημα στη διάρκεια ή μετά την τελετουργία.²⁵⁹ Ωστόσο, η σκέψη αυτή θέτει τον προβληματισμό της ιδιαίτερης πολιτιστικής ταυτότητας των Κυπρίων.²⁶⁰ Εντούτοις, το χαρακτηριστικό αυτό της προβολής του οργάνου παρατηρείται σε αγάλματα των Φοινίκων και των Ελλήνων – ενδεικτικά τα αγάλματα **αρ. κατ. B.iii.13 και B.iv.2**, αντίστοιχα – ενδεχομένως χωρίς να φέρει τον πρωταρχικό συμβολισμό και σκοπό της πράξης αυτής.²⁶¹

Μπαίνοντας στην ελληνιστική εποχή όμως, τα γενετικά όργανα δεν εκτίθενται έντονα και αρχίζουν να ανατίθενται και καθιστά κορίτσια.²⁶² Προφανώς αυτό αντανakλά την αλλαγή στις αντιλήψεις για το φύλο, ίσως και η μεγάλη θνησιμότητα παιδιών να έδωσε διαφορετική αξία στην απόκτηση απογόνων ανεξαρτήτως φύλου. Παράλληλα όμως κάνουν την εμφάνισή τους και τα ιστάμενα αγάλματα παιδιών, τα οποία κυριαρχούν στα ιερά του ελλαδικού χώρου.

Ως προς τα ιστάμενα αγάλματα παιδιών, φαίνεται η δημιουργία τους ξεκίνησε αρκετά έτη έπειτα από την εμφάνιση των καθιστών. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα τα πρωιμότερα αγάλματα της Α κατηγορίας χρονολογούνται στον ύστερο 4^ο αι. π. Χ., ενώ τα αγάλματα **αρ. κατ. Γ.ii.1 και B.iv.4** χρονολογούνται στο πρώτο και δεύτερο τέταρτο, αντίστοιχα, του 4^{ου} αι. π. Χ. Έκτοτε όμως τα ιστάμενα είναι αυτά που κυρίως απαντούν στα ελληνικά ιερά. Όμοια και στο ιερό του Εσμούν, τα ιστάμενα αγάλματα

²⁵⁸ Beer 1987, 23.

²⁵⁹ Beer 1987, 23.

²⁶⁰ Ganeva και Delli Pizzi 2014, 506-7.

²⁶¹ Λεβέντη 2009, 300.

²⁶² Ganeva και Delli Pizzi 2014, 510.

χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 4^{ου} αι. π. Χ. – με εξαίρεση το άγαλμα **αρ. κατ. Α.ii.29** που εντάσσεται κάπου στα τέλη του 5^{ου} αι. με αρχές 4^{ου} αι. π. Χ. – ενώ ήδη από τον ύστερο 5^ο αι. π. Χ. είχε ξεκινήσει η ανάθεση των αγαλμάτων καθιστών παιδιών.

Όσον αφορά την κατανομή των αγαλμάτων στον ελλαδικό χώρο, όπως επισημαίνει και η Vorster, στην Αττική παρατηρείται μεγάλη συγκέντρωση ιερών στα οποία εναποθέτονται αγάλματα παιδιών, ιδιαίτερα κατά τον 4ο αι. π. Χ.²⁶³ Στην υπόλοιπη περιφέρεια τα δείγματα είναι λίγα και διάσπαρτα στο χώρο και στον χρόνο. Ενδιαφέρον πάντως αποτελεί το ιερό της Λισού στην Κρήτη, όπου έχει αποκαλυφθεί σημαντικός αριθμός παιδικών αγαλμάτων, αρκετά καλά σωζόμενων και δημοσιευμένων, τα οποία κατανέμονται ως επί των πλείστων στον 2ο αι. π. Χ. και λίγα στον 1ο αι. π. Χ., καθιστώντας φανερό ότι η συνήθεια της ανάθεσης παιδιών σε ιερά συνεχίζεται με προσήλωση.

Όπως φαίνεται οι λαοί στην ανατολική Μεσόγειος ασκούσαν επιρροή μεταξύ τους και παρά τις πολιτισμικές διαφορές τους, ακολουθούσαν κοινές πρακτικές, πολλές φορές προσαρμοσμένες στις ιδιαιτερότητες των κοινωνιών τους. Έτσι, η συνήθεια να αναθέτονται αγάλματα παιδιών σε ιερά ξεκίνησε από την Κύπρο την κλασική εποχή, πέρασε απέναντι στη Φοινίκη και έπειτα στην Ελλάδα, στις αποικίες της και την Ιταλία, και ακολουθείται σε όλη την ελληνιστική περίοδο. Ίσως η ανάγκη για προστασία των παιδιών γίνεται τώρα περισσότερο φανερή και έμμεσα υποδηλώνεται ότι τα παιδιά είναι πολύ σημαντικά μέλη της κοινωνίας, προφανώς ως συνεχιστές της. Βέβαια, όπως φαίνεται σε κάθε τόπο δίνεται έμφαση και σε διαφορετική ηλικιακή ομάδα, αφού στην Ελλάδα συγκεντρώνονται αρκετά περισσότερα ιστάμενα παιδιά. Παράλληλα, υποδηλώνεται και η διαφορετική αιτία ανάθεσης. Ένα παιδί – και όχι νήπιο πλέον – πιθανότατα ανατέθηκε με αφορμή κάποιο τελετουργικό μετάβασης ή προς ευχαριστία στη θεότητα για την απόκτησή του και την προστασία του ώστε να καταφέρει να μεγαλώσει. Αντίθετα, τα καθιστά παιδιά, που απεικονίζουν κατά κύριο λόγο παιδιά κάτω του ενός έτους και αγόρια, ίσως εκφράζουν περισσότερο την ανάγκη των γονιών σε αυτές τις κοινωνίες, που επιθυμούν περισσότερο, να αποκτήσουν άρρενα διάδοχο.²⁶⁴ Με βεβαιότητα όμως, οποιαδήποτε και αν ήταν η αφορμή ανάθεσης, η υγιής ανάπτυξη του παιδιού και η έκκληση για προστασία περιλαμβάνονταν στον απώτερο σκοπό.

²⁶³ Vorster 1983, 251.

²⁶⁴ Ganeva και Delli Pizzi 2014, 508.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι μικρές λεπτομέρειες που διαφοροποιούν τα αγάλματα διαπιστώνονται περισσότερο στις ευρύτερες περιοχές, όπως για παράδειγμα χαρακτηριστικά κοσμήματα φέρουν τα αγάλματα από Κύπρο. Αντίθετα, τα κατά τόπους αγάλματα από τις ευρύτερες περιοχές δεν φέρουν κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα ώστε να είναι δυνατόν να γίνει αντιστοίχιση με κάποιο τόπο, ή κάποια συγκεκριμένη θεότητα όταν είναι άγνωστης προέλευσης²⁶⁵ και σίγουρα αποτελεί ένα ακόμη εμπόδιο για την χρονολόγηση.

²⁶⁵ Beer 1987, 22.

Κεφάλαιο 4

ΣΥΝΟΨΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα αγάλματα των παιδικών μορφών αποτελούν αντίκτυπο των αλλαγών τόσο στην τέχνη, όσο και στην κοινωνία κατά την ελληνιστική περίοδο. Η περίοδος αυτή που σηματοδοτείται από σημαντικές αλλαγές σε πολιτικό επίπεδο και κατ' επέκταση σε κοινωνικό, δε θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη την τέχνη. Στο εξής στο επίκεντρο βρίσκεται το άτομο ως άνθρωπος πρώτα από όλα και λιγότερο ως πολίτης²⁶⁶, ως απόρροια της πτώσης της πόλης και της ανάδειξης των μοναρχών ως επικεφαλής στις μεγάλες πόλεις που εντάσσονται πλέον σε κάποιο ευρύτερο βασίλειο, που διαδέχθηκε τη μεγάλη αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ως προς την πλαστική, στην περίοδο αυτή αναδύεται και κυριαρχεί το πορτραίτο, η ρωπογραφία και το μπαρόκ ως προς το στυλ.²⁶⁷

Ο λόγος που εστιάζω στην εποχή αυτή είναι γιατί τότε στον ελλαδικό χώρο κυριαρχούν τα αγάλματα των παιδικών μορφών και μπορούμε να κατανοήσουμε τις διαφορές με άλλες περιοχές της Μεσογείου, κυρίως την Ανατολή, και συγκεκριμένα την Κύπρο και τις Συροφοινικικές ακτές, όπου αγάλματα παιδιών εμφανίζονται αρκετά νωρίτερα.

Πρώτα απ' όλα, η πλειονότητα των αγαλμάτων από Κύπρο και από το ιερό του Εσμούν είναι αγόρια. Ναι μεν και στην ελληνική επικράτεια τα αγόρια υπερτερούν, ωστόσο η διαφορά μεταξύ των φύλων είναι σημαντικά μικρότερη. Αν αναλογιστούμε και τη χρονολογική διαφορά – τα μεν αγάλματα του ιερού του Εσμούν ξεκινούν στον ύστερο 5^ο αι. π. Χ. και φτάνουν περίπου ως το τρίτο τέταρτο του 4^{ου} αι. π. Χ., τα δε ελλαδικά ξεκινούν λίγο αργότερα, στις αρχές περίπου του 4^{ου} αι. και φτάνουν ως τον 1^ο αι. π. Χ. – φαίνεται ότι τα αρσενικά παιδιά είχαν ξεχωριστή σημασία για την οικογένεια. Όπως γίνεται έκδηλο από τη νομοθεσία κατά την κλασική εποχή σχετικά με την οικογένεια, ήταν πολύ σημαντικό για κάποιον να αποκτήσει νόμιμο αρσενικό διάδοχο, καθώς σε αυτόν θα κληροδοτούσε την περιουσία και το όνομά του, συνεχίζοντας τη γραμμή του γένους.²⁶⁸ Σταδιακά αυτό αλλάζει στην ελληνιστική

²⁶⁶ van Bremen 2003, 317-318.

²⁶⁷ Smith 1991, 7.

²⁶⁸ Μανακίδου και Μανακίδου 2015, 23.

περίοδο, όταν η γυναίκα αρχίζει να βγαίνει στο προσκήνιο και πλέον μπορεί να διαθέτει παρουσία και να τη διαχειρίζεται.²⁶⁹

Επίσης, μία ακόμη διαφορά έγκειται στην τυπολογία. Στην Κύπρο και το ιερό του Εσμούν στη Σιδώνα κυριαρχούν τα καθιστά παιδιά, ενώ στην Ελλάδα τα ιστάμενα αγάλματα παιδικών μορφών υπερτερούν. Ενδεχομένως αυτό να υποδηλώνει έμμεσα και την αφορμή με την οποία η οικογένεια ανέθεσε το άγαλμα. Δηλαδή παλαιότερα οι γονείς να έθεταν ήδη από μικρή ηλικία τα παιδιά τους στην προστασία της θεότητας, προφανώς εξαιτίας της αυξημένης παιδικής θνησιμότητας. Αργότερα όμως ίσως στάθηκε σημαντικότερο το γεγονός της ανάπτυξης του παιδιού και η επιβίωσή του σε μια ηλικία κατά την οποία ήταν σε θέση να συμμετέχει στη θρησκευτική ζωή και να έχει ενεργό ρόλο στην κοινωνία. Συνεπώς, η ανάθεση να προσφερόταν για ευγνωμοσύνη προς τη θεότητα επειδή προστάτευε το παιδί στα κρίσιμα για την επιβίωσή του χρόνια, παράλληλα με την προσμονή ότι θα εξακολουθεί να κάνει το ίδιο έως ότου το παιδί ενηλικιωθεί. Για το λόγο αυτό και η αναθέσεις κατά κύριο λόγο γίνονται σε θεότητες κουροτρόφους. Ενίοτε, τις θεότητες αυτές υπηρετούσαν τα παιδιά με τη διαμονή τους στο ιερό τους, ιδιαίτερα όταν πλησίαζαν σε ώριμη ηλικία, και η έξοδος τους τόσο από το ιερό, όσο και από την παιδική ηλικία ακολουθούνταν από τη διεξαγωγή τελετουργικών δρωμένων.

Η ανάθεση παιδιών, πάντως, σε θεότητες που συνδέονται με τη γέννηση και την ανάπτυξή τους, δεν είναι εντελώς νέα συνήθεια, αλλά μαρτυρείται από πολύ παλιά, ήδη από την προϊστορία, όπου και συναντάμε τα συμπλέγματα ειδωλίων, χάλκινα ή πήλινα, γυναίκας και παιδιού.²⁷⁰ Πλέον αλλάζει το υλικό, η κλίμακα ανάθεσης και ο τρόπος. Το παιδί ανατίθεται με το ομοίωμά του και είναι σα να βρίσκεται διαρκώς κάτω από το άγρυπνο βλέμμα της θεότητας. Όμοια ίσως συμβαίνει και με ιαματικούς θεούς, δηλαδή οι γονείς θέλοντας να παρακαλέσουν για ίαση ή να ευχαριστήσουν το θεό για την ίαση του παιδιού τους δεν αρκέστηκαν απλώς στην ανάθεση ενός μικρού ομοιώματος του παιδιού ή του μέρους του σώματος που έχρηζε ίασης, αλλά ανέθεταν ολόκληρο άγαλμα, τονίζοντας ίσως και την αγωνία τους για το μέλλον του παιδιού αν ήταν άρρωστο.

Επίσης, η ελληνιστική εποχή είναι πλούσια σε ανέγερση πορταίτων επιφανών ανδρών που προσέφεραν ευεργεσίες στην πόλη, μια ενέργεια που επίσης παρατηρείται

²⁶⁹ van Bremen 2003, 318.

²⁷⁰ Vorster 1983, 252. Grossman 2004, 96, σημ. 17.

την εποχή αυτή.²⁷¹ Τα ιερά και η λατρεία γίνονται οι αφορμές για την ανάδειξη της οικογένειας μέσω μελών που αποκλείονται από τον πολιτικό κόσμο, δηλαδή οι γυναίκες και κυρίως τα παιδιά, που δεν είναι σε θέση να προσφέρουν ευεργεσίες. Συνεπώς είναι μεγάλη τιμή τα παιδιά να συμμετέχουν στις εορτές της πόλης ή προς τιμήν κάποιας θεότητας, όπως για παράδειγμα τα κορίτσια που επιλέγονταν ως κανηφόροι ή τα παιδιά που επιλέγονταν για τις μυητικές τελετές στα Ελευσίνια Μυστήρια. Αυτό αντανakλάται και στο γεγονός ότι αναθέτες αρκετές φορές είναι δημόσιοι λειτουργοί και θρησκευτικοί αξιωματούχοι, πέρα από την ίδια την οικογένεια.

Ως προς την τυπολογία των αγαλμάτων, οι διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των αγαλμάτων αφορά κυρίως τα δύο φύλα. Πρώτον, τα αγάλματα κοριτσιών στον καθιστό τύπο είναι λιγοστά. Δεύτερον, τα κορίτσια δεν παριστάνονται ποτέ γυμνά, ενώ τα ενδεδυμένα αγάλματα αγοριών απαντούν σε μικρό βαθμό. Η γυμνότητα μπορεί να εκφράζει πολλά πράγματα ταυτόχρονα, και έχει ιδιαίτερη σημασία σε μεταβατικές τελετουργίες.²⁷² Ήδη από τα πρώτα αγάλματα, τους κούρους, θαυμάζεται το σώμα και εκφράζεται η αντίληψη της ελληνικής κοινωνίας του *καλού καγαθοῦ*.²⁷³ Σταδιακά υπήρξε εξοικείωση με τη γυμνότητα και ειδικά για τους άνδρες άρχισε να ξεπερνάτε η ευπάθεια που υπαινίσσεται με τη γυμνότητα, και ανάγεται σε ανδρεία και τόλμη εξαιτίας τη πάλης από ανίσχυρη θέση, όχι όμως και για τις γυναίκες που συνεχίζουν να προστατεύονται από κάθε κίνδυνο.²⁷⁴

Γενικότερα, δεν παρατηρείται ότι τα στοιχεία εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν ως σημείο διαφοροποίησης και ομαδοποίησης των αγαλμάτων – παραδείγματος χάρη τα ζώα ή τα αντικείμενα που συνοδεύουν κάποια παιδιά, επιπλέον ενδύματα, εξωτερικά στηρίγματα – συνδέονται με συγκεκριμένο χρόνο, τόπο ή θεότητα κατ' αποκλειστικότητα. Επομένως, η εικόνα του παιδιού έγκειται πιθανότατα στην προτίμηση της οικογένειας ή του καλλιτέχνη, πάντα όμως στις προσταγές των κοινωνικών νορμών.

Η έρευνα και οι ανασκαφικές ανακαλύψεις δεν σταματούν. Πιθανότατα μελλοντικά κι άλλα δεδομένα να έρθουν στο φως και διαφορετικές απόψεις και ερμηνείες να σχηματιστούν, δίνοντας νέες διαστάσεις στην υπόσταση των παιδιών και της παιδικής ηλικίας κατά την αρχαιότητα.

²⁷¹ Smith 1991, 10.

²⁷² Bonfante 1989, 545-6.

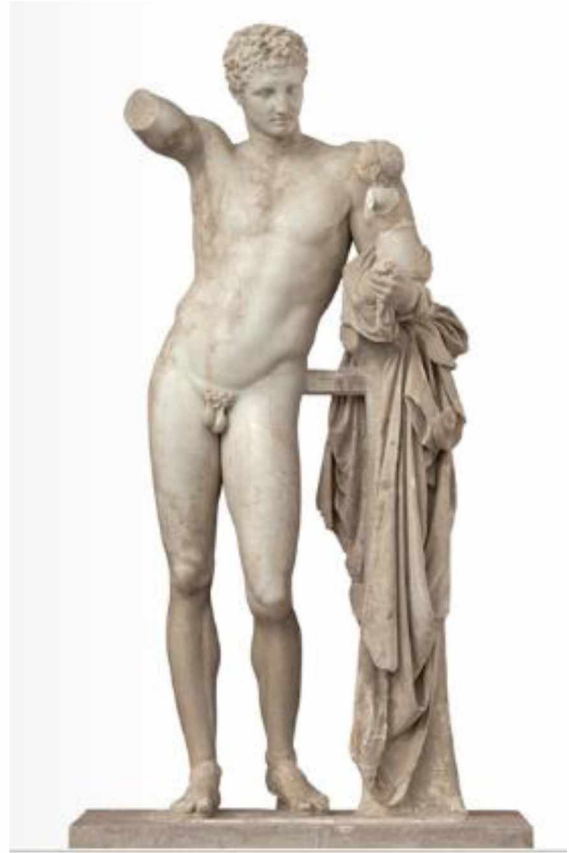
²⁷³ Bonfante 1989, 544.

²⁷⁴ Bonfante 1989, 556.

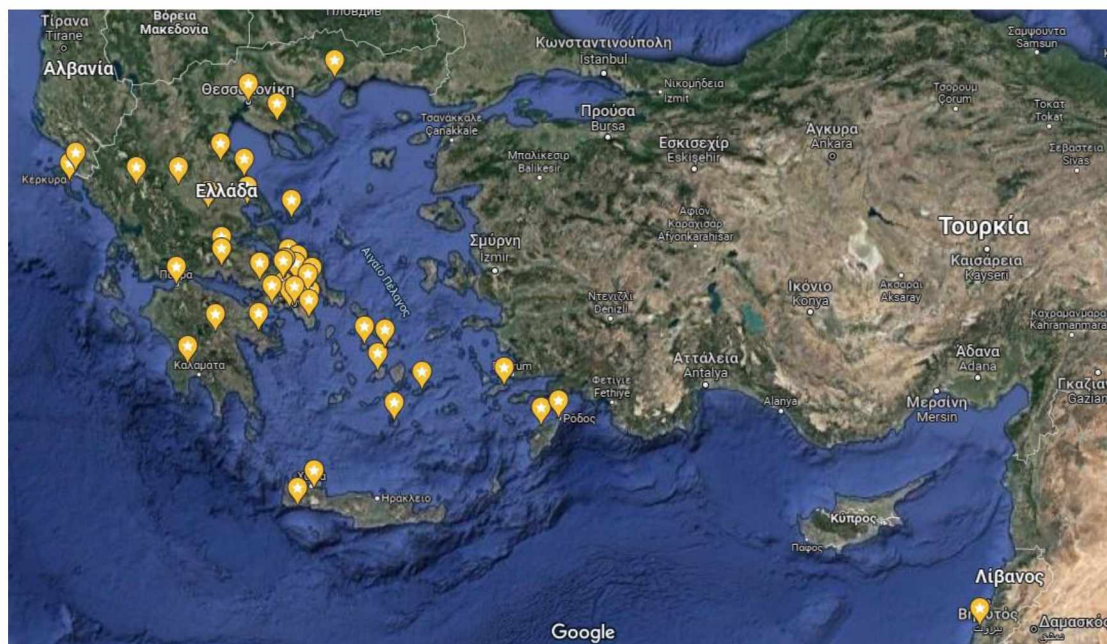
ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1 'Αγαλμα Απόλλωνα Σαυροκτόνου. Ρώμη, Μουσείο Βατικανού, Galleria delle statue, αρ. ευρ.750. Πηγή: Λεβέντη 2019, 128, Εικ. 2

Εικ. 2 Ερμής και Διόνυσος, από τον Πραξιτέλη. Ολυμπία, Αρχαιολογικό Μουσείο. Πηγή: http://odysseus.culture.gr/java/image?foto_id=3002&size=11

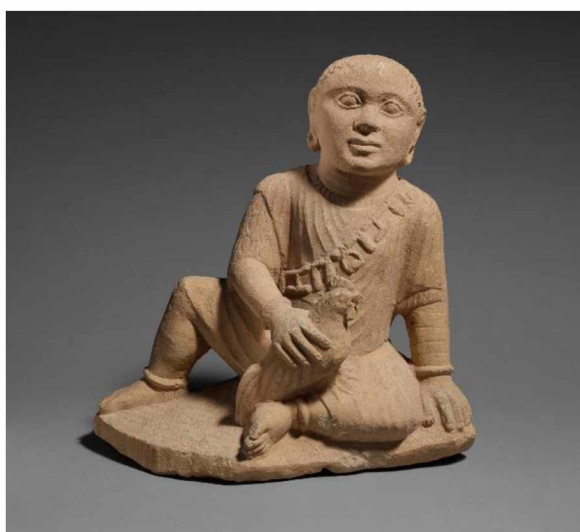
Εικ. 3 Στιγμιότυπο από το Χάρτη της Google στον οποίο έχω σημειώσει τις θέσεις προέλευσης των αγαλμάτων των παιδικών μορφών του καταλόγου.

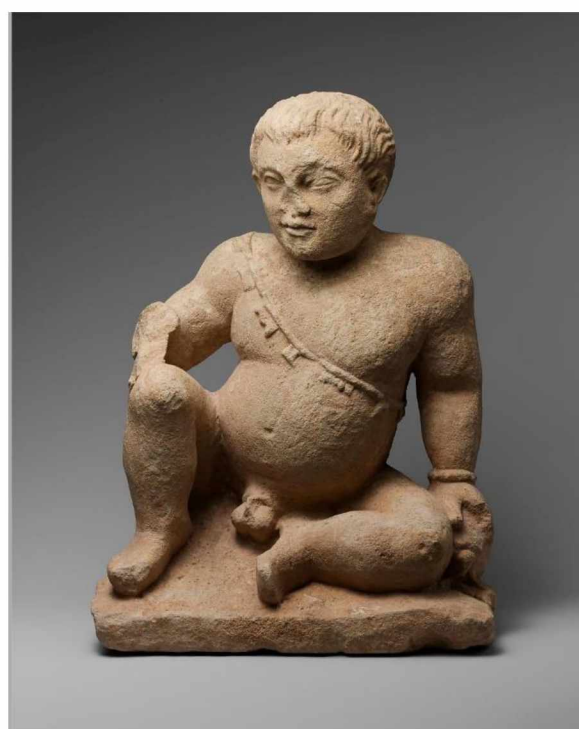
Εικ. 4 Δείγματα κρατηρίσκων από το ιερό της Άρτεμης στη Βραυρώνα. πηγή: Nielsen 2009, 82, Εικ. 2Α

Εικ. 5 Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο αρ. ευρ. 2756. Το αναθηματικό ανάγλυφο της Ξενοκράτειας. Πηγή: https://www.greek-language.gr/digitalResources/files/image/history/art/txn_6.3.4_239.jpg

Εικ. 6α Παράδειγμα ενός *temple boy* από την Κύπρο. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τεχνών αρ. ευρ. 74.51.2756. Πηγή: <https://collectionapi.metmuseum.org/api/collection/v1/iiif/242307/540694/main-image>

Εικ. 6β Παράδειγμα ενός *temple boy* από την Κύπρο. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τεχνών αρ. ευρ. 74.51.2757. Πηγή: <https://collectionapi.metmuseum.org/api/collection/v1/iiif/242308/536278/main-image>

Εικ. 7 Άγαλμα καθιστού παιδιού από το Vulci. Ρώμη, Museum of Villa Giulia, αρ. ευρ. 59748. Πηγή: Beer 1987, 27, Εικ. 2

Εικ. 8 Καθιστό άγαλμα παιδιού από το Cerveteri. Βατικανό, Museum Gregoriano Etrusco αρ. ευρ. 12103. Πηγή: Beer 1987, 29, Εικ. 6

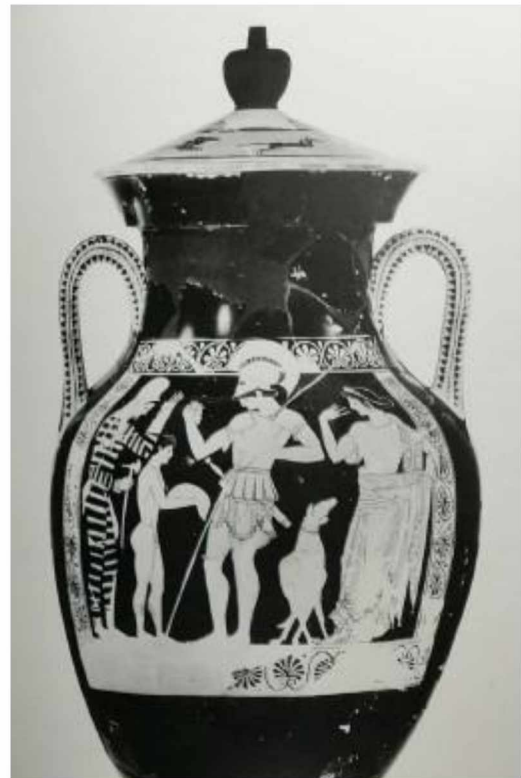
Εικ. 9 Καθιστό παιδί από την Αίγυπτο, σε φαγεντιανή. Οξφόρδη, Ashmolean Museum αρ. E2199. Πηγή: Hadzisteliou-Price 1969, πίν. 20,1

Εικ. 10 Παιδί σε άρμα με αίγες. Αττικός ερυθρόμορφος χους με επίθετο χρώμα, περ. 400 π. Χ. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τεχνών. Πηγή: Neils 2003, 147, Κατ. 99.

Εικ. 11 Κορίτσι με άρτο και δύο αγόρια. Αττικός ερυθρόμορφος χους, περ. 400 π. Χ. Αθήνα, Μουσείο Αγοράς P7685. Πηγή: Neils 2003, 147, Εικ. 7

Εικ.12 Ηπατοσκοπία. Αττικός ερυθρόμορφος αμφορέας, αποδίδεται στο Ζωγράφο του Κλεοφράδη, περ. 480 π.Χ. Universität Würzburg, Martin von Wagner Museum L507. Πηγή: Neils 2003, 159, Εικ. 23

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ

*Κατηγορίες

A. ΙΣΤΑΜΕΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

- i. Πλήρως ενδεδυμένες
- ii. Ενδεδυμένες με αντικείμενο
- iii. Γυμνές
- iv. Γυμνές με αντικείμενο

B. ΚΑΘΙΣΤΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

- i. Ενδεδυμένες
- ii. Ενδεδυμένες με αντικείμενο
- iii. Γυμνές
- iv. Γυμνές με αντικείμενο

Γ. ΜΟΡΦΕΣ ΣΕ ΑΝΑΚΛΙΣΗ Ή ΕΡΙΠΕΙΝ

- i. Ανακλιμένες μορφές
- ii. Μορφές σε έρπουσα θέση

A. I

A.i.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Πολύγυρου 56, Χαλκιδική. Άγνωστη προέλευση. 1^{ος} αι. π. X. Υ.: 0,76 μ. (Πίν. 1) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά λεπτό πτυχωτό χιτώνα και ιμάτιο. Ο χιτώνας είναι ζωσμένος με λεπτό ιμάντα κάτω από το στήθος. Η δεξιά χειρίδα έχει γλιστρήσει από τον ώμο στον βραχίονα. Το ιμάτιο καλύπτει τον αριστερό ώμο, πέφτει σε ένα μεγάλο τόξο και οι άκρες του δημιουργούν ένα δέσιμο μπροστά από το δεξιό ισχίο σχηματίζοντας έντονες πτυχές. Με το δεξιό χέρι κρατά το ιμάτιο. Το κεφάλι μαζί με το λαιμό, ο αριστερός πήχης, τα άκρα σκέλη με το κάτω μέρος του ενδύματος είναι σπασμένα. BIBΛΙΟΓΡ.: **Vorster 1983**, 151, 349, αρ. κατ. 54, πίν. 17,4.

A.i.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Βουθρωτού 485. Βρέθηκε 6 χλμ. μακριά από το Ιερό του Ασκληπιού στο Βουθρωτό στην Αλβανία. Πρώιμος 3^{ος} αι. π. X. Υ.: 0,76 μ. (Πίν. 1) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες, σχηματίζει απόπτυγμα και είναι ζωσμένος με λεπτή ζώνη κάτω από το στήθος. Με το αριστερό χέρι ανασηκώνει την άκρη του αποπτύγματος και το χιτώνα, ενώ το δεξιό πέφτει στο πλάι. Το κεφάλι μαζί με το λαιμό και τα δύο χέρια από τον αγκώνα και κάτω είναι σπασμένα. BIBΛΙΟΓΡ.: **Bergemann 1998**, 146-7, εικ. 85a-b. **Riethmüller 2005**, 318. **Bobou 2015**, 142, αρ. κατ. 53.

A.i.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Από τάφο στο Μιχαλίτσι (κοντά στη Νικόπολη) Ιωαννίνων. Πρώιμος 3^{ος} αι. π. X. Υ.: 0,67 μ. (Πίν. 1) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες, σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος και στους ώμους. Τα χέρια, αν και δεν σώζονται από τη μέση των βραχιόνων και εξής, ήταν λυγισμένα και κρατούσαν την άκρη του αποπτύγματος σχηματίζοντας κοιλότητα για εύκολη μεταφορά αντικειμένων. Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. BIBΛΙΟΓΡ.: **Δάκαρης 1964**, 306, πίν. 346. **Daux 1967**, 675, εικ. 2. **Vorster 1983**, 103, 337, αρ. κατ. 16, πίν. 2,2-3. **Bobou 2015**, 152, αρ. κατ. 88.

A.i.4. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών 1791. Ιερό Απόλλωνα, Δελφοί. Β' τέταρτο 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,86 μ. (Πίν. 1) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος και στους ώμους, και ιμάτιο ριγμένο στον αριστερό ώμο τυλίγει τον δεξιό μηρό και καταλήγει στον λυγισμένο αριστερό πήχη. Λείπει όλο το δεξιό χέρι. Το κεφάλι είναι οβάλ αλλά αρκετά σαρκώδες. Είναι στραμμένο ελαφρώς προς τα αριστερά. Τα μάτια είναι μικρά και αμυγδαλωτά, η μύτη και το στόμα είναι μικρά, τα χείλη σχηματίζουν μειδίαμα τονίζοντας τις παρειές. Στα αυτιά υπάρχουν οπές για ενώτια. Για τα μαλλιά χρησιμοποιείται μια παραλλαγή της πεπονοειδούς κόμμωσης. *BIBLIOΓΡ.*: **Collignon 1911**, 194, εικ. 122. **Lippold 1950**, 306,2. **Petrakos 1971**, 84 εικ. **Vorster 1983**, 139, 232, 345-6, αρ. κατ. 44, πίν. 4,4 και 25,4. *Guide de Delphes, le Musée* Παρίσι 1991, 110-1, εικ. 67. **Bobou 2015**, 144, αρ. κατ. 60.

A.i.5. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας. Θεσπιές. Β' τέταρτο 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,55 μ. (Πίν. 2) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα και ιμάτιο. Ο χιτώνας είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Το ιμάτιο καλύπτει ελαφρώς τον αριστερό ώμο, περνά από το δεξιό ισχίο και η άκρη του πέφτει πάνω από τον αριστερό βραχίονα. Το κεφάλι μαζί με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας, το αριστερό άκρο χέρι, τα άκρα σκέλη με τμήμα του ενδύματος είναι σπασμένα. Η επιφάνεια χτυπημένη σε διάφορα σημεία. *BIBLIOΓΡ.*: **Reinach, RSt II 681,4. de Ridder 1922**, 245, αρ. 52, 246, εικ. 24. **Vorster 1983**, 142, 350, αρ. κατ. 57.

A.i.6. Αρχαιολογική Συλλογή Σχηματαρίου, αρ. ευρ. 41. Άγνωστη. Αρχές 3^{ου} αι. π. Χ. Υ. 0,52 μ. (Πίν. 2) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Ιμάτιο είναι τυλιγμένο στους ώμους. Το χαμένο αριστερό χέρι τραβούσε το απόπτυγμα στο πλάι, το δεξί χέρι υψωνόταν και ίσως να κρατούσε ένα αντικείμενο. Το κεφάλι με το λαιμό, ο αριστερός βραχίονας, το δεξί άκρο χέρι με προέκταση του πήχη, το άκρο αριστερό σκέλος είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 136, 350, αρ. κατ. 56, πίν. 4,1-2.

A.i.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας 37. Από τη Χαλκίδα. Ύστερος 4^{ος} – πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,57 μ. (Πίν. 2) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα και ιμάτιο που τυλίγεται γύρω από το κάτω μέρος του σώματος και περνά από τον αριστερό βραχίονα. Το κεφάλι μαζί με το λαιμό και όλο το δεξιό χέρι είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 145, 345, αρ. κατ. 42, πίν. 17,2. **Καραπασχαλίδου 1984**, αρ. 2, πίν. Γ. **Bobou 2015**, 158, αρ. κατ. 112.

A.i.8. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας 42. Από τη Χαλκίδα. Ύστερος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,60 μ. (Πίν. 2) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Τα γόνατα είναι λυγισμένα, με το αριστερό πόδι να είναι ελαφρώς πιο μπροστά από το δεξιό. Φορά χειριδωτό χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Το κεφάλι μαζί με το λαιμό και τα χέρια είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 108, 332, αρ. κατ. 8, πίν. 14,1. **Καραπασχαλίδου 1984**, αρ. 4, πίν. Ε. **Bobou 2015**, 158, αρ. κατ. 111.

A.i.9. Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας. Ίσως ιερό Ασκληπιού, Ερέτρια. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,72 μ. (Πίν. 3) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος και στους ώμους, και ιμάτιο που καλύπτει την πλάτη και τυλίγεται και στα δυο χέρια. Ο αριστερός βραχίονας κάμπτεται και υψώνεται, ενώ με το δεξί χέρι ανασηκώνει το τελείωμα του αποπτύγματος. Το κεφάλι, ο λαιμός με το άνω μέρος του στέρνου και ο δεξιός πήχης είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 138, 346-7, αρ. κατ. 47, πίν. 3,2. **Θέμελης 1987**, 109, αρ. 2, πίν. 33. **Bobou 2015**, 130, αρ. κατ. 15.

A.i.10. Αμφιάρειον, Ωρωπός. Μάλλον τελευταίο τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 3) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου αγοριού. Μακρύ ιμάτιο τυλίγει και τους δύο ώμους καλύπτοντας όλο το σώμα του παιδιού. Το δεξί άκρο χέρι φτάνει στο ιμάτιο από μέσα και το τραβάει προς τα κάτω, ο αριστερός βραχίονας είναι λυγισμένος. Το κεφάλι με το λαιμό και τον αριστερό ώμο, το αριστερό άκρο χέρι, τα άκρα πόδια είναι σπασμένα. Επιφάνεια σε πολλά σημεία χτυπημένη. *BIBLIOΓΡ.*: **Πετράκος 1968**, 119, αρ. 6, πίν. 31β. **Vorster 1983**, 183, 370, αρ. κατ. 119.

A.i.11. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 219. Από τον Πειραιά. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,74 μ. (Πίν. 3) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος και στους ώμους. Το δεξί χέρι αφήνεται στο πλάι και πιάνει την άκρη του αποπτύγματος, ενώ το αριστερό είναι λυγισμένο και τραβάει την άκρη του αποπτύγματος προς τα πάνω και κοντά στο στήθος. Ωστόσο, είναι σπασμένος ο αριστερός αγκώνας με τμήμα του πήχη και του βραχίονα. Επίσης, το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 94, 341, αρ. κατ. 30, πίν. 11,2-3. **Σταϊνχάουερ 1998**, 86, πίν. 28. **Σταϊνχάουερ 2001**, 365-6, 374, εικ. 477. **Bobou 2015**, 160, αρ. κατ. 120.

A.i.12. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης 241. Ιερό Άρτεμης Ορθίας, Μεσσήνη. 1^{ος} αι. π. Χ. (Πίν. 3) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί είναι λυγισμένο και βαίνει προς τα πίσω. Φορά μακρύ αττικό πέπλο που σχηματίζει απόπτυγμα και είναι ζωσμένος με φαρδιά ζώνη κάτω από το στήθος, δεμένη σε *ηράκλειον άμμα*. Το κεφάλι με το λαιμό με άνω τμήμα του κορμού, τα δύο χέρια δεν σώζονται. *BIBLIOΓΡ.*: **Ορλάνδος 1962**, 99-112ι, πίν. 115γ-δ. **Themelis 1994**, 115-117, εικ. 21. **Themelis 1998**, 135-6, εικ. 141. **Bobou 2015**, 127, αρ. κατ. 6.

A.i.13. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης 244. Ιερό Άρτεμης Ορθίας, Μεσσήνη. 1^{ος} αι. π. Χ. (Πίν. 4) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί είναι λυγισμένο και βαίνει προς τα πίσω. Φορά μακρύ αττικό πέπλο που σχηματίζει απόπτυγμα και είναι ζωσμένος με φαρδιά ζώνη κάτω από το στήθος, δεμένη σε *ηράκλειον άμμα*. Το δεξί χέρι λυγίζει και τεντώνεται προς τα εμπρός. Το κεφάλι μαζί με το λαιμό, το αριστερό χέρι από το μέσο του βραχίονα και ο δεξιός πήχης είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Ορλάνδος 1962**, 99-112ι, πίν. 115α-β. **Themelis 1994**, 117. **Themelis 1998**, 135-6. **Bobou 2015**, 127, αρ. κατ. 7.

A.i.14. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης 246. Ιερό Άρτεμης Ορθίας, Μεσσήνη. 1^{ος} αι. π. Χ. (Πίν. 4) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά μακρύ αττικό πέπλο που σχηματίζει απόπτυγμα και είναι ζωσμένος με φαρδιά ζώνη κάτω από το στήθος, δεμένη σε *ηράκλειον άμμα*. Το κεφάλι μαζί με το λαιμό το τμήμα του άνω κορμού και τα δύο χέρια είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Ορλάνδος 1962**, 99-112ι. **Themelis 1994**, 117. **Themelis 1998**, 135-6. **Bobou 2015**, 127, αρ. κατ. 8.

A.i.15. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου Ε 71. Από την Κάμειρο, Ρόδος. Β' τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,85 μ. (Πίν. 4) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου αγοριού. Στηρίζεται στο δεξί σκέλος. Φορά ένδυμα όμοιο με χιτωνίσκο που καλύπτει το δεξί ώμο, αλλά πέφτει από τον αριστερό. Φορά σανδάλια. Το άγαλμα είναι σπασμένο στο ύψος της μέσης και λοξά αλλά συγκολλημένο. Τα χέρια είναι επίσης σπασμένα, αλλά δεν σώζονται. Το κεφάλι πιθανόν να μην ανήκει σε αυτό το άγαλμα. Είναι στρογγυλό, με μικρά χαρακτηριστικά, με ελαφρώς φουντωτά μαλλιά με μπούκλες που πέφτουν ως τον αυχένα. BIBLIOΓΡ.: **Gualandi 1976**, 189-90, αρ. 192, εικ. 239. **Vorster 1983**, 186, 235, 371, αρ. κατ. 120. **Bobou 2015**, 156, αρ. κατ. 103.

A.i.16. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Α' τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 4) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Το κορίτσι στέκεται σε στάση, χωρίς διάκριση μεταξύ στηρίζοντος και άνετου σκέλους. Φορά χιτώνα χωρίς χειρίδες που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Ιμάτιο τρέχει διαγώνια στην πλάτη από το δεξί ώμο και μαζεύεται από το αριστερό χέρι. Το κεφάλι με το λαιμό και ο δεξιός βραχίονας είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Daux 1959**, 753, εικ. 29. **Vorster 1983**, 112, 333, αρ. κατ. 9b.

A.i.17. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 255. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Β' τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 5) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά απλό χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος. Με το αριστερό χέρι η μορφή ανασύρει την παρυφή του ενδύματος έτσι ώστε μέρος της αριστερής κνήμης να είναι ορατό. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας και το αριστερό άκρο χέρι είναι θραυσμένα. BIBLIOΓΡ.: **Daux 1959**, 753, εικ. 28. **Vorster 1983**, 122, 333, αρ. κατ. 9a.

A.i.18. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 279. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Β' μισό 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 5) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ λυγίζει ελαφρά προς τα πίσω το δεξιό. Φορά χιτώνα που γλιστρά από τον δεξιό ώμο αφήνοντας τον γυμνό, ενώ το ιμάτιο περνώντας από τη δεξιά μασχάλη καταλήγει λοξά στον αριστερό ώμο και τον καλύπτει. Το δεξιό χέρι είναι χαμηλωμένο στο πλευρό. Το αριστερό είναι λυγισμένο προς τα εμπρός, όμως ο πήχης λείπει και όπως δείχνει η οπή ήταν προσαρτημένος. BIBLIOΓΡ.: **Μαχαίρα 2011**, 438-9, 444, εικ. 4. **Bobou 2015**, 138, αρ. κατ. 39.

A.i.19. Staatliche Kunstsammlungen ALg 210, Kassel, Βασιλεία. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Πρώιμος 2^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,605 μ. (Πίν. 5) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξί πόδι. Φορά χιτώνα που σχηματίζει

απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Με το αριστερό χέρι κρατά το ένδυμα και το ανασηκώνει. Το κεφάλι μαζί με το λαιμό και τα χέρια είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Gercke 1983**, 532, αρ. 75, 533, εικ. 111. **Vorster 1983**, 124, 337, αρ. κατ. 18, πίν. 15,2. **Gercke 1990**, αρ. κατ. 242. **Bobou 2015**, 138, αρ. κατ. 43.

A.ii.20. Staatliche Kunstsammlungen ALg 212, Kassel, Βασιλεία. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Ύστερος 2^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,575 μ. (Πίν. 5) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα που σχηματίζει απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Με το αριστερό χέρι ακουμπά στο μηρό. Το κεφάλι με το λαιμό και το δεξιό χέρι είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Gercke 1983**, 530-1, αρ. 73, εικ. 109. **Vorster 1983**, 109, 338, αρ. κατ. 19, πίν. 15,1. **Gercke 1990**, αρ. κατ. 241. **Bobou 2015**, 138, αρ. κατ. 42.

A. II

A.ii.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 1105. Άγνωστη προέλευση. Αρχές 1^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,69 μ. (Πίν. 6) Ιστάμενο άγαλμα, ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά χιτώνα ζωσμένο με στενή ζώνη κάτω από το στήθος. Η δεξιά χειρίδα έχει γλιστρήσει από τον ώμο στον βραχίονα. Το ιμάτιο, που τρέχει από τον αριστερό ώμο σε ένα μεγάλο τόξο γύρω από το ισχίο, πλαισιώνει το πάνω μέρος του σώματος με την ογκώδη, σχεδόν στριμμένη προεξοχή του. Με το αριστερό της χέρι η μορφή κρατά ένα πτηνό κοντά στο σώμα της. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας, το κεφάλι του πτηνού και τα πόδια με τμήμα της άκρης του ενδύματος είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 105, 350, αρ. κατ. 58, πίν. 17,3.

A.ii.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων. Από τάφο στο Μιχαλίτσι (κοντά στη Νικόπολη) Ιωαννίνων. Πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,80 μ. (Πίν. 6) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες, ζωσμένο κάτω από το στήθος και στους ώμους. Τα χέρια ήταν χαμηλωμένα στα πλευρά. Το δεξιό δε σώζεται από το βραχίονα και κάτω, ενώ στην κλειστή γροθιά του αριστερού χεριού κρατά στρογγυλό αντικείμενο (φρούτο ή μπάλα). Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Δάκαρης 1964**, 306, πίν. 346. **Daux 1967**, 675, εικ. 2. **Vorster 1983**, 103, 337, αρ. κατ. 17. **Bobou 2015**, 152, αρ. κατ. 89.

A.ii.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου. Πρόερνα. Μάλλον τελευταίο τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,71 μ. (Πίν. 6) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά απλό χιτώνα που συγκρατείται με ιμάντες στο στήθος και στη μασχάλη. Με το αριστερό της χέρι, το κορίτσι κρατάει ένα θραυσμένο δυσδιάκριτο αντικείμενο δίπλα στο σώμα της, πιθανώς ένα μεγάλο πτηνό. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας του κοριτσιού και το κεφάλι και ο λαιμός του πτηνού λείπουν είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Θεοχάρης 1965**, 318-9, αρ. 7, πίν. 377β. **Daux 1968**, 875, εικ. 10. **Vorster 1983**, 286, σημ. 368 (λόγω τυπογραφικού λάθους αναγράφεται 468), 343, αρ. κατ. 37.

A.ii.4. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών. Ιερό Απόλλωνα, Δελφοί. Α' τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 6) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξί σκέλος. Φορά χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος και ιμάτιο το οποίο τυλίγεται γύρω από το αριστερό χέρι και το κάτω τμήμα του σώματος και σχηματίζει λοξή αναδίπλωση στο ύψος της λεκάνης. Με το δεξιό χέρι κρατά πτηνό το οποίο κάθεται στο ιμάτιο. Το κεφάλι με το λαιμό, τμήμα του βραχίονα και ο πήχης είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 142, 346, αρ. κατ. 45, πίν. 3,4-5 και 17,1. *Guide de Delphes, le Musée* Παρίσι 1991, 121, αρ. 18, εικ. 73. **Bobou 2015**, 144, αρ. κατ. 61.

A.ii.5. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας. Βρέθηκε μεταξύ δύο τάφων στη Χαλκίδα. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 1,15 μ. (Πίν. 7) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες και ιμάτιο που καλύπτει το αριστερό βραχίονα και είναι τυλιγμένο γύρω από τη μέση και το κάτω μέρος του σώματος. Και τα δυο χέρια είναι λυγισμένα στο ύψος της μέσης και με το αριστερό κρατά ένα μικρό ζώο κοντά στο σώμα. Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Χωρέμης 1971**, 253-4. **Vorster 1983**, 127, 345, αρ. κατ. 43. **Bobou 2015**, 152, αρ. κατ. 87.

A.ii.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας 31. Από τη Χαλκίδα. Ύστερος 4^{ος} – πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,69 μ. (Πίν. 7) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στέκεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χειριδωτό χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Με το αριστερό χέρι κρατά την άκρη του αποπτύγματος και ένα πουλί κοντά στο στήθος. Το κεφάλι με το λαιμό και το δεξί χέρι από το μέσο του βραχίονα είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 105, 332, αρ. κατ. 7, πίν. 2,6 και 12,3. **Καραπασχαλίδου 1984**, αρ. 1, πίν. Β. **Bobou 2015**, 158, αρ. κατ. 110.

A.ii.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας 43. Από τη Χαλκίδα. Ύστερος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,62 μ. (Πίν. 7) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χειριδωτό χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Τα χέρια δε σώζονται. Με το αριστερό ωστόσο πρέπει να κρατούσε την άκρη του αποπτύγματος και ταυτόχρονα ένα πουλί. Το κεφάλι με το λαιμό είναι επίσης σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 106, 332-3, αρ. κατ. 9, πίν. 1,5. **Καραπασχαλίδου 1984**, αρ. 3, πίν. Δα-γ. **Bobou 2015**, 159, αρ. κατ. 113.

A.ii.8. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 693, Αθήνα. Ιερό Ειλειθυίας, Άγραι. Ύστερος 4^{ος} – πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,69 μ. Μ.: 0,28 μ. (Πίν. 7) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χειριδωτό χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος με λεπτή ταινία κάτω από το στήθος. Επίσης, φορά υποδήματα. Με το αριστερό χέρι κρατά την άκρη του αποπτύγματος και ταυτόχρονα ένα πτηνό (πιθανόν περιστέρι), το κεφάλι του οποίου είναι σπασμένο. Το κεφάλι με το λαιμό και το δεξί χέρι του κοριτσιού είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Furtwängler 1878**, 196. **Σβορώνος 1917**, 88, πίν. 2η. **Pingiatoglou 1981**, 62-3. **Vorster 1983**, 68, 72, 95, 105, 330, αρ. κατ. 1, πίν. 2,1 και 4. **Raftopoulou 2000**, 59-60, αρ. κατ. 34, πίν. 64. **Καλτσάς 2001**, αρ. κατ. 560. **Bobou 2015**, 132, αρ. κατ. 21.

A.ii.9. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 694, Αθήνα. Ιερό Ειλειθυίας, Άγραι. Ύστερος 4^{ος} – πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,63 μ. (Πίν. 8) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξί σκέλος. Φορά χειριδωτό χιτώνα ζωσμένο με λεπτό ιμάντα κάτω από το στήθος και στους ώμους. Τα χέρια είναι λυγισμένα στο ύψος του στέρνου και με το αριστερό κρατά λαγό από τον οποίο τμήμα του κεφαλιού είναι σπασμένο. Επίσης, το κεφάλι με το λαιμό του κοριτσιού είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Furtwängler 1878**, 196. **Σβορώνος 1917**, 88, πίν. 2α. **Pingiatoglou 1981**, 63. **Vorster 1983**, 68, 72, 99, 330, αρ. κατ. 2. **Raftopoulou 2000**, 56-7, αρ. κατ. 32, πίν. 62-63. **Καλτσάς 2001**, αρ. κατ. 559. **Bobou 2015**, 132, αρ. κατ. 22.

A.ii.10. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1677. Από Αθήνα. Αρχές 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,413 μ. (Πίν. 8) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα, που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα, και ιμάτιο. Ο χιτώνας έχει τριγωνική παρυφή στο λαιμό και κοντές χειρίδες, και ζώνεται με λεπτή ζώνη κάτω από το στήθος. Με το δεξί χέρι κρατά την άκρη του αποπτύγματος, ενώ με το αριστερό, που καλύπτεται εν μέρει από το ιμάτιο, κρατούσε κοντά στο σώμα του ένα πτηνό το σώμα του οποίου είναι σπασμένο. Το κεφάλι με το λαιμό, καθώς και τα πόδια από τα γόνατα και κάτω είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Kekulé 1869**, 72, αρ. 167. **Καστριώτης 1908**, 297, 1677. **Raftopoulou 2000**, 67-8, αρ. κατ. 39, πίν. 70-71.

A.ii.11. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 691, Αθήνα. Πιθανόν από Μέγαρα, Αττική. Ύστερος 2^{ος} – πρώιμος 1^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,705 μ. Μ.: 0,29 μ. (Πίν. 8) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου αγοριού. Φορά ιμάτιο που καλύπτει όλο τον κορμό αφήνοντας εκτεθειμένο τον αριστερό ώμο. Σώζονται ίχνη κέρατος αφθονίας στο αριστερό μέρος το οποίο θα κρατούσε η μορφή στο αριστερό χέρι. Επίσης, σώζονται στο αριστερό μέρος ίχνη στηρίγματος. Το κεφάλι με το λαιμό, τα χέρια όπως και τα πόδια από τα γόνατα και κάτω είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Καββαδίας 1890-92**, 315-6, αρ. 691. **Raftopoulou 2000**, 74-76, αρ. κατ. 43, πίν. 78-79. **Bobou 2015**, 155, αρ. κατ. 96.

A.ii.12. Μουσείο Κανελλόπουλου 1600, Αθήνα. Από την Αττική. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,35 μ. (Πίν. 8) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα με χειρίδες που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος και στους ώμους. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και κρατά μια πάπια κοντά στο σώμα. Το δεξί χέρι δεν σώζεται. Το κεφάλι είναι στρογγυλό με μικρά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο. Έχει κοντά μαλλιά που φέρουν στεφάνη. *BIBLIOΓΡ.*: **Zagdoun 1978**, 308, εικ. 21. **Vorster 1983**, 101, 330-1, αρ. κατ. 3. **Bobou 2015**, 157, αρ. κατ. 108.

A.ii.13. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας 1158. Ιερό Άρτεμης, Βραυρώνα. Πρώιμος 3^{ος} π. Χ. Υ.: 0,80 μ. (Πίν. 9) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φοράει χειριδωτό χιτώνα που ζώνεται με λεπτό ιμάντα κάτω από το στήθος και στους ώμους, και ιμάτιο το οποίο τυλίγεται γύρω από τη μέση, το κατώτερο σώμα και πάνω από τον αριστερό βραχίονα. Με το δεξί χέρι του κρατά έναν λαγό που κάθεται πάνω στο ιμάτιο, η άκρη του οποίου καταλήγει στον αριστερό πήχη και τον καλύπτει. Το κεφάλι είναι ωοειδές, ελαφρώς στραμμένο προς τα αριστερά. Τα

χαρακτηριστικά του προσώπου είναι κανονικά και σχηματίζεται ένα μικρό μειδίαμα. Τα μαλλιά είναι κυματιστά και συγκρατούνται πίσω σε κότσο. BIBLIOΓΡ.: **Παπασπυρίδη-Καρούζου 1957**, 75-7, εικ. 7. **Vorster 1983**, 125, 222, 345, αρ. κατ. 41, πίν. 3,1 και 23,2. **Rühfel 1984**, 221, εικ. 91. **Neils 2003**, εικ. 12. **Bobou 2015**, 126, αρ. κατ. 2.

A.ii.14. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας 1169. Ιερό Άρτεμης, Βραυρώνα. Πρώιμος 3^{ος} π. Χ. Υ.: 1,15 μ. (Πίν. 9) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φοράει χειριδωτό χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος με λεπτό ιμάντα κάτω από το στήθος και στους ώμους. Το δεξιό άκρο χέρι με το μισό πήχη είναι σπασμένα. Με το αριστερό χέρι κρατάει το απόπτυγμα του χιτώνα και ταυτόχρονα κρατάει ένα περιστέρι μέσα σε αυτό. Το κεφάλι είναι οβάλ, ελαφρώς αδύνατο με κανονικά χαρακτηριστικά, σκυμμένο προς τα κάτω κοιτώντας το περιστέρι. Η κόμμωση μοιάζει με πεπονοειδή, βέβαια μια πλεξούδα τυλίγεται γύρω σαν στέκα. BIBLIOΓΡ.: **Vorster 1983**, 101, 231, 331, αρ. κατ. 5, πίν. 2,5 και 12,2. **Rühfel 1984**, 218, 222, 235, εικ. 92a-b. **Bobou 2015**, 125, αρ. κατ. 1.

A.ii.15. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 427. Άγνωστη προέλευση. Α' τέταρτο 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,80 μ. (Πίν. 9) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες ζωσμένο στο στήθος και στους ώμους. Ένα ιμάτιο που φτάνει στο έδαφος τυλίγεται γύρω από το δεξιό μηρό, τα άκρα του οποίου πέφτουν πάνω από τον αριστερό πήχη. Το αριστερό πόδι είναι πιο μπροστά. Το κορίτσι στηρίζεται με τον αριστερό πήχη σε έναν πεσσίσκο και κλίνει προς εκείνον. Επίσης, στο αριστερό της χέρι κρατά ένα πτηνό. Ο δεξιός πήχης, τα δάχτυλα του αριστερού ποδιού, το κεφάλι του πτηνού είναι σπασμένα. Το κεφάλι είναι στρογγυλό, με μικρά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο, κυματιστά μαλλιά με μικρό όγκο στην κορυφή. BIBLIOΓΡ.: **Vorster 1983**, 134, 230, 349, αρ. κατ. 53, πίν. 16,2 και 25, 3. **Σταϊνχάουερ 2001**, 365-6, 375, εικ. 478.

A.ii.16. Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας 5162. Ιερό Δήμητρας και Κόρης, Ελευσίνα. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,25 μ. (Πίν. 9) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου αγοριού. Στηρίζεται στο δεξί σκέλος. Φορά ιμάτιο το οποίο είναι τυλιγμένο γύρω από τον αριστερό ώμο και τη μέση. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και με αυτό κρατά κοντά στο σώμα έναν *βάκχο*, σύμβολο των ελευσινιακών μυστών. Ο δεξιός βραχίονας και τα άκρα πόδια είναι σπασμένα. Το κεφάλι είναι στρογγυλό με κανονικά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο. Τα μαλλιά φτάνουν ως το ύψος του αυχένα, φέρουν χωρίστρα στη μέση και παρουσιάζουν όγκο. BIBLIOΓΡ.: **Κουρουνιώτης 1923**, 165, εικ. 8. **Mylonas 1961**, 203, εικ. 80. **Kanta 1979**, εικ. 49. **Vorster 1983**, 77, 180, 369-70, αρ. κατ. 116. **Bobou 2015**, 147, αρ. κατ. 70.

A.ii.17. Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας 5052. Ιερό Δήμητρας και Κόρης, Ελευσίνα. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,55 μ. (Πίν. 10) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου αγοριού. Στηρίζεται στο δεξί σκέλος. Φορά ιμάτιο το οποίο είναι τυλιγμένο γύρω από τον αριστερό ώμο και τη μέση. Και τα δύο χέρια είναι λυγισμένα και με το αριστερό κρατά κοντά στο σώμα έναν *βάκχο*, ενώ το δεξί περνά πάνω από το στομάχι. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας και τα άκρα πόδια είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.:

Κουρουνιώτης 1923, 163, εικ. 6. **Kanta 1979**, εικ. 23. **Vorster 1983**, 77, 183, 370, αρ. κατ. 117. **Bobou 2015**, 147, αρ. κατ. 71.

A.ii.18. Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας 5051. Ιερό Δήμητρας και Κόρης, Ελευσίνα. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,48 μ. (Πίν. 10) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου αγοριού. Στηρίζεται στο δεξί σκέλος. Φορά ιμάτιο το οποίο είναι τυλιγμένο γύρω από τον αριστερό ώμο και τη μέση. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και με αυτό κρατά κοντά στο σώμα έναν *βάκχο*. Δίπλα του στα δεξιά υπάρχει ένα γουρουνάκι. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας και το αριστερό πόδι, από το γόνατο και κάτω, του αγοριού, και το κεφάλι του ζώου είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Κουρουνιώτης 1923**, 166, εικ. 9. **Bobou 2015**, 147, αρ. κατ. 72.

A.ii.19. Αρχαιολογικό Μουσείο Πάτρας 126. Άγνωστη προέλευση. 280-270 π. Χ. Υ.: 0,65 μ. (Πίν. 10) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος και στους ώμους. Ένα κοντό ιμάτιο είναι τυλιγμένο γύρω στη μέση, οι άκρες του οποίου πέφτουν πάνω από τον αριστερό πήχη. Στο αριστερό χέρι η μορφή κρατά ένα μεγάλο, μη προσδιορίσιμο πτηνό. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξί χέρι, το δεξί άκρο πόδι με μέρος του ενδύματος του κοριτσιού καθώς και το κεφάλι του πτηνού είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Vorster 1983**, 138, 348, αρ. κατ. 52, πίν. 4,3 και 16,3.

A.ii.20. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας 1358. Μαντίνεια. Τέλη 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,65 μ. (Πίν. 10) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά λιτό, χειριδωτό χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος και στους ώμους. Το κορίτσι ακουμπά το δεξί χέρι σε έναν πεσσίσκο. Πάνω στον κίονα και κάτω από το χέρι υπάρχει ένα αντικείμενο που δεν είναι ευανάγνωστο, ίσως μια πεπλατυσμένη μπάλα. Με το αριστερό της χέρι η κοπέλα κρατά ένα πτηνό κάπως μεγαλόσωμο. Το κεφάλι με το λαιμό και τα δάχτυλα των ποδιών λείπουν. BIBLIOΓΡ.: **Fougeres 1887**, 488, αρ. 4. **Αλεξοπούλου 1976**, 130, εικ. 8. **Vorster 1983**, 99, 342, αρ. κατ. 33, πίν. 16,1.

A.ii.21. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης 245. Ιερό Άρτεμης Ορθίας, Μεσσήνη. 1^{ος} αι. π. Χ. (Πίν. 11) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί είναι λυγισμένο και βαίνει προς τα πίσω και πλάγια. Φορά πέπλο που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος με φαρδιά κορδέλα κάτω από το στήθος δεμένη σε *ηράκλειον άμμα*. Στο αριστερό χέρι – που είναι αποκομμένο μεν από το άγαλμα – κρατά ομοίωμα της Άρτεμης (το *βρέτας*). Δεν σώζονται το κεφάλι και τμήμα του κορμού, το δεξί χέρι και το δεξί άκρο πόδι. BIBLIOΓΡ.: **Ορλάνδος 1962**, 99-112ι, πίν. 117α. **Themelis 1994**, 117, εικ. 19-20. **Themelis 1998**, 135, εικ. 59-60. **Bobou 2015**, 128, αρ. κατ. 9.

A.ii.22. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου Α 78. Περιοχή του θεάτρου, Δήλος. Γ' τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 11) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξί σκέλος. Φορά πέπλο που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα. Και τα δύο χέρια είναι λυγισμένα μπροστά στο στήθος και κρατούν μία πάπια. Το κεφάλι με το λαιμό είναι

σπασμένα. BIBAIΟΓΡ.: **Marcadé** 1969, πίν. 51. **Vorster 1983**, 122, 335, αρ. κατ. 10. **Bobou 2015**, 150, αρ. κατ. 83.

A.ii.23. Αρχαιολογικό Μουσείο Αμοργού. Χώρα, Αμοργός. Τελευταίο τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,60 μ. (Πίν. 11) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος, κι από πάνω ιμάτιο το οποίο ξεκινά από τον αριστερό ώμο και περνά γύρω από το σώμα. Η άκρη του ιματίου πέφτει πάνω στον αριστερό πήχη. Το κορίτσι κρατά με τα δύο του χέρια ένα μεγάλο πτηνό μπροστά στο σώμα. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό άκρο πόδι μαζί με τμήμα του ενδύματος είναι σπασμένα. BIBAIΟΓΡ.: **Vorster 1983**, 149, 344, αρ. κατ. 40, πίν. 5,2.

A.ii.24. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου. Από τα λατομεία του San Giovanni, Ρόδος. Ύστερη Ελληνιστική εποχή. Υ.: 0,70 μ. (Πίν. 12) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου αγοριού. Στέκεται στο δεξιό σκέλος. Φορά ένδυμα όμοιο με χιτωνίσκο που καλύπτει το δεξί ώμο, αλλά πέφτει από τον αριστερό. Με το δεξί χέρι σηκώνει τμήμα του ενδύματος και το χρησιμοποιεί ως βοήθημα να μεταφέρει φρούτα γι' αυτό και εκθέτει το κάτω μέρος του σώματός του. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και σηκωμένο στο ύψος της κοιλίας. Φορά σανδάλια και ακουμπά σε πεσσίσκο που βρίσκεται πίσω του. BIBAIΟΓΡ.: **Gualandi 1976**, 194-5, αρ. 197, εικ. 246. **Bobou 2015**, 156, αρ. κατ. 102.

A.ii.25. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων. Από τη Σούδα, Κρήτη. Α' μισό 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,52 μ. (Πίν. 12) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος και στους ώμους. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και κρατά ένα περιστέρι κοντά στο σώμα. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξί χέρι από το βραχίονα και κάτω, και το ένδυμα από το ύψος των γονάτων είναι σπασμένα. BIBAIΟΓΡ.: **Papaoikonomou 1982**, 424-5, αρ. 3, εικ. 7-8. **Vorster 1983**, 288, σημ. 386, 334, αρ. κατ. 9ε. **Bobou 2015**, 159, αρ. κατ. 114.

A.ii.26. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Λ 246. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Β' μισό 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,58 μ. (Πίν. 12) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα χωρίς χειρίδες, που σχηματίζει απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Με το αριστερό χέρι που είναι λυγισμένο κρατά πτηνό, πιθανόν ένα περιστέρι, κοντά στο σώμα. Το δεξί χέρι είναι υψωμένο προς τα εμπρός και ελαφρώς λυγισμένο. Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. BIBAIΟΓΡ.: **Papaoikonomou 1982**, 422-4, αρ. 2, εικ. 5-6. **Vorster 1983**, 334, αρ. κατ. 9ε. **Μαχαίρα 2011**, 444-6, εικ. 6. **Bobou 2015**, 137, αρ. κατ. 35.

A.ii.27. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Λ 248. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Β' μισό 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 12) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα που σχηματίζει μακρύ απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Με το αριστερό χέρι κρατά κάποιο αντικείμενο μπροστά στο στήθος μαζί με την άκρη του αποπτύγματος, ενώ με το δεξιό χέρι ανασηκώνει την άκρη του αποπτύγματος προς το πλάι δημιουργώντας τοξωτές πτυχώσεις. Το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλιού, κυρίως το μπροστινό, λείπει. Καθώς διακρίνεται οπή, πιθανόν το

πρόσωπο να ήταν προσαρτημένο ή να είχε σπάσει. *BIBLIOΓΡ.*: **Μαχαίρα 2011**, 443, 444-5, εικ. 8. **Bobou 2015**, 138, αρ. κατ. 40.

A.ii.28. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Λ 249. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Β' μισό 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,55 μ. (Πίν. 13) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα χωρίς χειρίδες που σχηματίζει απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Με το αριστερό λυγισμένο χέρι κρατά φρούτα κοντά στο σώμα. Το δεξί χέρι δε σώζεται πλήρως αλλά ως φαίνεται ήταν υψωμένο στην ευθεία του ώμου. Το κεφάλι είναι στραμμένο προς τα δεξιά εκεί που πιθανόν να έδειχνε το δεξιό χέρι. Το πρόσωπο είναι οβάλ με κανονικά χαρακτηριστικά. Τα μαλλιά είναι χωρισμένα στη μέση και φτάνουν ως τον ώμο με ελαφρύ σπάσιμο. *BIBLIOΓΡ.*: **Papaoikonomou 1982**, 419-22, αρ. 1, εικ. 1-4. **Vorster 1983**, 110, 334, αρ. κατ. 9d. **Andreadaki-Blazaki 1997**, εικ. 66. **Μαχαίρα 2011**, 444-6, εικ. 7. **Bobou 2015**, 137, αρ. κατ. 36.

A.ii.29. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 27. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Ύστερος 5^{ος} αι. – πρώιμος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,44 μ. (χωρίς τα πόδια). (Πίν. 13) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου αγοριού. Ο νεαρός φορά μακρύ άζωστο χιτώνα, στέκεται σταθερά στα πόδια του με σανδάλια. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος που ξεχωρίζει μόνο ελαφρώς από το δεξιό άνετο που στέκεται στο πλάι. Το αριστερό άκρο χέρι είναι τεντωμένο προς τα εμπρός και πιθανότατα κρατούσε ένα μακρύ αντικείμενο. Το δεξιό χέρι είναι λυγισμένο και το ελαφρώς ανυψωμένο άκρο χέρι έκανε χειρονομία χαιρετισμού, λατρείας ή ευλογίας. Το κεφάλι και ο δεξιός βραχίονας είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Dunand 1970**, 63ff. πίν. 1c. **Stucky 1993**, 91-2, αρ. κατ. 157.

A.ii.30. Staatliche Kunstsammlungen ALg 211, Kassel, Βασιλεία. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Πρώιμος 2^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,57 μ. (Πίν. 14) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα και ιμάτιο που τυλίγει σχεδόν όλο το σώμα ανεβαίνοντας από το αριστερό γόνατο προς τον δεξιό ώμο. Το αριστερό χέρι πέφτει στο πλάι κρατώντας κάποιο αντικείμενο. Το κεφάλι με το λαιμό και όλο το δεξιό χέρι είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Gercke 1983**, 531-2, αρ. 74, 533, εικ. 110. **Vorster 1983**, 147, 347, αρ. κατ. 48, πίν. 5,1. **Gercke 1990**, αρ. κατ. 243. **Bobou 2015**, 139, αρ. κατ. 44.

A.ii.31. Staatliche Kunstsammlungen ALg 213, Kassel, Βασιλεία. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Πρώιμος 2^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,585 μ. (Πίν. 14) Ιστάμενο άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φορά χιτώνα που σχηματίζει απόπτυγμα και είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος. Με το αριστερό χέρι κρατά ένα περιστέρι κοντά στο σώμα, ενώ το δεξί φαίνεται να ήταν υψωμένο. Το κεφάλι με το λαιμό, ο αριστερός βραχίονας και πήχης, και το δεξί χέρι στο μέσο του βραχίονα είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Gercke 1983**, 530, αρ. 72, 531, εικ. 108. **Vorster 1983**, 110, 338, αρ. κατ. 20, πίν. 14,2. **Gercke 1990**, αρ. κατ. 240. **Bobou 2015**, 139, αρ. κατ. 45.

A. III

A.iii.1. Ιερό Ασκληπιού, Γόννοι Λάρισας. Ελληνιστική εποχή. Υ.: 0,25 μ. (Πίν. 14) Ιστάμενο άγαλμα, γυμνού αγοριού. Η μορφή φαίνεται να στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Σώζεται μόνο ο κύριος κορμός με τμήμα του δεξιού μηρού. *BIBLIOΓΡ.*: **Τζιαφάλιας 1977**, 136-7. **Αρβανίτου-Μεταλλινού 1982**, 244, 245, εικ. 1. **Riethmüller 2005**, 311-12, σημ. 132. **Bobou 2015**, 140, αρ. κατ. 48.

A.iii.2. Ιερό Ασκληπιού, Γόννοι Λάρισας. Ύστερη ελληνιστική εποχή. Υ.: 0,33 μ. (Πίν. 14) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το άνετο αριστερό προβάλλεται προς τα εμπρός. Ο κορμός φαίνεται να έχει κλίση προς τα αριστερά και ίσως η μορφή να στηριζόταν σε κάποιο στήριγμα. Χλαμύδα δένεται μπροστά από το λαιμό και πίσω από τον αριστερό ώμο πέφτοντας προς τα κάτω. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το δεξιό χέρι, το αριστερό χέρι από τον αγκώνα και εξής, και τα δύο σκέλη από τα γόνατα και κάτω είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Τζιαφάλιας 1981**, 257-9. **Αρβανίτου-Μεταλλινού 1982**, 247, εικ. 3. **Riethmüller 2005**, 311-12, σημ. 132. **Bobou 2015**, 141, αρ. κατ. 50.

A.iii.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου. Από Μελιβοία Λάρισας. Τέλη 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,45 μ. (Πίν. 15) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το κεφάλι με το λαιμό, τα δυο χέρια από τους βραχίονες κι έπειτα είναι σπασμένα. Το δεξιό σκέλος από το γόνατο και κάτω είναι επίσης σπασμένο, ενώ το αριστερό είναι σπασμένο κοντά στο ισχίο, αλλά ο μηρός έχει προσκολληθεί ξανά. *BIBLIOΓΡ.*: **Γιαννόπουλος 1930**, 171-2, αρ. 3, εικ. 2.

A.iii.4. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 278. Από Μελιβοία Λάρισας. Γ' τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,60 μ. (Πίν. 15) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Στον ώμο πέφτει ιμάτιο το οποίο στηρίζεται με στρογγυλή πόρπη και καλύπτει πιθανόν όλο το αριστερό χέρι. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας, και τα δύο σκέλη από τα γόνατα και κάτω δε σώζονται. *BIBLIOΓΡ.*: **Γιαννόπουλος 1930**, 169-71, αρ. 2, Εικ. 1α-β. **Biesantz 1965**, 31, αρ. 38, πίν. 43. **Vorster 1983**, 306, σημ. 585, 360, αρ. κατ. 87. **Λεβέντη 2009**, 299.

A.iii.5. Αρχαιολογικός χώρος Ασκληπιείου, Σκόπελος. Ιερό Ασκληπιού, αρχαία *Πεπάρηθος*, Σκόπελος. Ελληνιστική εποχή. Υ.: 0,43 μ. (Πίν. 15) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Ένα μακρύ ιμάτιο πέφτει στον αριστερό ώμο καλύπτοντας το αριστερό λυγισμένο χέρι ως τον καρπό, ενώ με το άκρο το κρατά. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξί χέρι καθώς και τα δύο σκέλη από τα γόνατα και κάτω είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Λιάγκουρας 1962**, 59, αρ. 3, εικ. 9. **Σαμψών 1968**, 155, εικ. 43. **Riethmüller 2005**, 327. **Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006**, 269, αρ. 2, εικ. 11. **Bobou 2015**, 141, αρ. κατ. 51.

A.iii.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών 1366. Ιερό Απόλλωνα, Δελφοί. Ελληνιστική εποχή. (Πίν. 15) Ιστάμενο, άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το δεξιό χέρι ακουμπά στον αριστερό ώμο, ενώ το αριστερό θα ήταν ελεύθερο προς τα κάτω. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το αριστερό χέρι και τα σκέλη από τα γόνατα και

κάτω είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: *Guide de Delphes, le Musée*. Παρίσι 1991, 120-1, αρ. 17, εικ. 76. **Bobou 2015**, 143, αρ. κατ. 58.

A.iii.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1672. Θεσπιές. Β' μισό 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,46 μ. Ιστάμενο άγαλμα, γυμνού αγοριού. Ο δεξιός βραχίονας κρεμασμένος ευθύς κάτω από το σώμα, ο αριστερός βραχίονας λυγίζεται ελαφρώς. Το κεφάλι, και οι δύο βραχίονες, και τα δύο σκέλη από τα γόνατα είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Reinach, RSt II** 459,2. **de Ridder 1922**, 227, αρ. 16, εικ. 5. **Vorster 1983**, 168, 359, αρ. κατ. 84.

A.iii.8. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1649. Θεσπιές. Β' μισό 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,45 μ. (Πίν. 16) Κορμός ιστάμενου αγάλματος γυμνού αγοριού. Σπασμένο σε δύο κομμάτια στο ύψος της μέσης. Το άνω μέρος του σώματος γέρνει ελαφρώς στα δεξιά δημιουργώντας ένα 'ς' στη στάση του σώματος. Ένα ένδυμα μάλλον κρεμόταν πάνω από τον αριστερό ώμο. Το κεφάλι λείπει, ο αριστερός μηρός είναι σπασμένος στη βουβωνική χώρα και το δεξί πόδι λίγο πάνω από το γόνατο. Και τα δύο χέρια είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Reinach, RSt II** 459,3. **de Ridder 1922**, 227, εικ. 6, 228, αρ. 17. **Vorster 1983**, 306, σημ. 584, 359, αρ. κατ. 83.

A.iii.9. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα. Ιερό Αμφιάραου, Ωρωπός. Πρώιμος 2^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,40 μ. (Πίν. 16) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Φέρει ιμάτιο στον αριστερό ώμο που καλύπτει τον αριστερό βραχίονα. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός ώμος με όλο το δεξί χέρι, τα δύο σκέλη απ' το μέσο των μηρών και κάτω είναι σπασμένα. Φθορές έχουν υποστεί και το ιμάτιο με τον αριστερό πήχη. BIBLIOΓΡ.: **Πετράκος 1968**, 121, πίν. 36β. **Vorster 1983**, 171, 366, αρ. κατ. 102. **Bobou 2015**, 141, αρ. κατ. 54.

A.iii.10. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1602, Αθήνα. Ιερό Αφροδίτης και Έρωτα, Αττική. 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,30 μ. (Πίν. 16) Κορμός ιστάμενου αγάλματος γυμνού αγοριού. Στηριζόταν στο δεξιό σκέλος. Έχει φουσκωτή κοιλίτσα. BIBLIOΓΡ.: **Μαχαίρα 2008**, 62-3, αρ. 12, πίν. 24α-β. **Bobou 2015**, 134, αρ. κατ. 26.

A.iii.11. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1603, Αθήνα. Ιερό Αφροδίτης και Έρωτα, Αττική. 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,34 μ. (Πίν. 16) Κορμός ιστάμενου αγάλματος γυμνού αγοριού που στηριζόταν στο αριστερό σκέλος. Τα σκέλη σώζονται ως τους μηρούς περίπου. BIBLIOΓΡ.: **Μαχαίρα 2008**, 63, αρ. 13, εικ. 18, πίν. 24γ-δ. **Bobou 2015**, 134, αρ. κατ. 27.

A.iii.12. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 11921, Αθήνα. Ιερό Αφροδίτης και Έρωτα, Αττική. 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,28 μ. (Πίν. 17) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Τα χέρια ήταν υψωμένα και λυγισμένα μπροστά στο στήθος. Η μορφή ίσως να κρατούσε στο δεξί χέρι ένα στρογγυλό αντικείμενο, ενώ ιμάτιο πέφτει πάνω στον αριστερό αγκώνα και τον πήχη. Το κεφάλι με το λαιμό, τα χέρια από τους βραχίονες και τα σκέλη από το μέσο των μηρών είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Μαχαίρα 2008**, 88-9, αρ. 86, εικ. 18, πίν. 25. **Bobou 2015**, 134, αρ. κατ. 28.

A.iii.13. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 301, Αθήνα. Ιερό Ασκληπιού, Επίδαυρος. Γ' τέταρτο 1^ο αι. π. Χ. Υ.: 0,718 μ. (Πίν. 17) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Το πρόσωπο, το δεξιό χέρι από τον αγκώνα και κάτω, το αριστερό χέρι από το βραχίονα και κάτω, και τα δύο σκέλη από τα γόνατα και κάτω είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Κατάκης 2002**, 107-8, πίν. 120-1. **Bobou 2015**, 136, αρ. κατ. 31.

A.iii.14. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 302, Αθήνα. Ιερό Ασκληπιού, Επίδαυρος. Γ' τέταρτο 1^ο αι. π. Χ. Υ.: 0,51 μ. (Πίν. 17) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό χέρι από τον βραχίονα και κάτω, σχεδόν όλο το αριστερό χέρι, και τα δύο σκέλη από τα γόνατα και κάτω είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Κατάκης 2002**, 107-8, πίν. 120-1. **Bobou 2015**, 136, αρ. κατ. 32.

A.iii.15. Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα. Πιθανώς από την περιοχή του Μαραθώνα. Γ' τέταρτο 4^ο αι. π. Χ. (Πίν. 17) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Ιμάτιο είναι τοποθετημένο πάνω από τον αριστερό ώμο, πέφτει στον αριστερό βραχίονα, ο οποίος είναι λυγισμένος, και τον καλύπτει. Το αριστερό άκρο χέρι πιάνει την άκρη του ιματίου. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξί χέρι από το μέσο του βραχίονα, και τα δύο σκέλη από το γόνατο και το κάτω, το κάτω μέρος του ιματίου είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 160, 365, αρ. κατ. 100, πίν. 6,2.

A.iii.16. Αρχαιολογική Συλλογή Κύθνου. Ιερό Ασκληπιού, Βρυόκαστρο, Κύθνος. Ύστερη κλασική – πρώιμη ελληνιστική περίοδος. (Πίν. 18) Κορμός γυμνού ιστάμενου αγάλματος αγοριού. Σώζεται η αρχή των βραχιόνων. Τα σκέλη σώζονται ως τους μηρούς. Το άνοιγμα μεταξύ των σκελών υποδηλώνει κίνηση. Επίσης, το κεφάλι και ο λαιμός δε σώζονται. *BIBLIOΓΡ.*: **Mazarakis Ainian 2019**, 58, 61, Εικ. 87c.

A.iii.17. Αρχαιολογική Συλλογή Κύθνου. Ιερό Ασκληπιού, Βρυόκαστρο, Κύθνος. Ύστερη κλασική – πρώιμη ελληνιστική περίοδος. (Πίν. 18) Κορμός γυμνού αγάλματος αγοριού. Σώζεται ο αριστερός ώμος με την αρχή του βραχίονα, ενώ το δεξιό χέρι είναι σπασμένο. Ίσως το δεξιό χέρι να ήταν υψωμένο όπως υποδηλώνει το σωζόμενο τμήμα του ώμου και η διάπλαση της περιοχής της μασχάλης. Το αριστερό σκέλος σώζεται ως το μέσο του μηρού και μάλλον είναι ελαφρώς ανασηκωμένο ενώ το δεξιό σκέλος είναι σπασμένο στο ύψος του ισχίου και δεν σώζεται. Επίσης, το κεφάλι και ο λαιμός δε σώζονται. Πιθανόν η μορφή ήταν ιστάμενη και σε κίνηση. *BIBLIOΓΡ.*: **Mazarakis Ainian 2019**, 58, 61, Εικ. 87d.

A.iii.18. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου A 2147, Δήλος. Σταυροδρόμι για την Οδό του θεάτρου, Δήλος. Πρώιμος 2^{ος} αι. π. Χ. (Πίν. 18) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Έχει μια ιδιαίτερη στάση. Έχει ανοιχτά σκέλη και μοιάζει να ακουμπά σε στήριγμα που βρίσκεται πίσω του και το οποίο καλύπτεται από το ιμάτιο. Στον αριστερό του βραχίονα, που ήταν υψωμένος και απλωμένος προς τα εμπρός, είναι τυλιγμένο ιμάτιο. Όλο το δεξιό χέρι και ο αριστερός πήχης δεν σώζονται. Το κεφάλι, που είναι στραμμένο προς τα αριστερά, είναι στρογγυλό με μικρά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο, κοντά

μαλλιά χωρίς όγκο. *BIBAIOP*.: **Chamonard 1906**, 601, αρ. 3, εικ. 43. **Marcadé 1969**, 242, σημ. 7, πίν. 52. **Vorster 1983**, 305, σημ. 581, 363, αρ. κατ. 94. **Bobou 2015**, 151, αρ. κατ. 84.

A.iii.19. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου A 4140. Δήλος. Τέλη 2^{ου} αι. π. X. Υ.: 0,43 μ. (Πίν. 18) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Ένα ιμάτιο κρέμεται από τον αριστερό ώμο και συγκρατείται μαζί στην κορυφή με μια πόρπη. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο, σκεπασμένο από το ιμάτιο και στηρίζεται στο ισχίο, με το αριστερό άκρο χέρι να κρατά την άκρη του ιματίου. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το δεξιό χέρι και τα δύο σκέλη από τα γόνατα και κάτω είναι σπασμένα. *BIBAIOP*.: **Reinach 1884**, 169 αρ. 2. **Marcadé 1969**, 257, σημ. 3, 434, 454, πίν. 51. **Vorster 1983**, 175, 363, αρ. κατ. 95.

A.iii.20. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου A 4158. Νοτιοανατολικά του ναού της Ίσιδος, Δήλος. Ύστερος 2^{ος} αι. π. X. Υ.: 0,46 μ. (Πίν. 19) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Η στάση του φανερώνει κάποια κίνηση. Το δεξιό σκέλος έρχεται λίγο προς τα εμπρός. Ένα ιμάτιο τυλίγεται γύρω από τους ώμους, καλύπτοντας τμήματα του στήθους και του αριστερού βραχίονα που αφήνεται χαλαρός δίπλα στο σώμα. Το κεφάλι είναι κεκλιμένο προς τα κάτω και στρέφεται προς το αριστερό χέρι, το οποίο ίσως κρατούσε ένα αντικείμενο. Το πρόσωπο είναι στρογγυλό αλλά αρκετά χτυπημένο. Τα μαλλιά χωρισμένα στη μέση πέφτουν σε μπούκλες ως τον αυχένα. Όλο το δεξιό χέρι, το αριστερό άκρο χέρι και τα δύο σκέλη από τα γόνατα είναι σπασμένα. *BIBAIOP*.: **Hauvette-Besnault 1882**, 306, αρ. 4. **Marcadé 1969**, 243, σημ. 1, 257, σημ. 3, 434, πίν. 52. **Vorster 1983**, 302, σημ. 555, 363, αρ. κατ. 96.

A.iii.21. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου. Άγνωστη προέλευση. Α' τέταρτο 2^{ου} αι. π. X. (Πίν. 19) Κορμός ιστάμενου αγάλματος γυμνού αγοριού. Ένα ιμάτιο κρέμεται σε ευθείες πτυχές από τον αριστερό ώμο και συγκρατείται μαζί με μια πόρπη στον ώμο. Ο αριστερός βραχίονας είναι λυγισμένος, ο δεξιός βραχίονας αφήνεται ευθεία προς τα κάτω. Το κεφάλι, ο δεξιός βραχίονας, ο αριστερός βραχίονας με τμήματα του ιματίου, και τα δυο πόδια από το ύψος της λεκάνης είναι σπασμένα. *BIBAIOP*.: **Vorster 1983**, 171, 367, αρ. κατ. 106, πίν. 7,2.

A.iii.22. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου E 353. Από το εργοστάσιο Tabacchi, Ρόδος. Β' μισό 1^{ου} αι. π. X. Υ.: 0,51 μ. (Πίν. 19) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το σώμα κλίνει ελαφρώς προς τα αριστερά. Το κεφάλι με το λαιμό, τα χέρια, το δεξί πόδι από το γόνατο και κάτω και το αριστερό πόδι από το μηρό και κάτω είναι σπασμένα. *BIBAIOP*.: **Gualandi 1976**, 190-1, αρ. 193, εικ. 240. **Vorster 1983**, 306, σημ. 584, 358-9, αρ. κατ. 81. **Bobou 2015**, 155, αρ. κατ. 99.

A.iii.23. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου R 397. Από Ρόδο. Β' μισό 1^{ου} αι. π. X. Υ.: 0,38 μ. (Πίν. 19) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το κεφάλι με το λαιμό, τα χέρια, το δεξί σκέλος από το γένεσή του και το αριστερό σκέλος από το μηρό και κάτω είναι σπασμένα. *BIBAIOP*.: **Gualandi 1976**, 191-2, αρ. 194, εικ. 241. **Vorster 1983**, 173, 359, αρ. κατ. 82. **Bobou 2015**, 155, αρ. κατ. 100.

A.iii.24. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 90. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν α' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,32 μ. (Πίν. 20) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Παρά την κακή κατάσταση συντήρησης, υπάρχει μια διαυγής καμπύλη σχήματος S στον κορμό που διατηρείται. Πιθανότατα ο αριστερός βραχίονας στηριζόταν σε έναν πεσσό, ο οποίος έδωσε επίσης στο σώμα την απαραίτητη υποστήριξη οπτικά. Το κεφάλι με το λαιμό, οι δύο βραχίονες και τα δύο σκέλη από τους μηρούς και εξής είναι θραυσμένα. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 89, αρ. κατ. 143.

A.iii.25. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 442. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν α' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,395 μ. (Πίν. 20) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Το δεξιό χέρι προφανώς σηκωνόταν ελεύθερο δίπλα στο σώμα. Σε αυτό αντιστοιχεί ως προς την κίνηση το φαινομενικά ελαφρώς προς τα εμπρός δεξί σκέλος. Η αριστερή πλευρά του σώματος δίνει έμφαση στο στηρίζον σκέλος και στον λυγισμένο βραχίονα, που καλύπτεται από ιμάτιο το οποίο πέφτει από τον αριστερό ώμο και την άκρη του κρατά το αριστερό άκρο χέρι. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το δεξιό χέρι και τα δύο σκέλη είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 89, αρ. κατ. 137.

A. IV

A.iv.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 1141. Άγνωστη προέλευση. Ύστερη ελληνιστική περίοδο. Υ.: 0,295 μ. (Πίν. 20) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος και κρατά ένα αντικείμενο στο αριστερό χέρι. Ιμάτιο υπάρχει στα αριστερά. Δεν σώζεται το άνω μέρος του σώματος από τον ομφαλό και άνω, το δεξιό σκέλος από το γόνατο και κάτω και το αριστερό άκρο σκέλος. BIBLIOΓΡ.: **Δεσπίνης, Στεφανίδου-Τιβεριού, Βουτυράς 2010**, 26, αρ. κατ. 353, εικ. 1068-71. **Bobou 2015**, 156, αρ. κατ. 104.

A.iv.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας 151. Άγνωστη προέλευση, πιθανότατα Ιερό Αρτέμιδος. Αρχές 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: περ. 0,80 μ. (Πίν. 20) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Το δεξιό χέρι αφήνεται στο πλάι κρατώντας ένα μικρό αντικείμενο, πιθανώς μια μπάλα. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και με το άκρο χέρι πιέζει ένα πτηνό πάνω στο σώμα. Ιμάτιο πέφτει από τον αριστερό πήχη πίσω από το αριστερό πόδι. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό σκέλος από το γόνατο, το αριστερό άκρο πόδι του παιδιού και το κεφάλι του πτηνού είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Vorster 1983**, 163, 364, αρ. κατ. 98, πίν. 18,3.

A.iv.3. Ιερό Ασκληπιού, Γόννοι Λάρισας. Ελληνιστική εποχής. Υ.: 0,34 μ. (Πίν. 21) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το δεξιό άκρο χέρι ακουμπά στο μηρό, όμως ο πήχης και ο βραχίονας είναι σπασμένοι. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και ακουμπά μπροστά στο στήθος κρατώντας κάποιο αντικείμενο. Ιμάτιο είναι τυλιγμένο στον αριστερό αγκώνα. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το αριστερό σκέλος και το δεξιό σκέλος από το μέσο του μηρού και εξής είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Τζιαφάλιας 1977**, 136-7. **Αρβανίτου-Μεταλλινού 1982**, 244-7, εικ. 2. **Riethmüller 2005**, 311-12, σημ. 132. **Bobou 2015**, 140, αρ. κατ. 49.

A.iv.4. Αρχαιολογική Συλλογή Τρικάλων. Τρίκαλα. Α' τέταρτο 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,53 μ. (Πίν. 21) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το αριστερό χέρι κρατά ένα αντικείμενο – μάλλον ειδώλιο μικρού παιδιού. Ιμάτιο πέφτει από τον αριστερό πήχη. Αξιοσημείωτη είναι η εξάπλωση των πτυχών του ιματίου σαν βεντάλια. Το κεφάλι με το λαιμό και τμήμα του δεξιού ώμου, όλο το δεξιό χέρι, το δεξιό σκέλος από τη μέση του μηρού και το αριστερό άκρο πόδι είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Καστριώτης 1903**, 49, αρ. 2, πίν. 12. **Vorster 1983**, 165, 369, αρ. κατ. 113.

A.iv.5. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 785. Ιερό Απόλλωνα, θέση Σορός Μαγνησίας. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,74 μ. (με την πλίνθο). (Πίν. 21) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Με το δεξί χέρι στηρίζεται σε έναν πεσσίσκο, ενώ με το αριστερό του χέρι κρατά υδρόβιο πτηνό το οποίο στηρίζει στο προβαλλόμενο ισχίο. Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Milojčić 1974**, 66, πίν. 30. **Vorster 1983**, 159, 360, αρ. κατ. 86. **Λεβέντη 2009**, 297-8, 307, εικ. 6. **Bobou 2015**, 144, αρ. κατ. 63.

A.iv.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών 324. Ιερό Απόλλωνα, Δελφοί. Ελληνιστική εποχή. (Πίν. 21) Κορμός από το άγαλμα ενός σχεδόν γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Χλαμύδα στερεώνεται στον δεξιό ώμο και καλύπτει μέρος του αριστερού κορμού καθώς και το αριστερό χέρι ως τον καρπό, το οποίο είναι λυγισμένο μπροστά στο ύψος της μέσης και στη γροθιά του κρατά ένα μικρό πτηνό. BIBLIOΓΡ.: *Guide de Delphes, le Musée*. Παρίσι 1991, 121, εικ. 75. **Bobou 2015**, 143, αρ. κατ. 59.

A.iv.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών 4755. Ιερού του Απόλλωνα, Δελφοί. Πρώιμος 2^{ος} αι. π. Χ. (Πίν. 22) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Φαίνεται να είναι σε κίνηση, καθώς το αριστερό πόδι προβάλλει μπροστά σε διασκελισμό. Το παιδί κρατά κοντά στο σώμα του με τα δυο του χέρια μία πάπια. Ιμάτιο τυλίγεται στον αριστερό πήχη και πέφτει στο έδαφος προσφέροντας στήριξη στο άγαλμα. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό χέρι από το μέσου του βραχίονα, το δεξιό άκρο από το γόνατο, τμήμα της αριστερής κνήμης και το αριστερό άκρο πόδι είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Marcadé 1981**, 758, εικ. 68. **Vorster 1983**, 305, σημ. 575, 364, αρ. κατ. 97a. *Guide de Delphes, le Musée*. Παρίσι 1991, 111, εικ. 68. **Bobou 2015**, 143, αρ. κατ. 57.

A.iv.8. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας. Θεσπιές. Β' μισό 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,37 μ. (Πίν. 22) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το αγόρι κρατά ένα πτηνό στον αριστερό βραχίονα. Ιμάτιο πέφτει πάνω από τον αριστερό ώμο, κρατημένο μαζί με μια στρογγυλή πόρπη στην κορυφή. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας και τα δυο σκέλη κάτω από τα γόνατα, το κεφάλι του πτηνού είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Reinach, RSt II 459,4. de Ridder 1922**, 226, αρ. 14, 227, εικ. 6. **Vorster 1983**, 168, 368, αρ. κατ. 110.

A.iv.9. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1696. Θεσπιές. Β' τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,42 μ. (Πίν. 22) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κρατάει ένα πτηνό στον αριστερό βραχίονα. Πάνω από τον αριστερό πήχη κρέμεται ένα ιμάτιο. Το αριστερό άκρο χέρι είναι χτυπημένο. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας και τα δυο πόδια από τα γόνατα και κάτω, το κεφάλι του πτηνού είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Reinach, RSt II** 459,3. **Svoronos 1908**, 312, σημ. 4. **de Ridder 1922**, 228, αρ. 13 εικ. 6. **Vorster 1983**, 173, 368, αρ. κατ. 109.

A.iv.10. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 2772, Αθήνα. Πιθανόν από Ιερό του Κηφισού, αρχαία Λιλαία, Φωκίδα. Πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,815 μ. (χωρίς την πλίνθο). (Πίν. 22) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος ενώ το αριστερό είναι σταυρωμένο μπροστά από το δεξιό. Με το αριστερό χέρι στηρίζεται πάνω σε ένα πεσσίσκο, στην κορυφή του οποίου κάθετα μία πάπια (ή π). Το δεξιό του χέρι είναι λυγισμένο και ακουμπά στο στήθος του. Το κεφάλι είναι στρογγυλό και στραμμένο στα αριστερά κοιτώντας το πτηνό. Το πρόσωπο φέρει κανονικά χαρακτηριστικά. Τα χείλη σχηματίζουν μειδίαμα τονίζοντας έτσι τις παρειές. Τα μαλλιά αποδίδονται κυματιστά χωρίς όγκο και φέρουν ταινία. *BIBLIOΓΡ.*: **Σβορώνος 1909**, 134, πίν. 5. **Σβορώνος 1917**, 80. **Vorster 1983**, 161, 226, 355, αρ. κατ. 67, πίν. 6,4-5. **Raftopoulou 2000**, 69-71, αρ. κατ. 40, πίν. 72-73. **Καλτσάς 2001**, αρ. κατ. 563. **Bobou 2015**, 149, αρ. κατ. 80.

A.iv.11. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1630, Αθήνα. Πιθανόν από Σύρο. Πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,74 μ. Μ.: 0,30 μ. (Πίν. 23) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Με το αριστερό χέρι κρατά μια πάπια κοντά στο σώμα και με το δεξιό πιάνει το ράμφος του πτηνού. Ιμάτιο είναι ριγμένο στην πλάτη του. Δεν σώζεται το κεφάλι, ο λαιμός και οι ώμοι. *BIBLIOΓΡ.*: **Σβορώνος 1909**, 135, εικ. 1. **Raftopoulou 2000**, 71-2, αρ. κατ. 41, πίν. 74. **Bobou 2015**, 154, αρ. κατ. 95.

A.iv.12. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3403, Αθήνα. Άγνωστη προέλευση. Μάλλον α' μισό 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,12 μ. (Πίν. 23) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Με το αριστερό του χέρι, το αγόρι κρατάει ένα πτηνό κοντά στο σώμα του. Το δεξιό χέρι είναι λυγισμένο και με αυτό πιάνει το ράμφος του πτηνού. Μικρό ιμάτιο πέφτει πάνω από τον αριστερό πήχη. Το κεφάλι με το λαιμό, τα δύο σκέλη από τη μέση του μηρού είναι σπασμένα. Ο δεξιός βραχίονας είναι πολύ χτυπημένος. *BIBLIOΓΡ.*: **Reinach, RSt V** 196,6. **Λεονάρδος 1917**, 240 εικ. 3^A. **Vorster 1983**, 307, σημ. 595, 361, αρ. κατ. 90.

A.iv.13. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1806, Αθήνα. Χαλκίδα. Β' μισό 3^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 23) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κρατά έναν σκύλο στο αριστερό του χέρι. Ένα ιμάτιο κρέμεται πάνω από τον αριστερό ώμο και καλύπτει το αριστερό χέρι του, και στερεώνεται μαζί με μια πόρπη στον ώμο. Ο δεξιός βραχίονας και τα δύο σκέλη από τα γόνατα και κάτω, αλλά και τμήματα των μηρών είναι σπασμένα. Το κεφάλι είναι σπασμένο, αλλά έχει προσαρτηθεί ξανά – πιγούνι και μύτη μερικώς σπασμένα. Είναι στρογγυλό με κανονικά χαρακτηριστικά προσώπου και κοντά μαλλιά χωρίς όγκο. *BIBLIOΓΡ.*: **Reinach, RSt IV** 289,3. **Σβορώνος 1909**, 165, εικ. 15. **Vorster 1983**, 168, 360-1, αρ. κατ. 88, πίν. 20,1.

A.iv.14. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1996, Αθήνα. Άγνωστη προέλευση. Β' μισό 3^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,375 μ. Μ.: 0,275 μ. (Πίν. 23) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το δεξιό χέρι αφήνεται χαλαρό δίπλα στο σώμα. Με το αριστερό του χέρι το αγόρι πιέζει ένα πτηνό (πάπια) κοντά στο σώμα του. Ιμάτιο κρέμεται πάνω από τον αριστερό πήχη. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό χέρι από το βραχίονα, το δεξιό σκέλος από το μέσο του μηρού, το αριστερό σκέλος από το μέσο του μηρού, τμήμα του ιματίου και το κεφάλι του πτηνού είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Reinach, RSt IV 291,7. Σβορώνος 1909**, 136 εικ. 2. **Vorster 1983**, 168, 361, αρ. κατ. 89. **Raftopoulou 2000**, 65-7, αρ. κατ. 38, πίν. 68-69. **Bobou 2015**, 154, αρ. κατ. 93.

A.iv.15. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3366, Αθήνα. Κερατέα, Αττική. Ύστερος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,635 μ. Μ.: 0,26 μ. (Πίν. 24) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Στα αριστερά στηρίζεται σε ένα λαγωβόλον το οποίο είναι τοποθετημένο σε μαρμαρίνη βάση που μοιάζει με κορμό δέντρου. Χλαμύδα καλύπτει τον αριστερό ώμο του και όλο το αριστερό χέρι ως τον καρπό. Στο αριστερό άκρο χέρι κρατά ένα περιστέρι. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το δεξιό χέρι και το αριστερό άκρο πόδι είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Στάης 1916**, Παράρτ., 81, πίν. 12, εικ. 6. **Raftopoulou 2000**, 72-4, αρ. κατ. 42, πίν. 76-77. **Bobou 2015**, 154, αρ. κατ. 92.

A.iv.16. Εμπόριο Έργων Τέχνης, Αθήνα. Πιθανότατα από το ιερό του Ασκληπιού στη Λισό, Κρήτη. Α' μισό 1^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,50 μ. (Πίν. 24) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Με το αριστερό του χέρι το αγόρι στηρίζεται σε έναν πεσσίσκο. Στο δεξί του χέρι κρατά ένα μεγάλο, με μακρύ ράμφος πτηνό. Το κεφάλι είναι σχετικά μεγάλο, στρογγυλό με κανονικά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο και σγουρά, κάπως φουντωτά μαλλιά. Οι άκρες των σκελών είναι σπασμένες. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 177, 356, αρ. κατ. 69, πίν. 20,2.

A.iv.17. Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης ΝΓ0277, Αθήνα. Πιθανώς από την Αττική. Γ' τέταρτο 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,53 μ. (Πίν. 24) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Με το λυγισμένο αριστερό χέρι το αγόρι κρατά ένα λαγό από τα μπροστινά πόδια και τον ακουμπά στο αριστερό ισχίο. Το κεφάλι στρέφεται ελαφρώς προς τα δεξιά. Είναι στρογγυλό με κανονικά χαρακτηριστικά. Τα μαλλιά είναι χωρισμένα στη μέση και σε χαλαρές μπούκλες φτάνουν ως τους ώμους. Όλο το δεξιό χέρι και τα δύο σκέλη πάνω από το γόνατο και εξής είναι σπασμένα. Χτυπημένη είναι η μύτη και το μέτωπο. *BIBLIOΓΡ.*: **Doumas και Marangou 1978**, 281, αρ. 155. **Vorster 1983**, 173, 355, αρ. κατ. 68, πίν. 133,1.

A.iv.18. Αμφιάρειον Ωρωπός. Α' μισό 3^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 25) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κρατάει ένα πτηνό στον αριστερό βραχίονα. Ιμάτιο πέφτει από τον αριστερό βραχίονα, πίσω από το αριστερό σκέλος και στο πάτωμα. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το δεξιό χέρι, το δεξιό σκέλος, το αριστερό σκέλος από το γόνατο και τμήματα του ιματίου είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Vorster 1983**, 164, 366, αρ. κατ. 103, πίν. 7,1.

A.iv.19. Αρχαιολογικό Μουσείο Ραμνούντα 145. Ιερό Αμφιάραου, Ραμνούντας. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,47 μ. (Πίν. 25) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Με το αριστερό χέρι κρατά κοντά στο σώμα του ένα περιστέρι. Δεν σώζεται το δεξιό χέρι, όλο το δεξιό σκέλος και το αριστερό σκέλος απ' το γόνατο και κάτω. Το κεφάλι του είναι ελαφρώς υψωμένο προς τα άνω και γέρνει αριστερά. Είναι στρογγυλό με μεγάλα μάτια, μικρή μύτη και μικρό στόμα. Τα μαλλιά είναι κυματιστά και φτάνουν ως τον αυχένα. BIBLIOΓΡ.: (για κεφαλή) **Πετράκος 1976**, 57, αρ. 38, πίν. 24β. **Vorster 1983**, αρ. κατ. 161. (για ολόκληρο το άγαλμα) **Πετράκος 1982**, 158, πίν. 99δ. **Πετράκος 1999**, 315, εικ. 224. **Bobou 2015**, 143, αρ. κατ. 56.

A.iv.20. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας. Βόρειος τοίχος στήριξης του ναού, Ιερό Άρτεμης, Βραυρώνα. Γύρω στο 320 π. Χ. (Πίν. 25) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζον και άνετο σκέλος δεν ξεχωρίζουν εύκολα μεταξύ τους. Στο δεξιό χέρι, που αφήνεται χαλαρό πλάι στο σώμα, το αγόρι κρατά μια μπάλα ενώ στο λυγισμένο αριστερό χέρι ένα μικρό πτηνό. Ένα ιμάτιο κρέμεται πάνω από τον αριστερό πήχη του και φτάνει στο πάτωμα, λειτουργώντας ως στήριγμα. Το κεφάλι κοιτάζει ευθεία μπροστά. Είναι στρογγυλό με κανονικά χαρακτηριστικά, μαλλιά ελαφρώς κυματιστά φτάνουν ως τον αυχένα και φέρουν στεφάνη. Το κεφάλι, το αριστερό άκρο χέρι, η πλίνθος με πόδια και τμήμα του της παρυφής του ενδύματος είναι σπασμένα και συγκολλημένα. Το κεφάλι του πτηνού λείπει. BIBLIOΓΡ.: **Ορλάνδος 1959**, 16, εικ. 15 (μόνο το κεφάλι απεικονίζεται, εκεί αναφέρεται ως ένα κορίτσι). **Daux 1960**, 666, εικ. 7 (το ίδιο). Όλο το άγαλμα: **Themelis 1970**, 70, 71 εικ. **Vorster 1983**, 160, 222, 361-2, αρ. κατ. 91, πίν. 18,2.

A.iv.21. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας. Βόρεια τοίχου στήριξης του ναού, Ιερό Άρτεμης, Βραυρώνα. Τελευταίο τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 25) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Το αριστερό άκρο χέρι κρατά ένα στρογγυλό αντικείμενο, μάλλον μια μπάλα. Ιμάτιο κρέμεται από τον αριστερό ώμο χωρίς να σκεπάζει το βραχίονα. Το κεφάλι με το λαιμό, ο δεξιός βραχίονας από τη μέση, και τα δυο σκέλη από τα γόνατα και εξής είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Παπαδημητρίου 1950**, 177, 180, εικ. 9. **Vorster 1983**, 161, 362, αρ. κατ. 91a.

A.iv.22. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 246. Ιερό Ασκληπιού, Πειραιάς. Πρώιμος 2^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,62 μ. (Πίν. 26) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το αριστερό βαίνει προς τα εμπρός και ακουμπά στη φτέρνα. Το αριστερό χέρι είναι λυγισμένο και με αυτό κρατά μία μπάλα μπροστά στα πλευρά. Ιμάτιο κρέμεται από τον αριστερό πήχη και πέφτει στο έδαφος. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό χέρι από τον αγκώνα και εξής καθώς και το μπροστινό μέρος του δεξιού άκρου σκέλους είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Vorster 1983**, 366, αρ. κατ. 104. **Σταϊνχάουερ 1998**, 86. **Σταϊνχάουερ 2001**, 365-6, 375, εικ. 479. **Bobou 2015**, 139, αρ. κατ. 46.

A.iv.23. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 1802. Άγνωστη προέλευση. Αρχές 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,57 μ. (Πίν. 26) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Ο αριστερός βραχίονας είναι λυγισμένος και φέρει ένα ζώο, του οποίου μόνο το πίσω μέρος και τα μπροστινά πόδια,

που φτάνουν σχεδόν στο στήθος του αγοριού, έχουν διατηρηθεί. Είναι είτε ένας σχετικά μεγάλος λαγός ή ένας κοντός σκύλος. Ιμάτιο ρίχνεται πάνω από τον αριστερό ώμο, το οποίο καλύπτει το βραχίονα με ευρύχωρες πτυχές. Το κεφάλι με λαιμό, όλο το δεξιό χέρι, το δεξιό σκέλος από το ισχίο, το αριστερό σκέλος από το γόνατο, μέρη του ιματίου είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Vorster 1983**, 171, 366-7, αρ. κατ. 105, πίν. 19,3.

A.iv.24. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου Α 4160. Σε ένα πρόσφατο κτίριο νοτιοανατολικά από το Αρτεμίσιο, Δήλος. Στα 100 π. Χ. Υ.: 0,43 μ. (Πίν. 26) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κρατάει μια μπάλα μπροστά στο στήθος με το λυγισμένο αριστερό του χέρι. Ένα ιμάτιο κρέμεται πάνω από τον αριστερό ώμο καλύπτοντας όλο το αριστερό χέρι ως τον καρπό. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό χέρι από τον αγκώνα και εξής, και τα δύο σκέλη είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Reinach 1884**, 169, αρ. 2. **Marcadé 1969**, 244, σημ. 1, 257, σημ. 3, 258, σημ. 1, 434, πίν. 51. **Vorster 1983**, 176, 364, αρ. κατ. 97.

A.iv.25. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου Α 5217. Ιερό Απόλλωνα, Δήλος. Υ.: 0,26 μ. (Πίν. 26) Κορμός από το άγαλμα γυμνού αγοριού. Το δεξί χέρι είναι λυγισμένο και κρατά ένα πτηνό κοντά στο στήθος. BIBLIOΓΡ.: **Marcadé 1969**, 244, αρ. 3, πίν. 51. **Bobou 2015**, 146, αρ. κατ. 69.

A.iv.26. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου. Ρόδος. Τέλη 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 27) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Το δεξιό χέρι είναι λυγισμένο μπροστά στο στήθος όπως και το αριστερό χέρι με το οποίο η μορφή κρατά έναν μικρό σκύλο ή λαγό. Ιμάτιο τυλίγεται γύρω από τα πόδια και στερεώνεται στο αριστερό πήχη. Το κεφάλι με το λαιμό, τα δύο σκέλη κάτω από το γόνατο, τα δάχτυλα του δεξιού χεριού, το κεφάλι του ζώου και τμήματα του ιματίου είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Κωνσταντινόπουλος 1966**, 455, πίν. 489α. **Vorster 1983**, 177, 367, αρ. κατ. 107.

A.iv.27. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων 84. Από Δυτική Κρήτη. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,44 μ. (Πίν. 27) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος. Με το δεξί χέρι κρατά μια πάπια κοντά στο σώμα του. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το αριστερό χέρι, καθώς και τα δύο σκέλη από τα γόνατα και κάτω είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Papaoikonomou 1981**, 260, εικ. 3. **Vorster 1983**, 162, 356, αρ. κατ. 72. **Bobou 2015**, 155, αρ. κατ. 97.

A.iv.28. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 137. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Β' μισό 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 27) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Ο νέος βρίσκεται σε διασκελισμό προς τα αριστερά και με το δεξί χέρι ετοιμάζεται να ρίξει το αντικείμενο που κρατούσε – ίσως σφαίρα. Το αριστερό χέρι αφήνεται στο πλάι ελαφρώς λυγισμένο και καλύπτεται από μακρύ ιμάτιο το οποίο πέφτει πάνω στον αριστερό ώμο. BIBLIOΓΡ.: **Μαχαίρα 2011**, 441-2, εικ. 3. **Bobou 2015**, 137, αρ. κατ. 38.

A.iv.29. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 256. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. Β' μισό 2^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 27) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στον αριστερό του ώμο πέφτει ιμάτιο, καλύπτοντας τον αριστερό βραχίονα που είναι λυγισμένος κοντά στο σώμα του παιδιού και πάνω στον οποίο στηρίζεται λαγός. Το δεξί χέρι αφήνεται άνετο

κοντά στο σώμα και με το άκρο δεξί χέρι κρατά αντικείμενο. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό σκέλος από το γόνατο και κάτω, και το αριστερό άκρο πόδι είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Μαχαίρα 2011**, 443-6, εικ. 9. **Bobou 2015**, 138, αρ. κατ. 41.

A.iv.30. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου 87. Από Κρήτη. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,44 μ. (Πίν. 28) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Το δεξί χέρι ακουμπά στο μηρό κρατώντας στρογγυλό αντικείμενο, ενώ με το αριστερό κρατά μια πάπια κοντά στο σώμα του. Ιμάτιο τυλίγεται στον αριστερό αγκώνα. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό σκέλος από το γόνατο και κάτω, και το αριστερό άκρο πόδι είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Παραοικονομου 1981**, 262, εικ. 4. **Bobou 2015**, 155, αρ. κατ. 98.

A.iv.31. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 353. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν αρχές 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,32 μ. Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Το ελαφρώς προβαλλόμενο δεξιό σκέλος και το υπερυψωμένο δεξί χέρι δείχνουν την τάση να τονίζουν ενεργά τη μία πλευρά του σώματος. Το άκρο χέρι του λυγισμένου αριστερού βραχίονα πιάνει ένα πτηνό, πιθανώς ένα περιστέρι. Ιμάτιο πέφτει πάνω από τον πήχη. Το κεφάλι, ο δεξιός βραχίονας όπως και οι δύο κνήμες είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 89, αρ. κατ. 138.

A.iv.32. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 385. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν α' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,295 μ. (Πίν. 28) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το άνετο δεξιό σκέλος ελαφρώς προβάλλει εμπρός. Η κίνηση του δεξιού σκέλους πιθανώς αντιστοιχούσε στη δράση του δεξιού βραχίονα. Ο αριστερός βραχίονας λυγίζει μπροστά στο σώμα. Το αριστερό άκρο χέρι κρατά ένα πτηνό που ακουμπά το κεφάλι του στο στήθος του αγοριού. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό χέρι και οι δύο κνήμες είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 90, αρ. κατ. 147.

A.iv.33. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 413. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν α' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,31 μ. (Πίν. 28) Ιστάμενο άγαλμα γυμνού αγοριού. Τα δύο χέρια σταυρώνονται στο στήθος. Με το αριστερό χέρι φαίνεται να κρατά σφιχτά ένα μικρό υδρόβιο πτηνό. Το κεφάλι με το λαιμό και το δεξιό σκέλος από το γόνατο και το αριστερό σκέλος από το ισχίο είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 90, αρ. κατ. 146.

B. I

B.i.1. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 696, Αθήνα. Ιερό Είλειθυίας, Άγραι. Ύστερος 4^{ος} – πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,417 μ. (με την πλίνθο) Μ.: 0,40 μ. (Πίν. 28) Καθιστό άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά χειριδωτό χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος και στους ώμους με ιμάντες. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη να είναι λυγισμένα. Το αριστερό λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το δεξιό είναι ανασηκωμένο προς τα έξω και στο πλάι

πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Ο κορμός του είναι στραμμένος προς τα αριστερά, όπως το κεφάλι και το δεξιό του χέρι που στρέφονται προς τα άνω, ενώ με το αριστερό ακουμπά στο έδαφος παρέχοντας στήριξη στο σώμα. Τα χέρια δεν σώζονται πλήρως, όπως επίσης και τα άκρα πόδια. Το κεφάλι είναι στρογγυλό με κανονικά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο και κοντά μαλλιά χωρίς όγκο. BIBLIOΓΡ.: **Σβορώνος 1917**, 77, πίν. 2β. **Παπασπυρίδη-Καρούζου 1957**, 78, εικ. 8. **Pingiatoglou 1981**, 64-5. **Vorster 1983**, 68, 72, 202, 227, 351, αρ. κατ. 60. **Raftopoulou 2000**, 57-8, αρ. κατ. 33, πίν. 60-61. **Καλτσάς 2001**, αρ. κατ. 60. **Bobou 2015**, 131, αρ. κατ. 19.

B.i.2. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 477. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Μάλλον α' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,19 μ. Μ.: 0,28 μ. (Πίν. 28) Καθιστό άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Το κορίτσι φορά μακρύ χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος. Κάθεται στο έδαφος. Το αριστερό σκέλος λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο και πάνω του πέφτει ο κορμός, ενώ το δεξιό είναι ανασηκωμένο προς τα έξω και στο πλάι πατώντας με το πέλμα στο έδαφος. Ο κορμός έχει έντονη κλίση στην αριστερή του πλευρά και τα δύο χέρια πιθανότατα απλώνονταν προς αυτή την κατεύθυνση. Το άγαλμα είναι σπασμένο στο ύψος του στέρνου. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 97, αρ. κατ. 183.

B. II

B.ii.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας 1269. Ίσως ιερό Ασκληπιού, Ερέτρια. Πρώιμος 3^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,38 μ. (Πίν. 28) Καθιστό άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά χειριδωτό χιτώνα που ζώνεται κάτω από το στήθος και ιμάτιο που τυλίγεται γύρω από το αριστερό χέρι και καλύπτει την πλάτη και το δεξιό μηρό της μορφής. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη να είναι λυγισμένα. Το αριστερό λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το δεξιό ακουμπά με το γόνατο στην πλίνθο και την κνήμη να κείται προς τα πίσω χωρίς να είναι ορατή. Το δεξιό χέρι αν και λείπει φαίνεται ότι ήταν υψωμένο, ενώ το αριστερό ακουμπά στο έδαφος δίνοντας στήριξη στη μορφή. Στην αριστερή γροθιά η μορφή κρατά μια μπάλα. Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Vorster 1983**, 205, 352, αρ. κατ. 62, πίν. 23,3. **Θέμελης 1987**, 109-10, αρ. 3, πίν. 34α. **Bobou 2015**, 129, αρ. κατ. 14.

B.ii.2. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 695, Αθήνα. Ιερό Ειλειθυίας, Άγραι. Β' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,46 μ. (με την πλίνθο). (Πίν. 28) Καθιστό άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά χειριδωτό χιτώνα που είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος και δημιουργεί κόλπο. Δένεται και με ιμάντες που σταυρώνουν μπροστά στο στήθος ενωμένοι με ένα μετάλλιο. Φορά επίσης ιμάτιο τυλιγμένο γύρω από τη μέση και τα πόδια, και υποδήματα. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη να είναι λυγισμένα. Το αριστερό λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το δεξιό λυγίζει κάθετα μπροστά από το σώμα πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Το δεξιό του χέρι ακουμπά στο δεξιό γόνατο και κρατά ένα μικρό πτηνό. Το αριστερό χέρι λυγισμένο υψώνεται στο ύψος του στήθους, αλλά το άκρο είναι

σπασμένο. Το κεφάλι είναι οβάλ με κανονικά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο, μαλλιά χωρισμένα στη μέση, κυματιστά και φτάνουν ως τους ώμους. *BIBAIΟΓΡ.*: **Hadaczek 1901**, 212. **Collignon 1911**, 194, εικ. 121. **Σβορώνος 1917**, 77, πίν. 20. **Παπασπυρίδη-Καρούζου 1957**, 77, πίν. 20. **Pingiatoglou 1981**, 63. **Vorster 1983**, 68, 72, 199, 219, 351, αρ. κατ. 59. **Raftopoulou 2000**, 53-4, αρ. κατ. 30, πίν. 58-59. **Bobou 2015**, 132, αρ. κατ. 20.

B.ii.3 Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας Λ2124. Ιερό Ειλειθυίας, Ολυμπία. Πιθανόν α' τέτ. 4^ο αι. π. Χ. Υ.: 0,359 μ. Μ.: 0,293 μ. (Πίν. 29) Καθιστό άγαλμα ενδεδυμένης παιδικής μορφής. Φορά κοντό χιτωνίσκο με κοντές χειρίδες. Κάθεται σε βράχο όπου στηρίζει το αριστερό του χέρι, ενώ το δεξιό έρχεται προς τα αριστερά σε ένα σκύλο στρέφοντας και τον κορμό στην ίδια κατεύθυνση. Ο σκύλος στηριζόμενος στα πίσω πόδια ανασηκώνεται και με τα μπροστινά ακουμπά στο μηρό της μορφής. Το φύλο της μορφής δε μπορεί να προσδιοριστεί με ασφάλεια, αν και το ένδυμα και το πλάσιμο του σώματος φανερώνουν ότι πρόκειται για αγόρι. Δε σώζεται το κεφάλι, όπως και τμήμα του αριστερού βραχίονα και του δεξιού πήχη ιδίως κοντά στον καρπό. Ίσως το θραύσμα προσώπου (Λ2121) να ανήκει στη μορφή, βάσει μεγέθους και ίδιου υλικού. *BIBAIΟΓΡ.*: **Μουστάκα 2020**, 311, 314, Εικ. 6-7, κεφάλι: 314, Εικ. 8.

B.ii.4. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 1878. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Μάλλον β' μισό 4^ο αι. π. Χ. Υ.: 0,30 μ. Μ.: 0,31 μ. (Πίν. 29) Καθιστό άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Το κορίτσι φορά μακρύ χιτώνα ζωσμένο με ιμάντες σε χιαστί μπροστά στο στήρνο. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη να είναι λυγισμένα. Το αριστερό λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το δεξιό είναι ανασηκωμένο προς τα έξω και στο πλάι. Με το αριστερό της χέρι στηρίζεται σε μια μπάλα πάνω στην πλίνθο. Το δεξιό χέρι ήταν πιθανώς λυγισμένο και ακουμπούσε πάνω στο δεξιό γόνατο. Το δεξιό άκρο χέρι κρατούσε ίσως ένα πλατύ αντικείμενο ή ένα πουλί. Το κεφάλι με το λαιμό, οι δύο πήχεις και η δεξιά κνήμη με το γόνατο είναι σπασμένα. *BIBAIΟΓΡ.*: **Stucky 1993**, 97-8, αρ. κατ. 184.

B. III

B.iii.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 262. Από περιοχή γύρω από τη Θεσσαλονίκη. 2^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,32 μ. (Πίν. 29) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Στρέφει το σώμα του ελαφρώς προς τα αριστερά. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο ενώ το δεξί είναι λυγισμένο προς τα έξω και ανασηκωμένο. Και τα δύο χέρια λείπουν, καθώς και το δεξιό σκέλος από το γόνατο και κάτω. Το κεφάλι με το λαιμό είναι επίσης σπασμένα. *BIBAIΟΓΡ.*: **Vorster 1983**, 204, 380, αρ. κατ. 150, πίν. 22, 1-2. **Δεσπίνης, Στεφανίδου-Τιβεριού, Βουτυράς 2010**, 20, αρ. κατ. 348, εικ. 1049-52. **Bobou 2015**, 157, αρ. κατ. 107.

B.iii.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1698. Θεσπιές. Β' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,50 μ. (Πίν. 29) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αριστερό γόνατο τραβιέται κοντά στο σώμα, ενώ το δεξιό σκέλος μάλλον αφηνόταν προς τα κάτω, κρίνοντας από τη βάση του μηρού. Έτσι δίνεται η εντύπωση ότι το αγόρι δεν καθόταν στο έδαφος, αλλά σε υπερυψωμένο κάθισμα, ίσως πάνω σε βράχο. Το κεφάλι με το λαιμό, το δυο χέρια, το δεξιό σκέλος και το αριστερό άκρο πόδι είναι σπασμένα. Το αριστερό γόνατο είναι χτυπημένο. *BIBLIOΓΡ.*: **Svoronos 1908**, 313 σημ. **de Ridder 1922**, 230, αρ. 20, εικ. 8. **Vorster 1983**, 199, 379, αρ. κατ. 147.

B.iii.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1701. Θεσπιές. Γ' τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,50 μ. (Πίν. 30) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κάθεται πάνω σε ένα βράχο πάνω στον οποίο απλώνεται το ιμάτιό του. Το αριστερό χέρι στηρίζεται στο κάθισμα, το δεξιό χέρι σηκώνεται προς τα πάνω όπως δείχνει η αρχή του βραχίονα. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το δεξιό χέρι, το δεξιό γόνατο και τα δύο άκρα σκέλη είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Reinach, RSt II 453,2**. **Svoronos 1908**, 313, σημ. **de Ridder 1922**, 228, αρ. 19, 229, εικ. 7. **Vorster 1983**, 199, 379, αρ. κατ. 148.

B.iii.4. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 2211, Αθήνα. Ιερό Ασκληπιού, Νότια Κλιτύς Ακρόπολης, Αθήνα. Τελευταίο τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,455 μ. (Πίν. 30) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη να είναι λυγισμένα. Το αριστερό λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα μπροστά από το σώμα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το δεξιό είναι ανασηκωμένο και περνά σταυρωτά πάνω από το αριστερό πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Το αριστερό χέρι μάλλον ακουμπά στο έδαφος και στηρίζει το υπόλοιπο σώμα. Το σώμα του στρέφεται προς τα αριστερά, το κεφάλι και το δεξί χέρι ανασηκώνονται προς την αριστερή κατεύθυνση. Δε σώζεται η μύτη, το μεγαλύτερο τμήμα των χεριών και το μπροστινό μέρος του δεξιού άκρου σκέλους. Το κεφάλι είναι στρογγυλό με κοντά μαλλιά χωρίς όγκο. Δεν διακρίνεται λαιμός. *BIBLIOΓΡ.*: **Σβορώνος 1909**, 163, εικ. 13. **Vorster 1983**, 202, 372, αρ. κατ. 123, πίν. 9,2. **Raftopoulou 2000**, 54-6, αρ. κατ. 31, πίν. 60. **Καλτσάς 2001**, αρ. κατ. 564. **Bobou 2015**, 140, αρ. κατ. 47.

B.iii.5. Αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου Α 260. Ιερό Ειλειθυίας, Πάρος. 1^{ος} αι. π. Χ. (Πίν. 30) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αριστερό σκέλος του είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο μπροστά από το σώμα. Η μορφή στρέφει και γέρνει τον κορμό προς τα αριστερά. Το κεφάλι με το λαιμό, τα χέρια και το δεξί σκέλος είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Pingiatoglou 1981**, 134. **Ζαφειροπούλου 1998**, 82, εικ. 94. **Bobou 2015**, 133, αρ. κατ. 23.

B.iii.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Κω. Αρχές 2^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,24 μ. (Πίν. 30) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη λυγισμένα. Το αριστερό λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα και ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό πιθανώς απλωνόταν στη δεξιά πλευρά. Ένα ύφασμα τυλίγεται γύρω από τα σκέλη. Το άνω σώμα είναι έντονα κεκλιμένο στην αριστερή του πλευρά. Το αριστερό χέρι μάλλον ακουμπούσε στο έδαφος λειτουργώντας ως στήριγμα. Το κεφάλι με το λαιμό, και τα

δύο χέρια, η δεξιά κνήμη, το αριστερό άκρο σκέλος είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Laurenzi 1955/56**, 109, αρ. 97. **Vorster 1983**, 206, 377, αρ. κατ. 140.

B.iii.7. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 911. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Ύστερος 5^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,42 μ. Μ.: 0,45 μ. (Πίν. 31) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κάθεται πάνω σε μία χοντροκομμένη, επεξεργασμένη πλίνθο. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα και ακουμπά στην πλίνθο μπροστά από το σώμα, ενώ το δεξιό είναι λυγισμένο κάθετα προς το πλάι και πατά με το πέλμα στην πλίνθο. Το δεξιό χέρι ήταν προφανώς ένθετο όπως φανερώνει η οπή στη γένεση του βραχίονα. Ο αγκώνας μάλλον ήταν στηριγμένος πάνω στο λυγισμένο δεξιό γόνατο. Το αριστερό χέρι ακουμπά στην πλίνθο δίνοντας στήριξη στη μορφή που ελαφρώς γέρνει αριστερά. Το κεφάλι είναι στρογγυλό και μεγάλο συγκριτικά με το σώμα. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 83, αρ. κατ. 98, πίν. 23.

B.iii.8. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 1879. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Ύστερος 5^{ος} αι. – πρώιμος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,295 μ. (Πίν. 31) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας στην πλίνθο μπροστά από το σώμα του. Το σώμα είναι σε συστροφή. Και τα δυο χέρια ήταν πιθανώς απλωμένα μπροστά προς ένα παιχνίδι ή ένα ζώο. Το κεφάλι με το λαιμό, τα χέρια από το μέσο των βραχιόνων και το δεξιό σκέλος είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 85, αρ. κατ. 104.

B.iii.9. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 409. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν αρχές 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,37 μ. Μ.: 0,38 μ. (Πίν. 31) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κάθεται πάνω σε ένα ιμάτιο, το οποίο καλύπτει εν μέρει το δεξιό μηρό. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας στην πλίνθο μπροστά από το σώμα του, ενώ το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο, πλαγίως ανασηκωμένο και πατά με το πέλμα στην πλίνθο. Το κεφάλι με το λαιμό, τα δύο χέρια, τα δάχτυλα και των δύο άκρων σκελών είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 87, αρ. κατ. 118.

B.iii.10. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 2064. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν αρχές 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,41 μ. Μ.: 0,3 μ. Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κάθεται επάνω σε ένα βραχώδες ύψωμα, πάνω στο οποίο απλώνεται ένα ιμάτιο. Και τα δύο πόδια είναι λυγισμένα. Η στάση των χεριών και του κεφαλιού δεν δύναται να προσδιοριστούν. Δεν σώζονται το κεφάλι, τα δύο χέρια και η δεξιά κνήμη. Ζημιές φέρει το αριστερό πόδι. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 87, αρ. κατ. 123.

B.iii.11. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 13. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Γ' τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,245 μ. Μ.: 0,54 μ. (Πίν. 31) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Κάθεται πάνω σε ένδυμα που είναι απλωμένο στο έδαφος. Το αριστερό σκέλος λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στο έδαφος, ενώ το δεξιό ανασηκώνεται και ακουμπά με το γόνατο πάνω στο αριστερό πέλμα. Το καθιστό αγόρι γέρνει ελαφρώς προς τα αριστερά και στηρίζεται στο αριστερό χέρι που ακουμπά στο ένδυμα. Ο δεξιός πήχης του στηρίζεται στον δεξιό μηρό και το δεξιό χέρι ήταν

προφανώς ένθετο καθώς υπάρχει οπή. Δεν σώζονται το κεφάλι με το λαιμό και τον αριστερό ώμο, το δεξιό άκρο χέρι και τα δάχτυλα του δεξιού άκρου ποδιού, ενώ φθορές υφίσταται και το δεξιό γόνατο. *BIBLIOΓΡ.*: **Dunand 1970**, 63, πίν. 2α. **Vorster 1983**, 198, 374, αρ. κατ. 131. **Stucky 1993**, 83-4, αρ. κατ. 99.

B.iii.12. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 333. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν β' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,315 μ. Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το δεξί του χέρι πρέπει να ακουμπούσε στην πλίνθο και το αριστερό στο λυγισμένο, αριστερό γόνατο. Το κεφάλι, τα δύο χέρια, το δεξιό σκέλος και η αριστερή κνήμη είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 87, αρ. κατ. 120.

B.iii.13. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 358. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν β' μισό 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,34 μ. (Πίν. 32) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κάθεται σε πλίνθο με το αριστερό σκέλος λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το αριστερό χέρι ίσως κρατούσε ένα στρογγυλό αντικείμενο ή ένα ζώο. Το κεφάλι με το λαιμό, τα δύο χέρια από το μέσο των βραχιόνων, το δεξί πόδι, η φτέρνα και τα δάχτυλα του αριστερού άκρου σκέλους είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 87, αρ. κατ. 119.

B. IV

B.iv.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας Λ 80. Από Ίμερο κοντά στην Καβάλα. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,41 μ. (Πίν. 32) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Και τα δύο σκέλη είναι λυγισμένα και ακουμπάνε οριζόντια στην πλίνθο, το αριστερό προς τα μέσα μπροστά στο σώμα και το δεξιό προς τα έξω και δεξιά. Το αγόρι στρέφει το σώμα του προς τα αριστερά και το κεφάλι του ελαφρώς προς τα κάτω κοιτώντας την πάπια που κάθεται δίπλα του την οποία πιάνει με τα δύο χέρια. *BIBLIOΓΡ.*: **Λαζαρίδης 1969**, 170, πίν. 62. **Vorster 1983**, 200, 221, 376-7, αρ. κατ. 139, πίν. 9,1. **Bobou 2015**, 157, αρ. κατ. 105.

B.iv.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Λ 784. Ιερό Απόλλωνα, θέση Σορός Μαγνησίας. Γ' τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,29 μ. (Πίν. 32) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Κάθεται σε πλίνθο. Το αριστερό του σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας στο έδαφος με την κνήμη να κείται μπροστά του και πάνω της να στηρίζονται τα γενετικά όργανα του παιδιού. Το δεξιό του σκέλος είναι και αυτό λυγισμένο κάθετα ελαφρώς πλάγια με το πέλμα να πατά στο έδαφος. Με το αριστερό του χέρι στηρίζεται στην πλίνθο, ενώ το δεξί είναι λυγισμένο, ελαφρώς υψωμένο και κρατά αντικείμενο (μεταλλικό κυλινδρικό στέλεχος). Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Milojčić 1974**, 68, πίν. 32. **Vorster 1983**, 198, 380-1, αρ. κατ. 152. **Λεβέντη 2009**, 298, 307, εικ. 7. **Bobou 2015**, 145, αρ. κατ. 64.

B.iv.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας 625. Ίσως ιερό Ασκληπιού, Ερέτρια. Α' μισό 3^{ου} αι. π. Χ. (Πίν. 32) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Ιμάτιο τυλίγεται γύρω από τη μέση του καλύπτοντας όλο το αριστερό σκέλος εκτός από το άκρο του, και το μισό

δεξιό μηρό, αφήνοντας ωστόσο ακάλυπτα τα γενετικά όργανα. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα, ελαφρώς πλάγια, με το πέλμα να πατά στην πλίνθο. Το αριστερό χέρι μάλλον αφηνόταν χαλαρό δίπλα στο σώμα, ενώ το δεξιό χέρι λυγισμένο στηρίζεται στο δεξιό γόνατο. Στη δεξιά γροθιά του κρατά ένα πτηνό. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο σχεδόν το αριστερό χέρι, ο δεξιός βραχίονας με τον δεξιό πήχη είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Θέμελης 1987**, 110, αρ. 4, πίν. 34β. **Bobou 2015**, 129, αρ. κατ. 13.

B.iv.4. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 300, Αθήνα. Ιερό Ασκληπιού, Επίδαυρος. Β' τέταρτο 4^ο αι. π. Χ. Υ.: 0,40 μ. (Πίν. 33) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα και ακουμπώντας στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο και ανασηκωμένο κάθετα με το πέλμα να πατά πιθανόν στην πλίνθο. Στο αριστερό του χέρι και κοντά στο σώμα του κρατά ένα σκυλάκι, ενώ το δεξιό χέρι πιθανόν ήταν υψωμένο. Το κεφάλι είναι ελαφρώς στραμμένο προς τα άνω και δεξιά. Είναι στρογγυλό με μικρά χαρακτηριστικά και κοντά μαλλιά χωρίς όγκο. *BIBLIOΓΡ.*: **Svoronos 1908**, 313, εικ. 175. **Σβορώνος 1909**, 163, εικ. 14. **Reinach RSt IV** 289.6. **Vorster 1983**, 194, 371-2, αρ. κατ. 122, πίν. 21,1. **Καλτσάς 2001**, αρ. κατ. 548. **Bobou 2015**, 135, αρ. κατ. 29.

B.iv.5. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3407, Αθήνα. Ιερό Αμφιάραου, Ωρωπός. Α' τέταρτο 3^ο αι. π. Χ. Υ.: 0,13 μ. (Πίν. 33) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Κάθεται σε έναν βράχο που καλύπτεται από το ιμάτιο της μορφής. Στηρίζεται στο βράχο με το δεξιό του χέρι, ενώ με το αριστερό κρατά ένα πτηνό (πάπια) κοντά στο στήθος του. Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Λεονάρδος 1917**, 240, εικ. 3. **Σβορώνος 1917**, 78. **Πετράκος 1968**, 120, αρ. 13, πίν. 36α. **Vorster 1983**, 203, 372, αρ. κατ. 124. **Raftopoulou 2000**, 64-5, αρ. κατ. 37, πίν. 65. **Bobou 2015**, 142, αρ. κατ. 55.

B.iv.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήρας. Αγορά Θήρας. Γ' τέταρτο 4^ο αι. π. Χ. Υ.: 0,30 μ. (Πίν. 33) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Ιμάτιο καλύπτει το αριστερό σκέλος του, το οποίο είναι λυγισμένο κάθετα με το πέλμα να πατά στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το αριστερό χέρι, αν και δε σώζεται ολόκληρο ακουμπούσε σε ένα αντικείμενο δυσδιάκριτο στην εικόνα, ενώ το δεξιό χέρι είναι λυγισμένο και ακουμπά στον δεξιό μηρό κοντά στην κοιλιά κρατώντας στην γροθιά ένα πουλί. Το κεφάλι είναι σπασμένο αλλά έχει επικολληθεί. Επίσης, είναι πολύ φθαρμένο. *BIBLIOΓΡ.*: **Hiller von Gaertringen 1904**, 58, εικ. 43.163. **Vorster 1983**, 70, 200, 379-80, αρ. κατ. 149. **Bobou 2015**, 130, αρ. κατ. 17.

B.iv.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Λ 253. Ιερό Ασκληπιού, Λισός, Κρήτη. 1^{ος} αι. π. Χ. (Πίν. 33) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη λυγισμένα. Το αριστερό σκέλος λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα μπροστά από το σώμα με το πέλμα να πατά στην πλίνθο. Το αριστερό χέρι ακουμπά στην πλίνθο

δίνοντας στήριξη στο σώμα, ενώ το δεξιό χέρι ακουμπά στο δεξιό γόνατο και κρατά μετακάρπια οστά/αστραγάλους. Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Παραοικονομου 1981**, 258-60, εικ. 2. **Μαχαίρα 2011**, 444-6, εικ. 5. **Bobou 2015**, 137, αρ. κατ. 37.

B.iv.8. Μουσείο Βηρυτού, Ε 14. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Β' μισό 5^{ου} – πρώιμος 4^{ος} αι. π. Χ. . Υ.: 0,49 μ. (μέγ.) (Πίν. 34) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη λυγισμένα. Το αριστερό σκέλος λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα μπροστά από το σώμα με το πέλμα να πατά στην πλίνθο. Το αγόρι στηρίζεται με το αριστερό χέρι πάνω σε δύο στρογγυλά αντικείμενα. Το δεξιό χέρι ελαφρώς υψωμένο προς τα εμπρός δίπλα από το δεξιό σκέλος ίσως κρατούσε ένα πτηνό. Το κεφάλι είναι στρογγυλό, κλίνει λιγάκι προς τα κάτω, με συνηθισμένα χαρακτηριστικά στο πρόσωπο και κοντά μαλλιά χωρίς όγκο. Δε σώζεται το δεξιό άκρο χέρι, ενώ ζημιές έχουν υποστεί και τα δύο άκρα πόδια, το αριστερό γόνατο και το πρόσωπο. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 85, αρ. κατ. 108, πίν. 26-27.

B.iv.9. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 16. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Ύστερος 5^{ος} αι. – πρώιμος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,43 μ. Μ.: 0,45 μ. (Πίν. 34) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Η μορφή κάθεται σε πλίνθο με ένα ιμάτιο να είναι ριγμένο πάνω στα σκέλη. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το δεξιό είναι λυγισμένο κάθετα και πατά με το πέλμα στο έδαφος. Το αριστερό χέρι ακουμπά πάνω σε ένα στρογγυλό αντικείμενο, το οποίο βρίσκεται πάνω στην πλίνθο – πιθανώς μια μπάλα – ενώ το δεξιό χέρι κρατά ένα πουλί, το οποίο κάθεται στο δεξιό γόνατο. Το κεφάλι είναι οβάλ με μεγάλα μάτια μικρή μύτη και μικρό στόμα και φουσκωτά μάγουλα. Τα μαλλιά είναι κοντά χωρίς όγκο. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 86, αρ. κατ. 110, πίν. 26-27.

B.iv.10. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 20. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Ύστερος 5^{ος} αι. – πρώιμος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,385 μ. Μ.: 0,47 μ. (Πίν. 34) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Η μορφή κάθεται πάνω σε ένα απλωμένο ιμάτιο, το οποίο καλύπτει πλήρως το δεξιό σκέλος εκτός από το άκρο πόδι. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Το αριστερό χέρι ακουμπά σε μία πάπια. Ο δεξιός πήχης ακουμπά στο δεξιό γόνατο του λυγισμένου ποδιού. Το δεξιό άκρο χέρι κρατά μία μπάλα, η οποία με ένα στήριγμα είναι συνδεδεμένη με το γόνατο. Το κεφάλι με το λαιμό είναι σπασμένα. Ζημιές στο αριστερό στήθος του παιδιού και στο κεφάλι της πάπιας. *BIBLIOΓΡ.*: **Stucky 1993**, 84-5, αρ. κατ. 111.

B.iv.11. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 331. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν αρχές 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,415 μ. Μ.: 0,49 μ. (Πίν. 34) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κάθεται πάνω σε ένα απλωμένο ιμάτιο, το οποίο καλύπτει το δεξιό σκέλος, το οποίο είναι λυγισμένο κάθετα, πλάγια και πατά με το πέλμα στην πλίνθο. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το αριστερό άκρο χέρι ακουμπά πάνω σε ένα στρογγυλό αντικείμενο, ένα

πτηνό ή μία μπάλα, ενώ το δεξιό πιθανώς ακουμπούσε στο λυγισμένο δεξιό γόνατο. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το δεξιό χέρι, ο αριστερός πήχης με τον αγκώνα είναι σπασμένα. Ζημιές έχουν γίνει στο δεξί γόνατο, και στα δύο άκρα πόδια, στο αριστερό άκρο χέρι καθώς και στο αντικείμενο στο οποίο στηρίζεται. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 86-7, αρ. κατ. 116, πίν. 29.

B.iv.12. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, E 332. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν αρχές 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,265 μ. Μ.: 0,32 μ. (Πίν. 35) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Η μορφή κάθεται σε ένα απλωμένο ιμάτιο το οποίο καλύπτει και τα δύο σκέλη. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Το αριστερό άκρο χέρι στηριζόταν μάλλον στην πλίνθο. Ο δεξιός βραχίονας κρατά ένα μεγάλο πτηνό πιεσμένο στο λυγισμένο δεξιό γόνατο. Το κεφάλι με το λαιμό, όλο το αριστερό χέρι και το δεξί άκρο χέρι του αγοριού, καθώς και το κεφάλι του πτηνού είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 87, αρ. κατ. 117.

B.iv.13. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, E 1880. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν αρχές 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,345 μ. Μ.: 0,46 μ. (Πίν. 35) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αγόρι κάθεται πάνω στο μανδύα ο οποίος απλώνεται πάνω στην πλίνθο. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Το αριστερό χέρι του ακουμπά σε μία μπάλα στην πλίνθο. Ο δεξιός πήχης ακουμπά στο δεξιό λυγισμένο γόνατο και το δεξί άκρο χέρι κρατούσε μάλλον ένα πτηνό. Το κεφάλι με το λαιμό και οι δύο πήχεις είναι σπασμένα. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 86, αρ. κατ. 114, πίν. 28.

B.iv.14. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, E 410. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Πιθανόν αρχές 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,37 μ. (Πίν. 35) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη λυγισμένα. Το αριστερό σκέλος λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος λυγίζει κάθετα μπροστά στο σώμα πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Με το αριστερό χέρι ακουμπά σε ένα στρογγυλό αντικείμενο – πιθανόν μια μπάλα ή το σώμα πτηνού – που βρίσκεται δίπλα του. Το δεξιό χέρι πιθανόν ακουμπούσε στο δεξιό γόνατο. Το κεφάλι, το δεξιό χέρι από το μέσο του βραχίονα, τμήμα της δεξιάς λεκάνης, τα δάχτυλα του αριστερού άκρου σκέλους δεν σώζονται. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 86, αρ. κατ. 115.

B.iv.15. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, E 15. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Α' τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. Μ.: 0,4 μ. (Πίν. 35) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Ένα ιμάτιο απλώνεται κάτω από το αγόρι και καλύπτει εν μέρει το κάτω μέρος του σώματος. Τα γενετικά όργανα αφήνονται ορατά. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το δεξιό είναι λυγισμένο κάθετα και πλάγια πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Το δεξιό χέρι ακουμπά σε μία πάπια που βρίσκεται δίπλα από το αριστερό σκέλος. Ίσως και το αριστερό χέρι να στηριζόταν σε ένα αντικείμενο, ωστόσο αυτό έχει καταστραφεί και δεν ξεχωρίζει. Το κεφάλι με το

λαιμό είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Dunand 1970**, 61ff. πίν. 2β. **Vorster 1983**, 192, 375, αρ. κατ. 134. **Stucky 1993**, 86, αρ. κατ. 112, πίν. 27.

B.iv.16. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 17. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Μάλλον α' τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,26 μ. Μ.: 0,22 μ. (Πίν. 36) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα μπροστά στο σώμα και πατά με το πέλμα στην πλίνθο. Το αριστερό χέρι ακουμπά στο συνοδό του που κάθεται δίπλα του, έναν μικρό σκύλο, ενώ το δεξιό χέρι του αγοριού ακουμπά στο δεξιό γόνατο που έρχεται κοντά στο σώμα. Δε σώζεται το κεφάλι με το λαιμό. Ζημιές έχουν υποστεί το αριστερό στήθος, το δεξί χέρι, τα άκρα και το κεφάλι του σκύλου. *BIBLIOΓΡ.*: **Dunand 1970**, 63 πίν. 4β. **Vorster 1983**, 193, 375, αρ. κατ. 133. **Stucky 1993**, 86, αρ. κατ. 113, πίν. 28.

B.iv.17. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 23. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Γ' τέταρτο 4^{ου} αι. π. Χ. Υ.: 0,38 μ. Μ.: 0,43 μ. (Πίν. 36) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Το βάρος του σώματός του πιέζει έντονα και τις δύο λυγισμένες κνήμες. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα, πλάγια πατώντας με το πέλμα στην πλίνθο. Με το αριστερό χέρι στηρίζεται στην πλίνθο, με το δεξί αγκαλιάζει ένα πουλί το οποίο ακουμπά στο δεξιό γόνατό του. Το κεφάλι είναι στρογγυλό με κανονικά χαρακτηριστικά στο πρόσωπο και κοντά μαλλιά χωρίς καθόλου όγκο. Ζημιές έχει υποστεί το αριστερό άκρο πόδι, ο δεξιός ώμος και ο αριστερός βραχίονας. *BIBLIOΓΡ.*: **Dunand 1970**, 61ff. πίν. 3β. **Vorster 1983**, 199, 372, αρ. κατ. 125. **Stucky 1993**, 85-6, αρ. κατ. 109, πίν. 26.

Γ. Ι

Γ.ι.1. Staatliche Museen 505, Βερολίνο. Από την Τανάγρα. Ύστερος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,34 μ. (Πίν. 36) Καθιστό άγαλμα ενδεδυμένου κοριτσιού. Φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες. Κάθεται σε πλίνθο με τα σκέλη λυγισμένα. Το αριστερό λυγίζει οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στο έδαφος, ενώ το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο κάθετα περνά σταυρωτά πάνω από το αριστερό σκέλος και ακουμπά με τη φτέρνα στο έδαφος. Δίπλα στη μορφή βρίσκεται μια πάπια. Με το αριστερό χέρι ακουμπά το σώμα της πάπια ενώ με το δεξιό το ράμφος της πάπια – ίσως την ταΐζει. Το πρόσωπο με το λαιμό είναι σπασμένα. *BIBLIOΓΡ.*: **Furtwängler 1884**, πίν. 35. **Conze 1891**, 198, αρ. 505. **Bieber 1928**, 45, πίν. XIII 2. **Vorster 1983**, 200, 352, αρ. κατ. 61. **Bobou 2015**, 161, αρ. κατ. 122.

Γ.ι.2. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 19. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Περίπου 400 π. Χ. Υ.: 0,345 μ. (Πίν. 37) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Σπασμένο σε πολλά σημεία, αλλά έχει συγκολληθεί. Κάθεται σε πλίνθο, σχεδόν με τον αριστερό μηρό μόνο. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου

στην πλίνθο. Το δεξιό σκέλος λυγίζει κάθετα, περνά πάνω από το αριστερό και πατά με την φτέρνα στην πλίνθο. Το άνω μέρος του κορμού στρέφεται και έχει κλίσει προς τα αριστερά, όπου με το αριστερό χέρι ακουμπά σε σωρό αστραγάλων, ενώ με το δεξιό κρατά ένα περιστέρι που είναι πάνω στην πλίνθο δίπλα από τους αστραγάλους. Το κεφάλι του παιδιού, καθώς και το κεφάλι του πτηνού δεν σώζονται. BIBLIOΓΡ.: **Vorster 1983**, 193, 375-6. αρ. κατ. 136. **Stucky 1993**, 84, αρ. κατ. 102.

Γ.ii.3. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, E 22. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Περίπου 400 π. Χ. Υ.: 0,34 μ. (Πίν. 37) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Σπασμένο σε πολλά σημεία αλλά έχει συγκολληθεί. Κάθεται σε πλίνθο με ελαφριά κλίση προς τα πίσω. Τα σκέλη του είναι λυγισμένα. Το αριστερό λυγίζει ελαφρώς προς τα μέσα και οριζόντια, ενώ το δεξιό κάθετα πατώντας με την φτέρνα στην πλίνθο. Με το αριστερό χέρι ακουμπά σε μια χελώνα που βρίσκεται δίπλα του, ενώ το δεξιό αν και δεν σώζεται πλήρως ίσως ακουμπούσε στο δεξιό γόνατο. Το κεφάλι, ο δεξιός πήχης και τα δάχτυλα των παιδιών δεν σώζονται. BIBLIOΓΡ.: **Dunand 1970**, 61, πίν. 3α. **Vorster 1983**, 193, 375 αρ. κατ. 135. **Stucky 1993**, 84, αρ. κατ. 100, πίν. 23.

Γ. II

Γ.ii.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας Λ2123. Ιερό Ειλειθυίας, Ολυμπία. Πιθανόν α' τέτ. 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,39 μ. Μ.: 0,538 μ. (Πίν. 37) Καθιστό άγαλμα σχεδόν γυμνού αγοριού. Το δεξιό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στην πλίνθο, ενώ το αριστερό είναι λυγισμένο προς τα πίσω με το γόνατο και την κνήμη να ακουμπούν στη πλίνθο. Ο κορμός πέφτει μπροστά πάνω στο δεξιό σκέλος. Το αριστερό χέρι ακουμπά στην πλίνθο στηρίζοντας τη μορφή και έτσι πρέπει να ήταν και το δεξιό που δε σώζεται. Ιμάτιο καλύπτει το κάτω μέρος του σώματος. Το κεφάλι είχε σπάσει και συγκολλήθηκε, η επιφάνειά του είναι αρκετά διαβρωμένη. BIBLIOΓΡ.: **Μουστάκα 2020**, 311, 313, Εικ. 2-5.

Γ.ii.2. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, E 18. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Ύστερος 5^{ος} αι. – πρώιμος 4^{ος} αι. π. Χ. Υ.: 0,345 μ. Μ.: 0,67 μ. (Πίν. 38) Καθιστό άγαλμα γυμνού αγοριού. Η παιδική μορφή είναι πλαγίως επικλινής, ενώ το σώμα παρουσιάζει περιστρεφόμενη κίνηση. Η κοιλιά ακουμπά στο έδαφος ενώ το δεξιό χέρι στηρίζεται στο έδαφος δίνοντας ώθηση στο παιδί να σηκωθεί. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στο έδαφος, ενώ το δεξιό φαίνεται να έρχεται πλάγια πάνω από το αριστερό. Το κεφάλι με το λαιμό, το δεξιό άκρο χέρι, ο αριστερός βραχίονας και το δεξιό σκέλος είναι σπασμένα. Ζημιές στο αριστερό άκρο σκέλος. BIBLIOΓΡ.: **Stucky 1993**, 84-5, αρ. κατ. 103.

Γ.ii.3. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, E 21. Ιερό Εσμούν, Σιδώνα, Λίβανος. Μεταξύ 430-420 π. Χ. Υ.: 0,41 μ. Μ.: 0,59 μ. (Πίν. 38) Καθιστό άγαλμα σχεδόν γυμνού αγοριού. Η μορφή διατηρείται ολόκληρη. Ένδυμα είναι τυλιγμένο γύρω από το κάτω μέρος του σώματος και κυρίως τα σκέλη. Το αριστερό σκέλος είναι λυγισμένο οριζόντια προς τα μέσα ακουμπώντας εξ ολοκλήρου στο έδαφος ενώ το δεξιό λυγίζει κάθετα

και περνώντας πάνω από το αριστερό πατά με το πέλμα στην πλίνθο. Το αγόρι στρέφεται προς τα αριστερά και στηρίζεται στα δυο του χέρια. Μάλιστα κρατά με το δεξιό άκρο χέρι ένα πτηνό και με το αριστερό κάποιο άλλο αντικείμενο (ίσως ζώο – χελώνα). Το κεφάλι είναι στρογγυλό και κάπως παχουλό. BIBLIOΓΡ.: **Dunand 1970**, 63 ff. πίν. 1α. **Vorster 1983**, 191, 373, αρ. κατ. 127. **Stucky 1993**, 84, αρ. κατ. 101.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

Πίνακας 1

A.i.1

A.i.2.

A.i.3

A.i.4

A.i.5

A.i.6

A.i.7

A.i.8

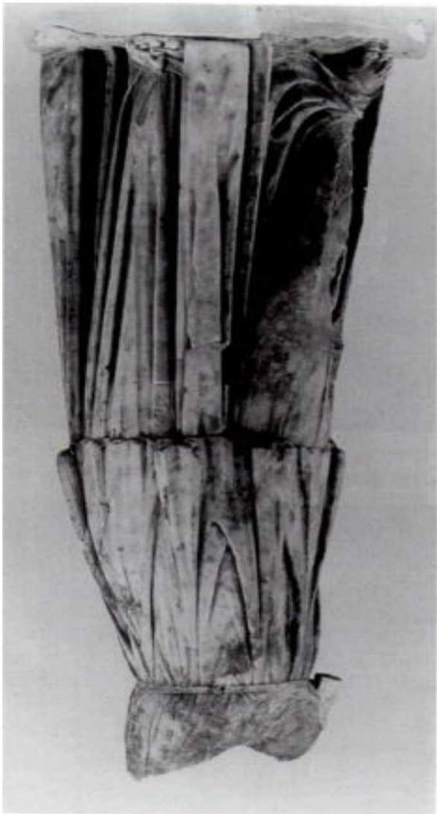
A.19

A.11

A.10

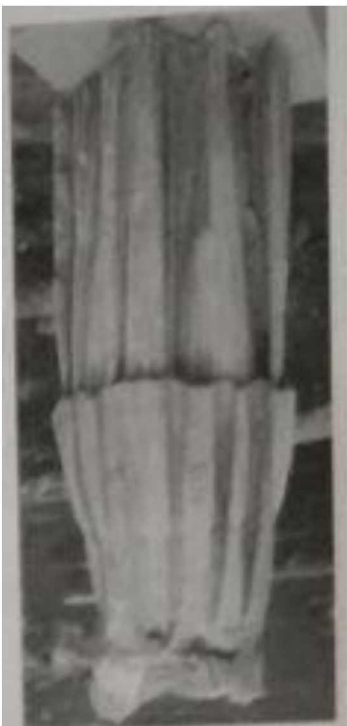

A.12

A.13

A.14

A.15

A.16

Πίνακας 5

A.i.17

A.i.18

© Museumslandschaft Hessen Kassel

A.i.19

© Museumslandschaft Hessen Kassel

A.i.20

Πίνακας 6

A.ii.1

A.ii.2

A.ii.3

A.ii.4

A.ii.5

A.ii.7

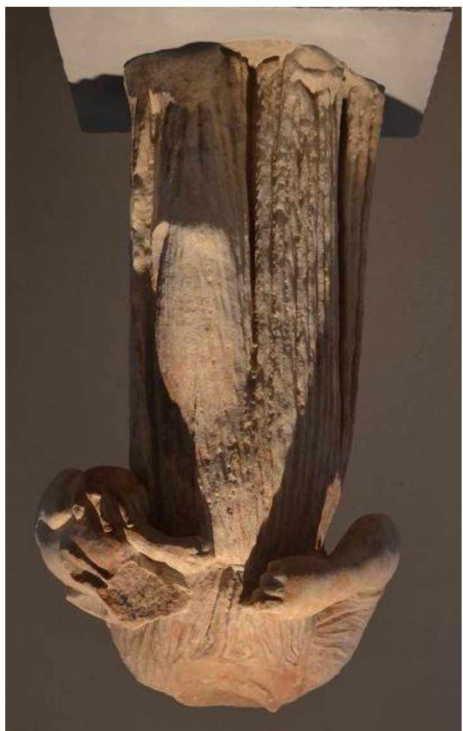

A.ii.8

A.ii.6

A.ii.9

A.ii.11

A.ii.12

A.ii.10

A.ii.13

A.ii.14

A.ii.15

A.ii.16

A.ii.17

A.ii.19

A.ii.18

A.ii.20

A.ii.21

A.ii.22

A.ii.23

A.ii.24

A.ii.25

A.ii.26

A.ii.27

A.ii.28

A.ii.29

© Museumslandschaft Hessen Kassel

A.ii.30

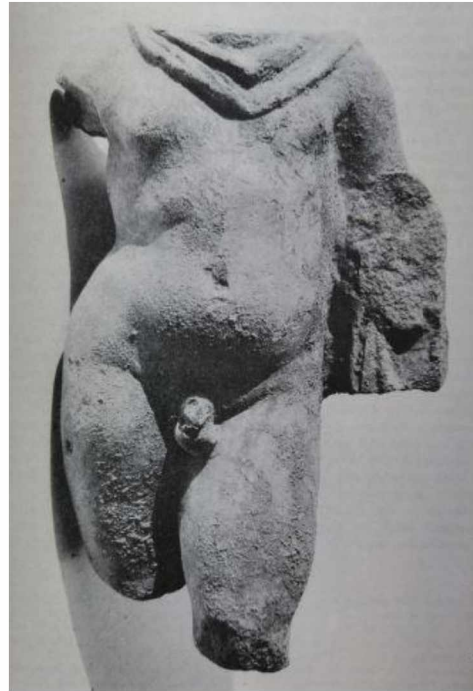

© Museumslandschaft Hessen Kassel

A.ii.31

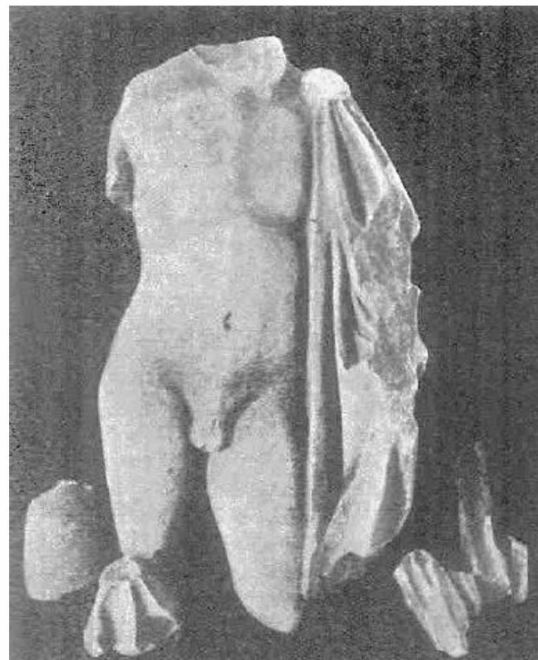
A.iii.1

A.iii.2

A.iii.3

A.iii.4

A.iii.5

A.iii.6

A.iii.8

A.iii.9

A.iii.10

A.iii.11

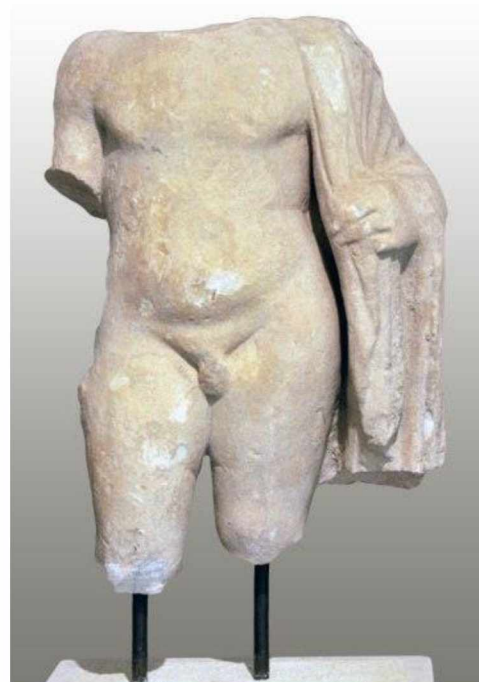
A.iii.12

A.iii.13

A.iii.14

A.iii.15

A.iii.16

A.iii.17

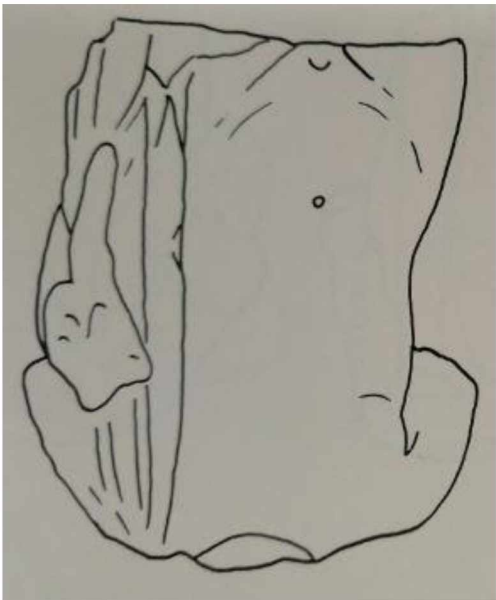
A.iii.18

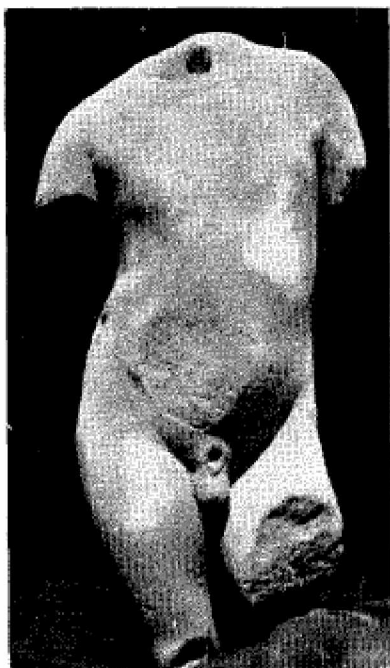
A.iii.19

A.iii.20

A.iii.21

A.iii.22

A.iii.23

A.iii.24

A.iii.25

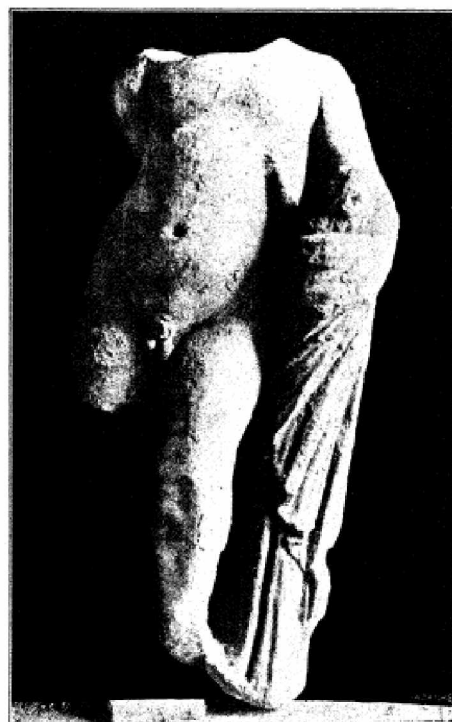
A.iv.1

A.iv.2

A.iv.3

A.iv.4

A.iv.5

A.iv.6

A.iv.7

A.iv.8

A.iv.9

A.iv.10

A.iv.11

A.iv.12

A.iv.13

A.iv.15

A.iv.16

A.iv.14

A.iv.17

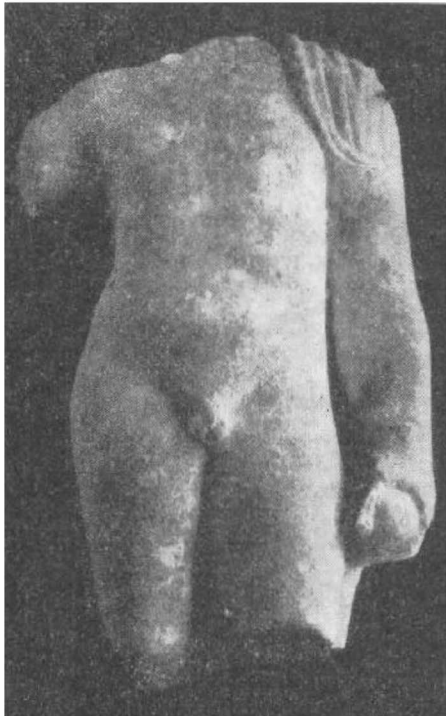
A.iv.18

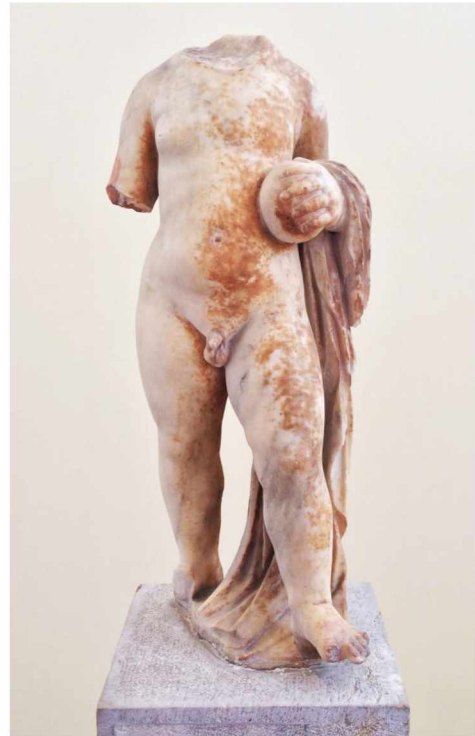
A.iv.19

A.iv.20

A.iv.21

A.iv.22

A.iv.23

A.iv.24

A.iv.25

A.iv.26

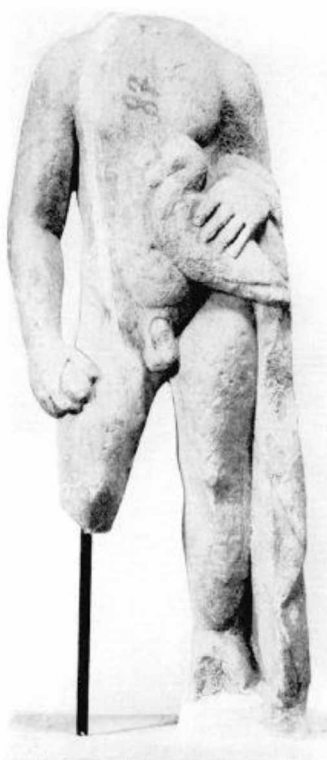
A.iv.27

A.iv.28

A.iv.29

A.iv.30

A.iv.32

A.iv.33

B.i.1

B.i.2

B.ii.1

B.ii.2

B.ii.3

B.ii.4

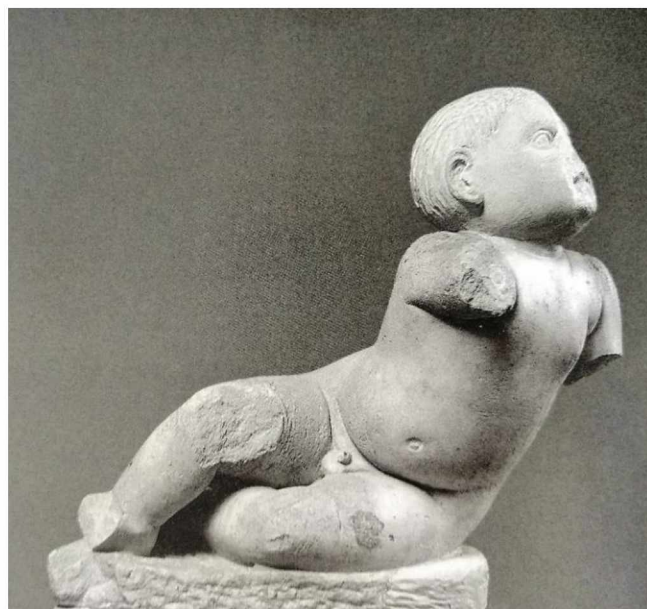
B.iii.1

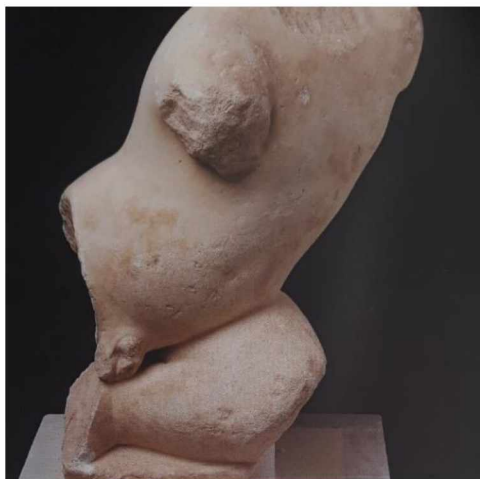
B.iii.2

B.iii.3

B.iii.4

B.iii.5

B.iii.6

B.iii.7

B.iii.8

B.iii.9

B.iii.11

B.iii.13

B.iv.1

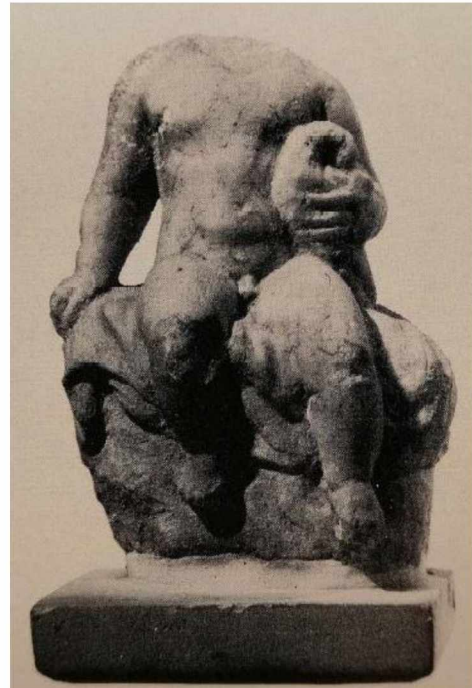
B.iv.2

B.iv.3

B.iv.4

B.iv.5

B.iv.6

B.iv.7

B.iv.8

B.iv.9

B.iv.10

B.iv.11

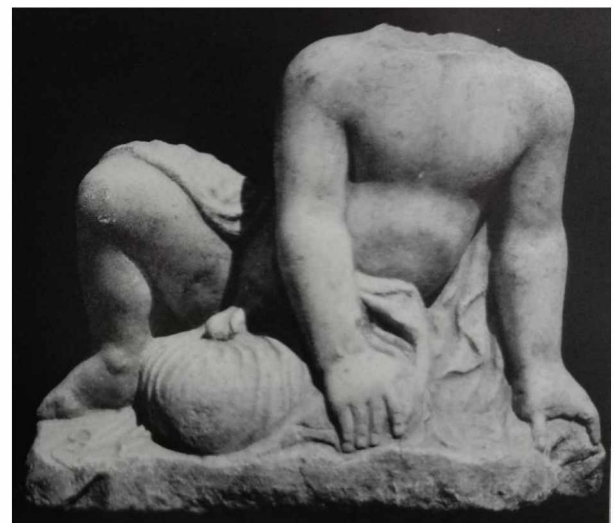
B.iv.12

B.iv.13

B.iv.14

B.iv.15

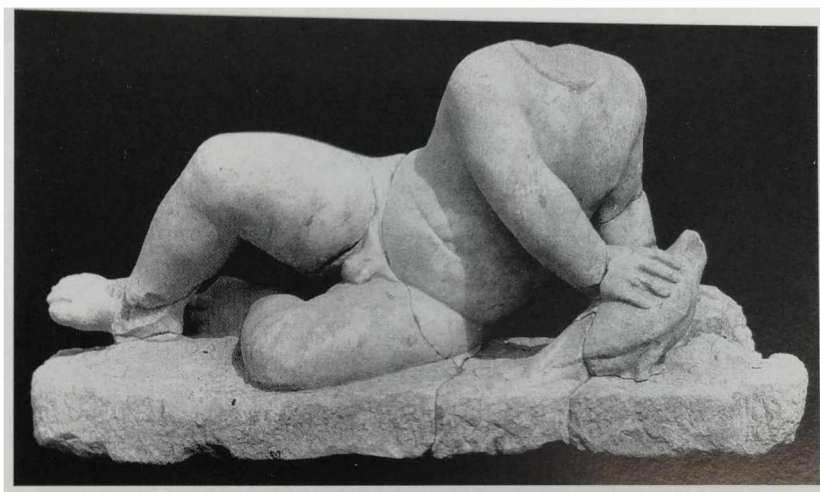
B.iv.16

B.iv.17

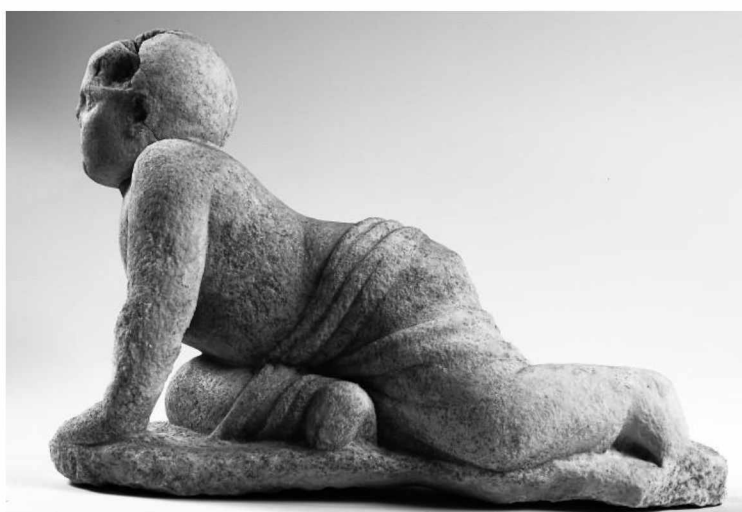
Γ.i.1

Γ.ι.2

Γ.ι.3

Γ.ιι.1

Γ.ii.2

Γ.ii.3

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΩΝ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

- A.i.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Πολυγύρου 56 (Πίν. 1): Vorster 1983, Πίν. 17, 4.
- A.i.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Βουθρωτού 485 (Πίν. 1):
https://tropter.com/uploads/uploads/images/0d/25/2c1b8440d9a9ea4c2f2bed0c6573dff24578/filebutrint_museum_-_musen_big.jpg?t=20200326120618
- A.i.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων (Πίν. 1): από το *Με μια κούκλα και μια μπάλα* – Έντυπο για τον ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ, Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων (ΕΣΠΑ 2007-2013), σ. 291
- A.i.4. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών 1791 (Πίν. 1): <https://greece.terrabook.com/wp-content/uploads/10/arxaiologiko-mouseio-delfon-081-1024x872.jpg>
- A.i.5. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας (Πίν. 2): de Ridder 1922, 246, Εικ. 24
- A.i.6. Αρχαιολογική Συλλογή Σχηματαρίου, αρ. ευρ. 41(Πίν. 2): Vorster 1983, Πίν. 4,1
- A.i.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας 37 (Πίν. 2): Καραπασχαλίδου 1984, Πίν. Β
- A.i.8. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας 42 (Πίν. 2): Καραπασχαλίδου 1984, Πίν. Ε
- A.i.9. Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας (Πίν. 3):
<https://www.2steps.gr/index.asp?xkey=1402>
- A.i.10. Αμφιάρειον, Ωρωπός (Πίν. 3): Πετράκος 1968, Πίν. 31β
- A.i.11. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 219 (Πίν. 3): Σταινχάουερ 2001, 374, Εικ. 477
- A.i.12. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης 241 (Πίν. 3): Themelis 1994, 117, Εικ. 21
- A.i.13. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης 244 (Πίν. 4): Ορλάνδος 1962, Πίν. 115 α
- A.i.14. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης 246 (Πίν. 4): Bobou 2015, 127, αρ. κατ. 8
- A.i.15. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου Ε 71 (Πίν. 4): Konstantinopoulos, G. 2000. *Das Archäologische Museum von Rhodos*, Αθήνα, 63, Εικ. V31.
- A.i.16. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων (Πίν. 4): Daux 1959, 753, Εικ. 29.
- A.i.17. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 255 (Πίν. 5): http://chaniamuseum-db.culture.gr/3D/screenshots/L_255.png
- A.i.18. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 279 (Πίν. 5): <http://chaniamuseum-db.culture.gr/files/fullsize/f699af800f6c73ceb706b8506ef91e64.jpg>

- A.i.19. Staatliche Kunstsammlungen ALg 210 (Πίν. 5): <https://datenbank.museum-kassel.de/25157/0/0/0/s1/0/100/objekt.html>
- A.i.20. Staatliche Kunstsammlungen ALg 212 (Πίν. 5): <https://datenbank.museum-kassel.de/25159/0/0/0/s1/0/100/objekt.html>
- A.ii.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 1105 (Πίν. 6): Vorster 1983, Πίν. 17, 3
- A.ii.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων (Πίν. 6): *Με μια κούκλα και μια μπάλα – Έντυπο για τον ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ*, Υπουργείο Πολιτισμού και αθλητισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων (ΕΣΠΑ 2007-2013), σ. 291
- A.ii.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (Πίν. 6): Θεοχάρης 1965, Πίν. 377β
- A.ii.4. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών (Πίν. 6): Guide de Delphes le Musée 1991, 115, Εικ. 73
- A.ii.5. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας (Πίν. 7): Bobou 2015, 152, αρ. κατ. 87
- A.ii.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας 31 (Πίν. 7): Καραπασχαλίδου 1984, Πίν. Β
- A.ii.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Χαλκίδας 43 (Πίν. 7): Καραπασχαλίδου 1984, Πίν. Δα
- A.ii.8. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 693 (Πίν. 7): Καλτάς 2001, αρ. κατ. 560
- A.ii.9. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 694 (Πίν. 8): https://64.media.tumblr.com/e547ef08fb16f47c6b3f919bf84621e1/tumblr_n6gkkruAKZ1rp2wx5o1_1280.jpg
- A.ii.10. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1677 (Πίν. 8): Raftopoulou 2000, Πίν. 71
- A.ii.11. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 691 (Πίν. 8): Raftopoulou 2000, Πίν. 79
- A.ii.12. Μουσείο Κανελλόπουλου 1600 (Πίν. 8): Zagdoun 1978, 308, Εικ. 21
- A.ii.13. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας 1158 (Πίν. 9): https://www.lifo.gr/uploads/image/692203/Vravrona_-6-.jpg
- A.ii.14. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας 1169 (Πίν. 9): https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/37/Brauron_-_Statue_of_a_Girl.jpg/320px-Brauron_-_Statue_of_a_Girl.jpg
- A.ii.15. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 427 (Πίν. 9): Σταινχάουερ 2001, 375, Εικ. 478
- A.ii.16. Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας 5162 (Πίν. 9): https://anaskafh.files.wordpress.com/2019/02/cebccf8dcf83cf84ceb7cf82_ceb2ceaccebacf87cebfcf82_cf87cebfcfb9cf81ceafceb4ceb9cebf.jpg?w=312&h=712

- A.ii.17. Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας 5052 (Πίν. 10): Bobou 2015, 147, αρ. κατ. 71
- A.ii.18. Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας 5051 (Πίν. 10): Παπαγγελή 2002, 32 (άνω)
- A.ii.19. Αρχαιολογικό Μουσείο Πάτρας 126 (Πίν. 10): Vorster 1983, Πίν. 16, 3
- A.ii.20. Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας 1358 (Πίν. 10): Καραπαναγιώτου, Α.-Β. 2015. *MANTINEIA. Αρχαιολογικός οδηγός*, Τρίπολη, 95, Εικ. 100 (online pdf)
- A.ii.21. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης 245 (Πίν. 11): Φωτογραφία της συντάκτριας από επίσκεψη στο Μουσείο. / Το ξόανο: Themelis 1998, 28, Εικ. 21 (Το φόντο έχει υποστεί επεξεργασία)
- A.ii.22. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου Α 78 (Πίν. 11): Marcadé 1969, Πίν. LI (Α78)
- A.ii.23. Αρχαιολογικό Μουσείο Αμοργού (Πίν. 11):
https://www.gnoristetinellada.gr/images/2018/08/17/arxaiologiko_moyseio_a_morgou.jpg
- A.ii.24. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου (Πίν. 12): Gualandi 1979, 194, Εικ. 246
- A.ii.25. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων (Πίν. 12): Παπαοικονομου 1982, 425, Εικ. 7
- A.ii.26. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 246 (Πίν. 12): http://chaniamuseum-db.culture.gr/3D/screenshots/L_246.png
- A.ii.27. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 248 (Πίν. 12): Μαχαίρα 2011, 445, Εικ. 8
- A.ii.28. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 249 (Πίν. 13): <http://chaniamuseum-db.culture.gr/files/fullsize/f6d87fcb470f904e6f2f4e06bba064d8.jpg>
- A.ii.29. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 27 (Πίν. 13): Stucky 1993. Πίν. αρ. 157
- A.ii.30. Staatliche Kunstsammlungen ALg 211 (Πίν. 13): <https://datenbank.museum-kassel.de/25158/0/0/0/s1/0/100/objekt.html>
- A.ii.31. Staatliche Kunstsammlungen ALg 213 (Πίν. 13): <https://datenbank.museum-kassel.de/25160/0/0/0/s1/0/100/objekt.html>
- A.iii.1. Ιερό Ασκληπιού, Γόννοι Λάρισας (Πίν. 14): Αρβανίτου-Μεταλλινού 1982, 245, Εικ. 1
- A.iii.2. Ιερό Ασκληπιού, Γόννοι Λάρισας (Πίν. 14): Αρβανίτου-Μεταλλινού 1982, 249, Εικ. 3
- A.iii.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου (Πίν. 14): Γιαννόπουλος 1930, 171, Εικ. 2
- A.iii.4. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Α 278 (Πίν. 14): Γιαννόπουλος 1930, 171, Εικ. 1α-β.

- A.iii.5. Αρχαιολογικός χώρος Ασκληπείου, Σκόπελος (Πίν. 15):
<http://efamagvolos.culture.gr/Skopelos%202004.pdf> (Από τον λιμένα της
 Πεπαρήθου στο λιμάνι της Σκοπέλου. 2004)
- A.iii.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών 1366 (Πίν. 15): Guide de Delphes le Musée
 1991, 115, Εικ. 76
- A.iii.8. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1649 (Πίν. 15): de Ridder 1922, 227, Εικ. 6 (No.
 17)
- A.iii.9. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Πίν. 15): Bobou 2015, 141, αρ. κατ. 54
- A.iii.10. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1602 (Πίν. 16): Μαχαίρα 2008, Πίν. 24 α
- A.iii.11. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1603 (Πίν. 16): Μαχαίρα 2008, Πίν. 24 γ
- A.iii.12. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 11921 (Πίν. 16): Μαχαίρα 2008, Πίν. 25
- A.iii.13. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 301 (Πίν. 16): Bobou 2015, 136, αρ. κατ. 31
- A.iii.14. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 302 (Πίν. 17): Bobou 2015, 136, αρ. κατ. 32
- A.iii.15. Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνα (Πίν. 17):
<https://2steps.gr/index.asp?xkey=788>
- A.iii.16. Αρχαιολογική Συλλογή Κύθνου (Πίν. 17): Mazarakis Ainian 2019, 61, Εικ.
 87c
- A.iii.17. Αρχαιολογική Συλλογή Κύθνου (Πίν. 17): Mazarakis Ainian 2019, 61, Εικ.
 87d
- A.iii.18. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου A 2147 (Πίν. 18): Marcadé 1969, Πίν. LII
 (A2147)
- A.iii.19. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου A 4140 (Πίν. 18): Marcadé 1969, Πίν. LI
 (A4140)
- A.iii.20. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου A 4158 (Πίν. 18): Marcadé 1969, Πίν. LII
 (4158)
- A.iii.21. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου (Πίν. 18): Vorster 1983, Πίν. 7, 2
- A.iii.22. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου E 353 (Πίν. 19): Gualandi 1979, 191, Εικ. 240
- A.iii.23. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου R 397 (Πίν. 19): Gualandi 1979, 191, Εικ. 241
- A.iii.24. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, E 90 (Πίν. 19): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019.
 Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon)
 (online pdf), 9, εικ. 143

- A.iii.25. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 442 (Πίν. 19): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019. Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon) (online pdf), 9, εικ. 137
- A.iv.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 1141 (Πίν. 20): Bobou 2015, 156, αρ. κατ. 104
- A.iv.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας 151 (Πίν. 20): Vorster 1983, Πίν. 18, 3
- A.iv.3. Ιερό Ασκληπιού, Γόννοι Λάρισας (Πίν. 20): Αρβανίτου-Μεταλλινού 1982, 248, Εικ. 2
- A.iv.4. Αρχαιολογική Συλλογή Τρικάλων (Πίν. 20): Καστριώτης 1903, Πίν. 12
- A.iv.5. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Α 785 (Πίν. 21): https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQXOW_gRY254BR7oIIFKCZ2uGt8_9kUhp_Z3A&usqp=CAU
- A.iv.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών 324 (Πίν. 21): Guide de Delphes le Musée 1991, 115, Εικ. 75
- A.iv.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών 4755 (Πίν. 21): <https://greece.terrabook.com/wp-content/uploads/10/arxaiologiko-mouseio-delfon-081-1024x872.jpg>
- A.iv.8. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας (Πίν. 21): de Ridder 1922, 227, Εικ. 6 (No. 14)
- A.iv.9. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1696 (Πίν. 22): de Ridder 1922, 227, Εικ. 6 (No. 13)
- A.iv.10. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 2772 (Πίν. 22): https://www.namuseum.gr/wp-content/uploads/2018/10/2772_lightbox.jpg
- A.iv.11. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1630 (Πίν. 22): Raftopoulou 2000, Πίν. 74
- A.iv.12. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3403 (Πίν. 22): Λεονάρδος 1917, 240, Εικ. 3^A
- A.iv.13. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1806 (Πίν. 23): Vorster 1983, Πίν. 20,1
- A.iv.14. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 1996 (Πίν. 23): Raftopoulou 2000, Πίν. 69
- A.iv.15. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3366 (Πίν. 23): Raftopoulou 2000, Πίν. 77
- A.iv.16. Εμπόριο Έργων Τέχνης, Αθήνα (Πίν. 23): Vorster 1983, Πίν. 20,2
- A.iv.17. Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης ΝΓ0277 (Πίν. 24): <https://cycladic.gr/exhibit/ng0277-agalma-paidiou>
- A.iv.18. Αμφιάρειον Ωρωπός (Πίν. 24): Vorster 1983, Πίν. 7,1
- A.iv.19. Αρχαιολογικό Μουσείο Ραμνούντα 145 (Πίν. 24): Πετράκος 1982, Πίν. 99δ

- A.iv.20. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας (Πίν. 24):
https://www.lifo.gr/uploads/image/692203/Vravrona_-6-.jpg
- A.iv.21. Αρχαιολογικό Μουσείο Βραυρώνας (Πίν. 25): Παπαδημητρίου 1950, 180, Εικ. 9 (δεξιά)
- A.iv.22. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 246 (Πίν. 25):
https://www.lifo.gr/uploads/image/1424508/IMG_5706_a.jpg
- A.iv.23. Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά 1802 (Πίν. 25): Vorster 1983, Πίν. 19,3
- A.iv.24. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου Α 4160 (Πίν. 25): Marcadé 1969, Πίν. LI (4160)
- A.iv.25. Αρχαιολογικό Μουσείο Δήλου Α 5217 (Πίν. 26): Marcadé 1969, πίν. LI (A5217)
- A.iv.26. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου (Πίν. 26): Κωνσταντινόπουλος 1966, Πίν. 489α
- A.iv.27. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων 84 (Πίν. 26): Παραιοικονομου 1981, 260, Εικ. 3
- A.iv.28. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 137 (Πίν. 26): <http://chaniamuseum-db.culture.gr/files/fullsize/9c4a83cc73218295b0d967f70d2bc2a5.jpg>
- A.iv.29. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Α 256 (Πίν. 27): Μαχαίρα 2011, 445, Εικ. 9
- A.iv.30. Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου 87 (Πίν. 27): Παραιοικονομου 1981, 261, Εικ. 4
- A.iv.32. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 385 (Πίν. 27): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019. Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon) (online pdf), 9, εικ. 147
- A.iv.33. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 413 (Πίν. 27): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019. Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon) (online pdf), 9, εικ. 146
- B.i.1. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 696 (Πίν. 28):
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f7/Statuette_of_a_girl_%282%29_4th_cent._B.C.jpg
- B.i.2. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 477 (Πίν. 28): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019. Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon) (online pdf), 9, εικ. 183
- B.ii.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας 1269 (Πίν. 28):
<https://www.2steps.gr/index.asp?xkey=2599>

- B.ii.2. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 695 (Πίν. 28): https://www.namuseum.gr/wp-content/uploads/2018/10/695_lightbox.jpg
- B.ii.3 Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας Λ2124 (Πίν. 29): Μουστάκα 2020, 314, Εικ. 6-7, κεφάλι: 314, Εικ. 8.
- B.ii.4. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 1878 (Πίν. 29): Stucky 1993, Πίν., αρ. 184
- B.iii.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης 262 (Πίν. 29): Vorster 1983, Πίν. 22, 1
- B.iii.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1698 (Πίν. 29): de Ridder 1922, 230, Εικ. 8
- B.iii.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας 1701 (Πίν. 30): de Ridder 1922, 229, Εικ. 7
- B.iii.4. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 2211 (Πίν. 30): Καλτσάς 2001, αρ. κατ. 564
- B.iii.5. Αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου Α 260 (Πίν. 30): Ζαφειροπούλου 1998, 82, Εικ. 94
- B.iii.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Κω (Πίν. 30): Laurenzi 1955/56, 109, αρ. 97
- B.iii.7. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 911 (Πίν. 31): Stucky 1993, Πίν. 23, αρ. 98
- B.iii.8. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 1879 (Πίν. 31): Stucky 1993, Πίν. 25, αρ. 104
- B.iii.9. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 409 (Πίν. 31): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019. Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon) (online pdf), 9, εικ. 118
- B.iii.11. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 13 (Πίν. 31): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019. Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon) (online pdf), 9, εικ. 99
- B.iii.13. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 358 (Πίν. 32): Stucky 1993, Πίν. 30, αρ. 119
- B.iv.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας Α 80 (Πίν. 32): Λαζαρίδης 1969, Πίν. 62
- B.iv.2. Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου Α 784 (Πίν. 32): <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQCslu07HxqzaAMpc5axoV1chOCjwreiAKrRw&usqp=CAU>
- B.iv.3. Αρχαιολογικό Μουσείο Ερέτριας 625 (Πίν. 32): <https://www.2steps.gr/index.asp?xkey=2604>
- B.iv.4. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 300 (Πίν. 33): Vorster 1983, Πίν. 21, 1
- B.iv.5. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 3407 (Πίν. 33): Raftopoulou 2000, Πίν. 65
- B.iv.6. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήρας (Πίν. 33): Bobou 2015, 130, αρ. κατ. 17

- B.iv.7. Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων Λ 253 (Πίν. 33): http://chaniamuseum-db.culture.gr/3D/screenshots/L_253_A_B.png
- B.iv.8. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 14 (Πίν. 34): http://4.bp.blogspot.com/-Pk6cCHfYOnA/U0AxOQsyYI/AAAAAAAAADCw/f6tdnyFrI4A/s1600/DS_C00865.JPG
- B.iv.9. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 16 (Πίν. 34): http://4.bp.blogspot.com/-gVYg3Tjm6ko/U0Awqfl06rI/AAAAAAAAADCg/R1WFb3nRQ6c/s1600/DS_C00863.JPG
- B.iv.10. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 20 (Πίν. 34): Stucky 1993, Πίν. 27, αρ. 111
- B.iv.11. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 331 (Πίν. 34): Stucky 1993, Πίν. 29, αρ. 116
- B.iv.12. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 332 (Πίν. 35): Stucky 1993, Πίν. 29, αρ. 117
- B.iv.13. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 1880 (Πίν. 35): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019. Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon) (online pdf), 9, εκ. 114
- B.iv.14. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 410 (Πίν. 35): Stucky 1993, Πίν. 28, αρ. 115
- B.iv.15. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 15 (Πίν. 35): Stucky 1993, Πίν. 27, αρ. 112
- B.iv.16. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 17 (Πίν. 36): Stucky 1993, Πίν. 28, αρ. 113
- B.iv.17. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 23 (Πίν. 36): Stucky 1993, Πίν. 26, αρ. 109
- Γ.i.1. Staatliche Museen 505 (Πίν. 36): <https://arachne.uni-koeln.de/arachne/images/image.php?key=3260926&width=500&height=500&rotation=0>
- Γ.i.2. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 19 (Πίν. 37): Stucky 1993, Πίν. 25, αρ. 102
- Γ.i.3. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 22 (Πίν. 37): Stucky 1993, Πίν. 23, αρ. 100
- Γ.ii.1. Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας Λ2123 (Πίν. 37): Μουστάκα 2020, 312, Εικ. 2
- Γ.ii.2. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 18 (Πίν. 38): Stucky R. A. και J-D. Cahn, 2019. Missing! Lost Sculptures from the Eshmun Sanctuary near Sidon (Lebanon) (online pdf), 9, εκ. 103
- Γ.ii.3. Εθνικό Μουσείο Βηρυτού, Ε 21 (Πίν. 38): <http://4.bp.blogspot.com/-cMzECJ5vMiQ/U0Aw9OAVgzI/AAAAAAAAADCo/6YD5SzbstSI/s1600/DSC00864.JPG>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

- Aleshire, S. 1989. *The Athenian Asklepieion: the people, their dedications and the inventories*. Άμστερνταμ.
- Andreadaki-Blazaki, M. 1997. *The County of Khandia through its Monuments*, Αθήνα.
- Beaumont, L. 2003. 'The changing face of childhood', στο J. Neils, J. H. και Oakley, επιμ., *Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, Ανόβερο, 59-84.
- Beaumont, L. 2021. 'Defining childhood and youth: a regional approach to Archaic and Classical Greece: the case of Athens and Sparta', στο L. A. Beaumont, M. Dillon και N. Harrington, επιμ., *Children in Antiquity. Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean*, Νέα Υόρκη, 60-77.
- Beer, C. 1987. 'Comparative Votive Religion: the Evidence of Children in Cyprus, Greece and Etruria', στο T. Linders και G. Nordquist, επιμ., *Gifts to the Gods. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985*, Uppsala, 21-30.
- Beer, C. 1994. *Temple Boys. A study of Cypriote votive sculpture. Part I. Catalogue*. Jonsered.
- Bergemman, J. 1998. *Die römische Kolonie von Butrint und die Romanisierung Griechenlands*, Μόναχο.
- Bieber, M. 1928. *Griechische Kleidung*, Berlin/Leipzig.
- Biesantz, H. 1965. *Die Thessalischen Grabreliefs: Studien zur nordgriechischen Kunst, Mainz am Rhein*.
- Bobou, O. 2015. *Children in the Hellenistic. Statues and representation*. Οξφόρδη.
- Bobou, O. 2021. 'Children's roles in Hellenistic religion', στο L. A. Beaumont, M. Dillon και N. Harrington, επιμ., *Children in Antiquity. Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean*, Νέα Υόρκη, 357-369.
- Bonfante, L. 1989. 'Nudity as a Costume in Classical Art', *AJA* 93, No. 4, 543-70.
- Buxton, R. 2004. *The Complete World of Greek Mythology*, Νέα Υόρκη.
- Chamonard, J. 1906. 'Fouilles de Délos (1904): le Quartier du Théâtre', *BCH* 30, 485-606.
- Collignon, M. 1911. *Les statues funéraires dans l'art grec*, Παρίσι.
- Clinton, K. 1974. *The Sacred Officials of the Eleusinian Mysteries*, TAPS 64.3, Φιλαδέλφεια.

- Clinton, K. και O. Palagia, 2003. 'The Boy in the Great Eleusinian Relief.', *AM* 118, 263-80.
- Conze, A. 1891. *Beschreibung der antiken Skulpturen*, Βερολίνο.
- Daux, G. 1959. 'Chronique des Foyilles', *BCH* 83, 567-793.
- Daux, G. 1959. 'Chronique des Foyilles', *BCH* 84, 617-874.
- Daux, G. 1967. 'Chronique des Fouilles', *BCH* 91, 623-890.
- Daux, G. 1968. 'Chronique des Fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1967', *BCH* 92, 711-1135.
- Dillon, M. 2021. 'Children in Archaic and Classical Greek religion: active and passive ritual agency', στο L. A. Beaumont, M. Dillon και N. Harrington, επιμ., *Children in Antiquity. Perspectives and Experiences of Childhood in the Ancient Mediterranean*, Νέα Υόρκη, 326-343.
- De Ridder, A. 1922. 'Fouilles de Thespies et de l'Hiéron des Muses de l'Hélicon. Monuments figures', *BCH* 46, 217-306.
- Doumas και Marangou 1978. *Exhibition of ancient Greek art from the N. P. Goulandris collection, June-Nov.*, Αθήνα.
- Dunand, M. 1970. 'La statuaire de la favissa du temple d'Echmoun à Sidon', στο A. Kuschke, επιμ., *Archäologie und Altes Testament: Festschrift für Kurt Galling*, Tübingen, 61-7.
- Edelstein, E. και L. Edelstein, 1945. *Asclepius: A Collection and interpretation of the Testimonies*, Βαλτιμόρη.
- Fougeres, G. 1887. 'Fouilles de Mantinée. (Juin-Septembre 1887)', *BCH* 11, 485-490.
- Furtwängler, A. 1884. *Sammlung Sabouroff. Kunstdenkmäler aus Griechenland*, Βερολίνο.
- Furtwängler, A. 1878. 'Die Chariten der Akropolis', *AM* 3, 181-202.
- Ganeva, S. G, και A. Delli Pizzi. 2014. 'Classical and Hellenistic statuettes of the so-called "Temple-Boys": A religious and social reappraisal.', στο C. Terranova, επιμ., *La Presenza Dei Bambini Nelle Religioni Del Mediterraneo Antico. La vita e la morte, i Rituali e i Culti tra Archeologia, Antropologia e Storia Delle Religioni*, Ρώμη, 495-521.
- Gercke, P. 1983. 'Erwerbungen der Staatlichen Kunstsammlungen Kassel, Antikenabteilung 1972-1982', *AA*
- Gercke, P. 1990. 'Mädchen in Chiton mit glatten oberteil', στο E. Berger, *Antike Kunstwerke aus der Sammlung Ludwig III. Skulpturen*, Μάινζ,

- Grossmann, R. A. 2004. 'A Greek Boy at Yale: Form and Function in Ancient Greek Statues of Children', *YaleBull*, 92-6.
- Gualandi, G. 1976. 'Sculture di Rodi', *ASAtene* 54, N.S. 38, 7-260.
- Guide de Delphes, le Musée*, Παρίσι 1991.
- Hadaczek, C. 1901. 'Mädchenstatuette mit Vogel im Vatican', *ÖJh*, 209-212.
- Hadzisteliou-Price, T. 1969. 'The type of the crouching child and the 'temple boys.', *BSA* 64, 95-111.
- Hadzisteliou-Price, T. 1978. *Kourotrophos: Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*, Leiden.
- Hauvette-Besnault, A. 1882. 'Fouilles de Délos', *BCH* 6, 295-352.
- Hiller von Gaertringer, F. εκδ. 1904. *Thera: Untersuchungen, Vermesungen und Ausgrabungen in den Jahren 1895-[1902]*, vol. III. Βερολίνο.
- Kahil, L. 1977. 'L' Artemis de Brauron: rites et mystères', *AntK* 20, 86-98.
- Kanta, K. 1979. *Eleusis, Myth, Mysteries, History, Museum*, Αθήνα.
- Kekulé, R. 1869. *Die antiken Bildwerke im Theseion zu Athen*, Leipzig.
- Laurenzi, L. 1955/56. 'Sculture inedite del Museo di Co', *ASAtene* 33-34, N.S. 17-18, 59-156.
- Lippold, G. 1950. *Die griechische Plastik*, Μόναχο.
- Lundgreen, B. 2009. 'Boys at Brauron: The significance of a votive offering', στο T. Fischer-Hansen, B Poulsen, επιμ., *From Artemis to Diana: the Goddess of Man and Beast*, Κοπεγχάγη, 117-126.
- Mazarakis Ainian, A. 2019. *The Sanctuaries of Ancient Kythnos*, Rennes.
- Marcadé, J. 1969. *Au Musée de Délos. Étude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'île.*, Παρίσι.
- Marcadé, J. 1981. 'Chronique Delphique: Sculptures', *BCH* 105, 756-62.
- Marinatos, N. 2002. 'The Arkteia and the Gradual Transformation of the Maiden into a Women' στο B. Gentili και F. Perusino, επιμ. *Le Orse di Brauron*, Πίζα, 29-42.
- Milojčić, V. 1974. 'Bericht über die deutschen archäologischen Ausgrabungen in Thessalien 1973', *AAA* 7, 43-75.
- Mylonas, G. 1961. *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*. Πρίνστον-Λονδίνο.

- Neils, J. 2003. 'Children and Greek Religion', στο J. Neils, J. H. και Oakley, επιμ., *Coming of Age in Ancient in Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, Ανόβερο, 139-61.
- Nielsen, I. 2009. 'The sanctuary of Artemis Brauronia: Can architecture and iconography help to locate the settings of the rituals?', στο T. Fischer-Hansen, B Poulsen, επιμ., *From Artemis to Diana: the Goddess of Man and Beast*, Κοπεγχάγη, 83-116.
- Palagia, O. 1995. 'Akropolis Museum 581. A family at the Apatouria?', *Hesperia* 64, 493-501.
- Papaoikonomou, Y. 1981. 'L'enfant aux astragales. A propos d'une stèle funéraire crétoise', *BCH* 105, 255-263.
- Papaoikonomou, Y. 1982. 'Trois oursins crétois', *BCH* 106, 419-426.
- Papastamou, D. 1977. *Asklepios-Epidauros and their museum*, Αθήνα.
- Petrakos, B. 1971. *Delphi*, Αθήνα.
- Pingiatoglou, S. 1981. *Eileithyia*. Würzburg.
- Platon, N. 1995. 'Lisos', *EAA* 2. *Suppl.* III, 396-8.
- Price, S. 1999. *Religions of the Ancient Greeks*, Κέιμπριτζ.
- Raftopoulou, E. G. 2000. *Figures enfantines du Musée National d' Athènes*, Μόναχο.
- Riethmüller, J.W. 2005. *Asklepios: Heiligtümer und Kulte*, Χαϊδελβέργη.
- Reinach, S. 1897-1924. *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, Παρίσι.
- Reinach, S. S. 1884. 'Monuments figurés de Délos', *BCH* 8, 167-87.
- Rühfel, H. 1984. *Das Kind in der griechischen Kunst: von der minoisch-mykenischen Zeit bis zum Hellenismus*, Μάιντς.
- Rutter, J. 2003. 'Children in Aegean Prehistory.', στο J. Neils, J. H. και Oakley, επιμ., *Coming of Age in Ancient in Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, Ανόβερο, 31-57.
- Smith, R.R.R. 1991. *Hellenistic Sculpture. A Handbook.*, Λονδίνο.
- Sourlas, D. 2017. 'In Search of Eileithyia and Aphrodite Pandemos. Two new classical reliefs from Athens.' στο H. Frielinghaus και J. Stroszeck, επιμ., *Kulte und Heiligtümer in Griechenland. Neue Funde und Forschungen*, Möhnesee, 163-191.

- Stucky, R. A. 1993. *Die Skulpturen aus dem Eschmun-Heiligtum bei Sidon: Griechische, römische, kyprische und phönizische Statuen und Reliefs vom 6. Jahrhundert vor Chr. bis zum 3. Jahrhundert nach Chr.* Βασιλεία.
- Svoronos, I. N. 1908. *Das Athener Nationalmuseum*, Αθήνα.
- Themelis, A. 1970. *Brauron, Führer durch das Heiligtum und das Museum.*
- Themelis, P. G. 1994. 'Artemis Ortheia at Messene', στο R. Hägg, επιμ., *Ancient Greek Cult Practice from the Archaeological Evidence: Proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult, 22-24 October 1993*, Στοκχόλμη, 101-22.
- Themelis, P. G. 1998. *Ancient Messene: Site and Monuments*. Αθήνα.
- Thompson, D. B. 1982. 'A Dove for Dione', *Hesperia Suppl.*, Vol. 20, 155-162.
- Van Bremen, R. 2003. 'Family structures', στο A. Erskine, επιμ., *A companion to the Hellenistic world*, Οξφόρδη, 313-330.
- Vorster, C. 1983. *Griechische Kinderstatuen*. Κολωνία.
- Vorster, C. 2007. 'Die Plastik des späten Hellenismus – Porträts und Rundplastische Gruppen', στο P. C. Bol, επιμ., *Die Geschichte der antiken, Bildhauerkunst III. Hellenistische Plastik*, Mainz am Rhein, 273-331.
- Zagdoun, M. A. 1978. 'Collection Paul Canellopoulos XI: Sculptures (I)', *BCH* 102, 285-324

Ελληνόγλωσση

- Αλεξοπούλου, Ι. 1976. *Μαντινέη-Ερατινέη. Ιστορική και Αρχαιολογική ανασκόπηση της αρχαίας Μαντινείας*, Αθήνα.
- Αρβανίτου-Μεταλλινού, Γ. 1982. «Γλυπτά από τι Ιερό του Ασκληπιού στους Γόννους της Λάρισας», *ΑΑΑ* 15, 244-54.
- Βουτυράς, Ε. 2011. «Φροντίσματα: Το ανάγλυφο της Ξενοκράτειας και το ιερό του Κηφισού στο Φάληρο», στο Α. Δεληβορροιάς, Γ. Δεσπίνης, Α. Ζαρκάδας, επιμ., *Έπαινος Luigi Beschi*, Αθήνα, 49-58.
- Γιανόπουλος, Ν. 1930. «Θεσσαλικά», *ΑΕ*, 169-181.
- Δάκαρης, Σ. Ι. 1964. «Αρχαιότητες και Μνημεία Ηπείρου: Μιχαλίτσι», *ΑΔ* 19, Χρονικά, 305-8.
- Δεσποίνης Γ., Στεφανίδου-Τιβεριού Θ., Βουτυράς Ε. 2010. *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη.

- Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Α. 2006. «Το Ασκληπιείο της Πεπαρήθου», *ΑΕΘΣΕ 1*, 2003, Βόλος, 263-281.
- Ζαφειροπούπουλου, Φ. 1998. *Πάρος*, Αθήνα.
- Θέμελης, Π. Γ. 1987. «Ερετριακές λατρείες», στο *Φίλια Έπη εις Γεώργιον Ε. Μυλωνά*, Αθήνα, 106-25.
- Θεοχάρης, Δ. 1965. «Αρχαιότητες και μνημεία Θεσσαλίας», *ΑΔ 20*, Χρονικά Β'2, 311-320.
- Καββαδίας, Π. 1890-92. *Γλυπτά του Εθνικού Μουσείου: Κατάλογος περιγραφικός. Τόμ. Α'.* Αθήνα.
- Καλτσάς, Ν. 2001. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά.* Αθήνα.
- Καραπασχαλίδου, Α. 1984. «Τέσσερα αγαλμάτια κοριτσιών του Μουσείου Χαλκίδας», *ΑΕ*, 5-8.
- Καστριώτης, Π. 1903. *Το εν Τρίκκη Ασκληπιείον.* Αθήνα.
- Καστριώτης, Π. 1908. *Γλυπτά του Εθνικού Μουσείου*, Αθήνα.
- Κατάκης, Σ. Ε. 2002. *Επίδαυρος Ι*, Αθήνα.
- Κοκκόρου-Αλευρά, Γ. 1995. *Η τέχνη της Αρχαίας Ελλάδας. Σύντομη Ιστορία. (1050 – 50 π. Χ.)*, Αθήνα.
- Κοντής, Ι. Δ. 1967. «Άρτεμις Βραυρωνία», *ΑΔ 22*, 156-206.
- Κουρουνιώτης, Κ. 1923. «Ελευσινιακά», *ΑΔ 8*, 155-74.
- Κουρουνιώτης, Κ. 1937. «Ελευσινιακή Δαδουχία», *ΑΕ*, 223-253.
- Κωνσταντινόπουλος, Γρ. 1966. «Αρχαιότητες και μνημεία Δωδεκανήσου», *ΑΔ 21*, Χρονικά, Β'2, 438-56.
- Λαζαρίδης, Δ. 1969. *Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, Οδηγός Μουσείου Καβάλας*, Καβάλα.
- Λεβέντη, Ι. 1999-2000. «Οι θεότητες του κύκλου του Ασκληπιού ως κουροτρόφοι. Οι εικονογραφικές μαρτυρίες», *Αρχαιογνωσία 10*, 87-103.
- Λεβέντη, Ι. 2009. «Τα γλυπτά αναθήματα από το ιερό στη θέση Σωρός», *ΑΕΘΣΕ 2*, 2006, Βόλος, 295-308.
- Λεβέντη, Ι. 2010. «Η Ελευσινιακή Λατρεία στην Περιφέρεια του Ελληνικού Κόσμου: Το Αναθηματικό Ανάγλυφο από το Παντικάπαιο», στο Ι. Λεβέντη, Χ. Μητσοπούλου, επιμ., *Ιερά και Λατρείες της Δήμητρας στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο*, Βόλος, 111-36.

- Λεβέντη, Ι. 2019. «Πραξιτέλους τέχνη», στο Η. R. Goette και Ι. Leventi, επιμ., *Αριστεία. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Παλαγγιά*, Rahden/Westf, 127-36.
- Λεονάρδος, Β. 1917. «Αγγελία: Δ' Αμφιαρείου», *ΑΕ*, 239-242.
- Λιάγκουρας, Α. 1962. «Αρχαίον Παράκτιον Ιερόν εις Σκόπελον», *Θεσσαλικά* 4, 51-62.
- Μαζαράκης Αινιάν, Α. 2011. «Το ιερό του Απόλλωνος στο «Σωρό» Μαγνησίας», στο Π. Βαλαβάνης, επιμ., *Ταξιδεύοντας την κλασική Ελλάδα. Τόμος προς τιμήν του Καθηγητή Πέτρου Θέμελη*, Αθήνα, 143-170.
- Μανακίδου, Ε., και Φ. Μανακίδου, 2015. *Έν οίκῳ καὶ ἐν δήμῳ.: Όψεις του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου μέσα από γραμματειακές και εικονογραφικές μαρτυρίες στην αρχαϊκή και κλασική εποχή*, Αθήνα.
- Μαχαίρα, Β. 2008. *Το Ιερό Αφροδίτης και Έρωτος στην Ιερά Οδό*, Αθήνα.
- Μαχαίρα, Β. 2011. «Το Ασκληπιείο στη Λισό: ο χαρακτήρας της λατρείας μέσα από τα γλυπτά αναθήματα», στο Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, επιμ., *Πεπραγμένα Ιου Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Χανιά, 437-53.
- Μουστάκα, Α. 2020. «Αγαλμάτια μικρών παιδιών από το ιερό της Ειλειθυίας στην Ολυμπία», στο Α. Δεληβοριάς, Ε. Βικέλα, Α. Ζαρκάδας, Ν. Καλτσάς, Ι. Τριάντη, επιμ., *Σπονδή. Αφιέρωμα στη μνήμη του Γιώργου Δεσπίνη*, Τόμ. Α., Αθήνα, 309-319.
- Ορλάνδος, Α. Κ., επιμ. 1959. «Βραυρών», *Έργον*, 13-20.
- Ορλάνδος, Α. Κ. 1962. «Ανασκαφή Μεσσήνης», *ΠΑΕ*, 99-122.
- Παπαγγελή, Κ. 2002. *Ελευσίνα. Ο Αρχαιολογικός Χώρος και το Μουσείο*, Αθήνα.
- Παπαδημητρίου, Ι. 1950. «Ανασκαφαὶ ἐν Βραυρῶνι», *ΠΑΕ*, 173-87.
- Παπασπυρίδη-Καρούζου, 1957. «Ἡ τυφλή Ἄρκτος», *ΑΕ*, 68-83.
- Παπαχατζής, Ν. Δ. 1978. «Μογοστόκοι Εἰλείθυιαι» και κουροτρόφοι θεότητες, *ΑΔ* 33, 1-23.
- Πετράκος, Β. Χ. 1968. *Ο Ωρωπός και το Ιερό του Αμφιάραου*. Αθήνα.
- Πετράκος, Β. 1982. «Ανασκαφή Ραμνούντος», *ΠΑΕ*, 127-62.
- Πετράκος, Β. 1976. «Ανασκαφή Ραμνούντος», *ΠΑΕ*, 5-60.
- Πετράκος, Β. 1999. *Ο Δήμος του Ραμνούντος: σύνοψη των ανασκαφών και των ερευνών (1813-1998). Ι. Τοπογραφία*. Αθήνα.
- Πλάτων, Ν. 1957. «Ἡ ἀρχαιολογική κίνησις ἐν Κρήτῃ κατὰ τό ἔτος 1957», *ΚρητΧρον* 11, 326-340.

- Σαμψών, Α. Α. 1968. *Η νήσος Σκόπελος*, Αθήνα.
- Σβορώνος, Ι. Ν. 1909. «Ιανίσκος, Ασκληπιός αρτίτοκος, κοράσιον Ασκληπιού και Ανδρίσκος», *ΑΕ*, 132-78.
- Σβορώνος, Ι. Ν. 1917. «Ασκληπιακά μνημεία και κιονολατρεία εν Αθήναις», *ΑΕ*, 78-104.
- Στάης, Β. 1916. «Έργασίαι ἐν τοῖς Μουσείοις (προσκτήματα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου και αἱ ἐν αὐτῷ ἐργασίαι)», *ΑΔ* 2, Παράρτημα, 77-81.
- Σταϊνχάουερ, Γ. 1998. *Τα μνημεία και το Αρχαιολογικό Μουσείον του Πειραιά*. Αθήνα.
- Σταϊνχάουερ, Γ. 2001. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς*, Αθήνα.
- Τζιαφάλιας, Α. 1977. «Θεσσαλία. Ανασκαφές: Γόννοι», *ΑΔ* 32, Χρονικά Β', 136-7.
- Τζιαφάλιας, Α. 1981. «Θεσσαλία. Γόννοι», *ΑΔ* 36, Χρονικά Β', 257-9.
- Von Eickstedt, K-V. 2001. *Τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦ Πειραιῶς*, Αθήνα.
- Χωρέμης, Α. 1971. «Αρχαιότητες και Μνημεία Ευβοίας, Οικόπεδον Κωνστ. Κουτσαυλή εις συνοικίαν Πλάτανος», *ΑΔ* 26, Χρονικά, 253-4.